

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

**ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК**

№ 1(27)

2018

Наукове видання

**Альманах засновано
у 2004 році**

Затверджено:
вченою радою
філософського факультету
23 лютого 2018 року, протокол № 6

Атестовано:
Наказ МОН України № 1714
від 28.12.2017 (додаток 7)

Зареєстровано:
Державним комітетом
телебачення і радіомовлення України,
свідоцтво про державну реєстрацію
КВ №8937 від 05.07.2004 р.

Засновник та видавець:
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Видавничо-полграфічний центр
"Київський університет"

Адреса видавця:
01061, м. Київ,
вул. Володимирська, 64/13, к. 233,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
філософський факультет
(044)2393457

On-line версія видання
pphis.univ.kiev.ua

Головний редактор:

Губерський Л.В., академік НАН України,
доктор філософських наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Заступник головного редактора:

Шашкова Л. О., доктор філософських наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Редакційна колегія:

Абсаттаров Р. Б., доктор філософських наук, професор

Андрущенко В. П., член-кореспондент НАН України, доктор
філософських наук, професор

Баумейстер А.О., доктор філософських наук, доцент

Єрмоленко А.М., доктор філософських наук, професор

Ільїн В. В., доктор філософських наук, професор

Кремень В. Г., академік НАН України, доктор філософських наук,
професор

Конверський А. Є., академік НАН України, доктор філософських
наук, професор

Лактіонова А.В., доктор філософських наук, доцент

Михальченко М. І., член-кореспондент НАН України, доктор
філософських наук, професор

Онищенко О.С., академік НАН України, доктор філософських
наук, професор

Панченко В. І., доктор філософських наук, професор

Предко О. І., доктор філософських наук, професор

Рижко В. А., доктор філософських наук, професор

Соболєва М.Є., доктор філософських наук, Dr.Habilitation.

Щербина О.Ю., доктор філософських наук, доцент

Яскевич Я. С., доктор філософських наук, професор

Технічний редактор on-line версії видання

Товмаш Д.А., кандидат філософських наук, доцент

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, відповідної галузевої термінології, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та носії не повертаються.

ЗМІСТ

Круглий стіл "Філософських проблем гуманітарних наук"

Модернізація філософської освіти: потенціал магістратури

(Л.О.Шашкова, С.В.Пролеєв, В.В.Приходько, О.М.Рубанець, Н.В. Хамітов, С.А.Крилова, В.В.Ільїн, І.В.Степаненко, О.Ю.Щербина, В.Е.Туренко)	5
---	---

Статті

Кримець Л. В.

Філософсько-методологічні засади військової теорії і практики як фундамент підготовки фахівців військово-соціального управління у системі вищої військової освіти.....	22
--	----

Рубанець О. М.

Особливості впливу когнітивних ідей на сучасний розвиток науки	24
--	----

Туренко В. Е.

Соціально-філософський зміст експлікації любові та дружби у Аристотеля	28
--	----

Шашкова Л. О.

Історичний перспективізм і культурно-історичний проект філософії науки: методологічні паралелі.....	32
--	----

Якубіна В. Л.

Нові "виклики" для гуманітаристики постнормальних часів та інтерактивні "відповіді" сучасної філософії історії	38
---	----

Філософські студії молодих науковців

Загудаєва О. А.

Особливості риторичного підходу до моделювання юридичної аргументації.....	42
--	----

Одинець А. В.

Медіабулемія як наслідок перебування у віртуальних мережах.....	46
---	----

Автори.....	49
-------------	----

CONTENTS

Round table discussion of "Philosophical problems of the humanities"

Modernization of philosophical education: the potential of the master's programme (L. Shashkova, S. Proleev, V. Prihodko, A. Rubanets, N. Hamitov, S. Krylova, V. Ilin, I. Stepanenko, E. Shcherbina, V. Turenko)	5
---	---

Articles

Krymets L. V. Philosophical and methodological basics of military theory and practice as the foundation of preparation of officers of military-social management in the higher military education system	22
Rubanets A. M. Features of influence of cognitive ideas to the modern development science.....	24
Turenko V. E. Social and philosophical meaning explication of love and friendship in Aristotle.....	28
Shashkova L. A. Historical Perspective and the Cultural-Historical Project of the Philosophy of Science: Methodological Parallels	32
Jakubina V. L. Newest "Challenges" for Humanities of Postnormal Times and Interactive "Responses" by Contemporary Philosophy of History	38

Philosophical study of young scientists

Zahudaieva O. A. Features of rhetorical approaches to modeling of legal argumentation	42
Odynets A. V. Mediabulimia like consequent of being in virtual networks	46
Authors	49

Круглий стіл "Філософських проблем гуманітарних наук"

Л. О. Шашкова

доктор філософських наук

СУЧАСНІ МОДЕЛІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД НАУКОВОГО СЕМІНАРУ

Проблеми модернізації філософської освіти в Україні стали предметом обговорення, теоретичних дискусій і вироблення практичних рекомендацій в межах наукового семінару "Сучасні моделі філософської освіти", який започаткований у квітні 2014 року і його засідання постійно відбуваються у форматах дискусій і круглих столів. Організаторами заходів є Український філософський фонд і кафедра теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а постійними модераторами заходів – Сергій Пролєєв і Людмила Шашкова.

Приємно констатувати, що до участі в роботі семінару активно залучаються колеги не лише з наукових установ і навчальних закладів Києва, а й з багатьох інших міст України. Це є свідченням важливості прояву солідарних, спільних зусиль щодо визначення й узгодження мети і напрямів трансформації філософської освіти в Україні, розуміння культурної ролі філософії, але водночас – і стурбованості складністю й суперечливістю її здійснення в умовах сьогодення.

Якщо підсумувати здійснені кроки і реальні здобутки за час дії наукового семінару, то напрацювання були зцентровані не лише на обговоренні проблеми ідентифікації освіти філософа в сучасних українських реаліях, а більшою мірою стосувалися вироблення практичних рекомендацій наповненості фахової складової програми підготовки бакалавра, магістра і доктора філософії, відповідності філософської освіти в Україні запитам сучасності. Про це свідчать і теми, які були обрані для проведення заходів в межах семінару. Центральною, звісно, постала тема "Модернізації моделі філософської освіти". З самого початку основні напрямки дискусій визначали загальні питання присутності та ролі філософії в університетській освіті, сучасної культурної місії філософії, впливу філософії на зміст і спрямованість освіченості тощо.

Учасники перших засідань, які були присвячені темам "До чого зобов'язує філософську спільноту проект підготовки доктора філософії?" і "Мова філософії українською", наголошували на тому, що головною причиною негативних явищ у розвитку освітнього і дослідницького складників вітчизняної філософії є відірваність від світової філософської спільноти, її актуального життя та історично вироблених критеріїв ефективності. Тому в обговоренні практичних рекомендацій головними настановами були сприяння академічній мобільності, розвиток текстологічної і мовної культури, оновлення навчальних курсів, перегляд переліку філософських спеціальностей, відмова від формалізму у визначенні критеріїв науковості тощо.

У межах науково-практичного семінару "Стандарти вищої освіти з філософії: наступність бакалаврської, магістерської і докторської програм підготовки" (березень 2017 року) відбулося обговорення представленої підкомісією МОН України (голова С.Пролєєв) розробки стандартів вищої освіти зі спеціальності "філософія" на рівні

бакалавра і магістра. Була узгоджена експертна оцінка філософської спільноти щодо системності розробки та її складових і ухвалено рішення про підтримку результатів напрацювань. Також результати роботи підкомісії були представлені на засіданні Міжнародного круглого столу "Польсько-українські гуманітарні студії" (квітень 2017 року, L. Shashkova: Teaching Philosophy in Kyiv University: Traditions and contemporary Development).

Особливе місце у проведених дискусіях було приділено обговоренню універсального значення ціннісно-світоглядних компетентностей для здобуття вищої освіти в будь-якій професійній царині, нагальної потреби і необхідності вироблення освітнього стандарту цих компетентностей як загальної вимоги та нормативного чинника щодо будь-якої спеціальності. (Круглий стіл "Ціннісно-світоглядна компетентність як фундаментальна і невіддільна складова освіченості", червень 2017 року). Саме ціннісно-світоглядні компетентності є тим компонентом освіченості, який першочергово забезпечує ефективність людини, її спроможність відповідати вимогам сучасного світу і забезпечувати як продуктивний розвиток суспільства, так і потреби особистого життя. Ціннісно-світоглядні компетентності відіграють вагомий роль у професійній успішності, забезпечують креативний потенціал особистості, здатність інтелектуального пошуку. А врешті-решт – розв'язання спеціалізованих фахових задач на основі залучення знань і навичок з інших наук та предметних царин.

Було сформульовано і запропоновано представити на розгляд Науково-методичної ради МОН України такі ціннісно-світоглядні компетентності у якості нормативних щодо будь-якої спеціальності:

1. Здатність життєво й фахово реалізовувати себе на основі ціннісно-світоглядних надбань людства (зокрема сприйняття людини не як засобу, а як цілі й цінності), що нерозривно поєднана з навичками критичного мислення, опануванням і обстоюванням громадянських чеснот і прав, соціальною відповідальністю, а також патріотичним піклуванням про продуктивний розвиток держави і суспільства.

2. Здатність розуміти світоглядні, правові, соціальні, економічні, культурно-історичні, духовно-моральні питання, що виходять за межі фахової спеціалізації, завдяки чому відповідально й ефективно діяти в різних суспільних контекстах, сприяючи позитивному розв'язанню нагальних проблем.

Засідання круглого столу до Всесвітнього Дня Філософії присвячено темі "Модернізація філософської освіти: потенціал магістратури" (листопад 2017 року). Обговорення проблем і викликів магістерської освіти філософа в сучасних українських реаліях торкається багатьох вимірів і аспектів. Учасники цього засідання представляють провідні заклади вищої освіти міста Києва, які мають напрацьовані новітні розробки магістерських програм, тому дуже корисно обмінятися досвідом їх запровадження в навчальний процес. Тим більше, що

нові магістерські програми можуть бути представлені як в якості освітньо-наукових, так і в якості освітньо-професійних. Цього навчального року філософський факультет вперше провів набір на освітньо-професійну програму магістра філософії і результат дуже позитивний. На таку програму прийшли навчатися не лише філософи за фахом, але і більшість магістрів, які мають інший фах і здобувають другу освіту. Це свідчить про те, що зацікавленість у вивченні філософії зростає і це є позитивною тенденцією.

Ураховуючи сучасні реалії викладачі факультету і учасники наукового семінару "Сучасні моделі філософської освіти" розробили нову освітньо-професійну програму магістратури "Прикладна філософія", яка затверджена до впровадження на філософському факультеті у 2018-2019 навчальному році. Упорядкована програма виходить з розуміння сучасної топографії філософії та пріоритетів філософії сьогодення. Це і відкритість філософії світу як розширення орієнтацій і можливостей звернення філософії до широкого кола слухачів; репрезентація філософії як теорії і як життєвої позиції, як інструменту орієнтації людини в житті; розуміння цивілізаційних перспектив людства тощо. Прикладна філософія означена як міждисциплінарна сфера філософського дискурсу орієнтована на практичні контексти і запити, моніторинг сучасних соціально-культурних практик, прогнозування тенденцій та наслідків їх розвитку. Це і особливості присутності філософії у віртуальному просторі і соціальних мережах.

Сучасний світ – це світ надзвичайної мобільності, який вимагає постійного перегляду і зміни стратегій існування людини, опанування нових форм і видів діяльності. Ефективне реагування на нові сенси та виклики, неочікувані ситуації існування та незнайомі соціокультурні контексти вимагають підготовки і навчання. Тому у прикладній філософії особливий акцент зроблений на формування інноваційного і критичного мислення, критичного аналізу цінностей і життєвих смислів, рефлексії над засадами пізнання і культури, осмисленні соціальних змін, які швидко відбуваються.

Вимагає переосмислення наповненість навчального плану підготовки філософа і присутність новітніх філософських дисциплін в сучасному освітньому процесі. Йдеться про перехід від строгого академізму до підсилення практичного аспекту викладання, зміну формату і моделі навчального процесу: орієнтованості на розвиток інтелектуальних, комунікативних, креативних навичок, забезпечення мобільності і конкурентоспроможності; орієнтації на практичні контексти і запити; міждисциплінарності й трансдисциплінарності, сполученні навичок з різних професійних царин тощо. По іншому постає і розуміння ролі університетського навчання в тому сенсі, що отримане магістром знання не має залишитися невикористаним. Зрозуміло, що це багато в чому експериментальна магістерська програма, яка потребує два-три роки для перевірки її ефективності і успішності, але, на наш погляд, необхідність упровадження такої новітньої програми підготовки філософа очевидна.

С. В. Пролєєв

доктор філософських наук

МОДЕРНІЗАЦІЯ МАГІСТЕРСЬКИХ ПРОГРАМ

Традиційно магістерська програма була покликана готувати студента до подальшої наукової діяльності. Це і нині залишається головною метою **освітньо-наукової** магістерської програми. Хоча принагідно зазначимо, що тяглість мети не скасовує необхідності модернізації й цього типу програм. Адже спосіб існування науки, умови наукової діяльності, вимоги до науковця не залишаються незмінними і зазнають суттєвих змін. У відповідності до яких мають трансформуватися науково-освітні програми. Інакше важко очікувати їх продуктивного ефекту та подальшої успішності випускника цих програм.

Ще потужнішим є інноваційний запит у форматі **освітньо-професійних** магістерських програм. На відміну від досить усталеної матриці науково-дослідної діяльності, запит тут є значно розмаїтішим, змістовно варіативним. Адже йдеться про безпосередній вихід на ринок праці гуманітарія і можливість його успішного залучення в різні соціальні контексти та форми діяльності. Певний парадокс професійно-освітньої магістерської програми з філософії полягає в тому, що вона має підготувати до роботи в заздалегідь не визначеній професійній матриці.

Це може здатися дивним і взагалі безперспективним – як можна готувати до наперед не визначеної професії? Однак з глухого кута цього питання можна вийти завдяки двом важливим заувагам.

Перша стосується усталених професійних матриць діяльності взагалі – як вони існують і яку перспективу мають в сучасному надзвичайно плинному і мінливому світі. Середовище, в якому нині відбувається діяльність людини, стрімко змінюється. Навіть професії, що зберігають тяглість і начебто відтворюються, відчутно (а інколи й радикально) трансформуються в самих собі. Це зумовлено, зокрема, впливом інформаційних технологій на всі сфери людської життєдіяльності. Очевидно, що все нові й нові можливості інфосфери, комп'ютерної техніки та штучного інтелекту не можуть не змінювати характер професійної діяльності. Скажімо, поза сумнівом зберігається професія лікаря. Але бути лікарем в сучасному інформаційно-технологічному середовищі, зовсім не те саме, що бути лікарем ще 20 років тому. В більшості професій конкуренція штучного інтелекту та роботизації стає все більш відчутною, призводячи раз у раз до скасування цілих професій. У таких умовах треба готувати не стільки до комплексу алгоритмів та навичок певної діяльності (матриця професії), скільки до гнучкої функціональності на тому чи тому соціально-діяльницькому полі.

Тут постає друга заувага. Вона стосується мети освіти, яка відчутно трансформується в сучасних умовах мобільності. Радикалізуємо наявну ситуацію і уявімо: динаміка змін професійної діяльності стала настільки високою, що сталі професії взагалі зникли. Відповідно освіта не може готувати до професії – це стає безглуздом. За тривалий період навчання, який розтягується на довгі роки, чимало знань застарівають та втрачають актуальність, суттєво змінюються умови діяльності та вимоги до освіченості, фахової підготовки. З огляду на це освітня модель, що орієнтується на сталі

знання, приречена на малу ефективність. До чого ж і яким чином освітня інституція здатна готувати особистість? Вочевидь, вона має орієнтуватися не на набір сталих професійних навичок, а на здатності іншого типу: вміння опановувати новий клас задач; змінювати концептуальні засади своєї діяльності, переходити з одного семантичного поля до іншого; мати високий рівень стресостійкості, наполегливість у подоланні перешкод; вільно володіти розмаїттям комунікативних стратегій та навичками розпізнавання відмінних соціальних контекстів тощо.

Все це можна узагальнити як функціональну готовність загально-соціального та загально-інтелектуального ґатунку, не прив'язану однозначно до спеціалізованої ситуації праці. Головною якістю такого високо-функціонального інтелектуала стає **спроможність самостійно і динамічно оволодівати спеціалізованими формами діяльності**, діяти на випередження, швидко адаптуватися до нового, враховувати соціальні та особистісні контексти своєї роботи як її невіддільні складові (адже не будемо забувати, що в сучасній економіці частка власне виробництва – мати справу з речами та їх властивостями – стає все меншою, тоді як комунікативна – мати справу з персональною і колективною суб'єктивністю – набуває все більшої ваги).

Треба відправлятися від проблем, що їх має вирішувати професійно-освітня магістерська програма. Головні серед них три:

1. Відірваність освіти від реальної фахової діяльності. Освіта здобувається як абстрактна обізнаність у відповідній предметній царині замість набуття здатності діяти професійно та компетентно. Через це вагому роль в модернізації освітніх програм та навчального процесу відіграє орієнтація на практичні контексти і запити. Не секрет, що поширеною є ситуація, коли випускник університету, потрапляючи на реальне місце роботи, змушений фактично перенавчатися. Він опановує нові вимоги та навички, тоді як здобута у вишій освіті у великій своїй частині залишається незастосовною. Професійно-освітня магістерська програма прагне подолати цей системний недолік існуючої освітньої систем. Тому цільним засновком її організації та змісту є принцип: навчання через виконання гуманітарних робіт та залучення в реальні фахові середовища та соціальні контексти.

Має діяти максима "чого не вмю, того не знаю". Відповідно головна увага приділяється розвитку навичок застосування набутих в університеті знань, перетворення їх на інструменти практичної роботи. В цьому процесі відбувається опанування соціальних топосів, які містять найбільший інноваційний потенціал та є особливо перспективними точками суспільного розвитку, що потребують інноваційного мислення.

2. Неволодіння чи незадовільне володіння навичками гуманітарної праці (як і праці взагалі).

Націленість університетського навчального процесу на знання (радше навіть на просту обізнаність) залишає у сутінках власне ті інтелектуальні навички, за рахунок яких має працювати інтелектуал. Вони вважаються начебто самоочевидними, їм спеціально не навчають,

окремої уваги не приділяють. Складається враження, начебто студент оволодіває ними автоматично. Однак це лише хибне упередження. Йдеться насправду про вельми складні навички дії, оволодівати якими потрібно шляхом тривалого і спеціально організованого досвіду.

Звісно, комплекс таких навичок доволі широкий. Але якщо звертатися до його основ, мимоволі пригадується шкільне: читати – писати – рахувати. Йдеться – в нашому випадку – про вміння працювати з текстами: виявляти їх смислову структуру, відстежувати логіку міркувань та виокремлювати логічні похибки, суперечності тощо. Не менш вагомим складовою гуманітарної праці є володіння письмовим словом – здатність не просто мати думку, а й виразити (виписати) її переконливо, аргументовано, стилістично вправно. І нарешті не слід забувати про мислення як аналітичну здатність, себто обчислення в широкому сенсі слова. До цих трьох величин треба додати й навички комунікації: здатність висловити думку, вести полеміку, володіти різними форматами висловлювання тощо.

3. Існування у світі мобільності. Частково про це вже йшлося вище. Українська ситуація гуманітарія особливо гостра: випускник виходить у світ без сталого місця. Своє місце має відшукати, інколи навіть створити, що вимагає неабиякої підприємливості. Нинішній український культурний простір надто примітивний, орієнтований на невисокі інтелектуальні стандарти, не містить системного запиту на розум і компетентність. Тому справою гуманітарія нині стає розбудова цього простору. Освіта має озброїти його для цього пошуку, зробити конкурентоспроможним у змаганні з іншими і у відстоюванні гуманітарних цінностей.

Це треба чесно визнати й відтак орієнтуватися на соціокультурний контекст, в якому відсутні сталі перспективні місця інтелектуальної роботи. Ми маємо готувати інтелектуалів для соціальності, яка нехтує інтелектуалами, не розуміє навіть вони і, як їй здається, чудово обходиться без них. Але попри це несприятливе тло маємо працювати, щоб українське суспільство остаточно не здичавило і не виявило однієї прекрасної миті, що навіть *користуватися* здобутками сучасної цивілізації не здатне, не те що *створювати* їх не здатне.

Зараз на кафедрі теоретичної і практичної філософії розробляється експериментальна **освітньо- професійна** магістерська програма "Прикладна філософія". Не буду зупинятися на її конкретних складових, хоча деякі стратегічні орієнтири викладені у виступі. Зазначу лише, від зворотного, ким НЕ РОБИТЬ ця програма свого учасника. Не робить істориком філософії, не робить теоретиком певного філософського напрямку (феноменолог, структураліст, аналітик), не робить науковцем. Вже з цього ясно, що задача для нашої освітньої системи цілком інноваційна. Відтак і засоби для її розв'язання мають бути інноваційні, знайдені в процесі своєрідного освітнього експерименту, вільного інтелектуального пошуку, в якому поєднуються прагнення всіх учасників – як викладачів, так і студентів. Запорука успіху програми – консолідовані колективні зусилля викладачів та менеджерів, запорукою яких є готовність і здатність навчатися самим. Перші, хто має навчатися в цьому процесі – самі викладачі. Бо програма вимагає від них робити те, чого раніше вони не робили, або робили дуже мало. Тому програма є програмою спільного розвитку – і викладача, і студента.

В. В. Приходько

кандидат філософських наук

ПРО ФІЛОСОФІЮ ТА ЇЇ ВИКЛАДАННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Трансформація філософської освіти безпосередньо пов'язана зі змінами культурного простору, який став, так би мовити, *горизонтно* орієнтованим, що передбачає особливий досвід, налаштований на первинну віддаленість, виражену в нашій мові давньогрецьким "tele" – телебачення, телемовлення, телеміст тощо. Доступність віддаленого – це новий зміст повсякденної практики, що ментально і корпорально закріплюється, і не без допомоги постійного використання сучасних медіа. У такій системі координат *відсутні авторитети* як орієнтувальні структури, що мають передусім *вертикальний*, часовий, спосіб існування, замкнений на традиції. Це давало можливість розглядати світ передусім як ієрархію, а для гуманітарної сфери висувають герменевтичний спосіб сприйняття культури, спрямований на вже зроблене, минуле, як точку опори для дії, вибору чи діяльності загалом. Теоретичним доступом до такої вертикально облаштованої культури виступало "озброєне" інтерпретацією розуміння. Філософії у цій ситуації везло з тим, що вона не є зануреною у повсякденну практику, хоча й була авторитетом для неї, так би мовити, із зовні, з абсолютної позиції, що обов'язково передбачалася за цією логікою вертикального орієнтування: горизонтальний практичний світ укріплювався вертикально орієнтованими теоретичними інструментами, які використовувала серед іншого філософія. Філософія в сучасному світі продовжує подекуди захищатись старими методами, апелюючи до традиції, до унікальності спадщини, в якій вона себе знаходить як вічну цінність. Усе більше таке її становище стає навіть не трагічним, а комічним.

Відсутність авторитетів пропонує зовсім інший спосіб співіснування і закріплення різних культурних утворень: змагання, конкуренцію, випробування, що відкривають не ієрархію цінностей, а варіативність спроможностей. Майбутнє заявляє себе як простір для реалізації можливостей. Майбутнє виборюється в горизонтальному змаганні на підставі рівних умов, якщо можна так сказати. У зв'язку з цим ми отримуємо подвійний запит для сучасної філософії: з одного боку має бути переглянута власне становище стосовно інших культурних практик, а з іншого – статус знання, з яким вона має конкурувати у відкритому просторі можливостей за людину, якій вже не потрібна глибина інтерпретацій, але формування набору спроможностей і компетентностей для вдалої дії у непередбачуваному з огляду на час, проте просторово надскладному, світі майбутнього. Це особливого роду майбутнє, що саме через свою віддаленість стає найбільш наближеним як екзистенційний ризик втратити себе, свій потенціал, свої можливості тощо. Осмислення криз, розпочате ХХ століттям, продовжується, підносячи теми людини як ризикованої істоти. У 90-ті роки стається *перформативний* поворот, який фіксує увагу до теми дії, але вже у світлі тілесно здійснюваних культурних практик. Отже, герменевтичне тлумачення відступає, а на передній план виступає аналіз дій і рішень з урахуванням складової ризику.

Освіта докорінно змінюється з огляду на те, що вона вже не має давати істини для звичайного вжитку, вона вже не є панацеєю від бід. Колись сфера безроздільної влади традиції, вона тепер має готувати до практики виживання у надскладному просторі культури конкуренції, де маєш бути готовим до будь-чого, щоб стати успішним. Часу на міркування над помилками (інтерпретацію) дуже мало, але вибір потрібно робити. Для цього потрібна гнучкість і варіативність інструментального арсеналу, медіальність самих навичок, що здатні змінюватись у різних ситуаціях через обмін альтернативних позицій. Філософська освіта також вступає в цю ризиковану гру, до чого вона не звикла, оскільки ставкою є самозбереження філософського способу існування, філософської дії і справи. У освітній перспективі філософія приймає виклик як, по-перше, оголошення власної трансдисциплінарної позиції і, по-друге, як широкое сприяння успішності індивіда.

Щодо трансдисциплінарності слід зауважити, що вона є наслідком *відкритої і рівноправної співпраці* представників з різних сфер людської діяльності без авторитетних упереджень. Це вже не просто ситуативна співпраця окремих галузей як у випадку міждисциплінарності, а універсальний культурний проект як реакція на постійне ускладнення культурного ландшафту і пов'язаної з цим кризи традиційних орієнтувальних практик. Тут філософ опиняється у ситуації, коли має володіти багатьма культурними "мовами", постати свого роду *універсальним перекладачем*, а не бібліотекарем, що систематизує і зберігає знання, як це було раніше. Комунікація стає провідним способом існування у такому складному просторі сучасної культури. Уміти перекласти з однієї мови на іншу – ось надскладне завдання для сучасного філософа, якщо під мовою розуміти передусім своєрідні результати досвідів науки, мистецтва, релігії і так само повсякденності. Доля філософії зараз пов'язана з парадоксом перекладу, який має зберігати відмінність як принцип свого існування, водночас сприяючи порозумінню.

Успішність індивіда, якій має сприяти філософ, має економічну конотацію розуміння, оскільки саме економіка може чи не найкраще виразити стан конкурентної боротьби як парадигму для всіх сфер сучасної культури. Треба лише використати для більш точного розуміння поняття *вдалої дії*, щоб додати філософської складової. Оскільки саме вдалість – це результат вибору і рішення в надскладній ситуації, яка обов'язково є ризикованою. Тобто аналіз вдалої дії висувається на передній план.

Отже, філософська освіта у своїх планах має враховувати вищезазначені моменти, щоб самій стати успішною, тобто, як було уточнено, вдалою. Таким чином, у розробці нових навчальних планів, особливо для магістрів, слід зважати на формування не стільки "класичних" теоретичних компетентностей, які сконцентровані навколо навичок з різнобічного аналізу та інтерпретування текстів, скільки практичних, щоб вони могли давати орієнтувальний результат чи

ефект – захоплення, утримання і контроль надскладного простору; в ситуації, коли часу постійно бракує через надмірні швидкості переміщення, завдяки чому далеке витискає близьке, так би мовити, віртуальне підміняє реальне. Можна побачити, що у такий спосіб філософія має стати *прикладною*.

Що означає цей прикладний поворот у межах навчального плану з філософії? По-перше, дисципліни мають бути гнучкими, здатними до постійного трансформування, по-друге, вони мають будуватися за логікою ситуації: від фундаментального через нормативний до творчого рівня. Простіше кажучи, від нагальних проблем, які оточують студента і через це є дещо зовнішніми для його сприйняття, оскільки демонструють абстрактну універсальність, слід йти до досвідної комуніка-

ції, де самі викладачі діляться власним досвідом успішної (вдалої) дії, що нагадує радше майстер-клас або діалог з науковим керівником. Тут важливим є те, що власна біографія викладача стає одним із провідних чинників освітнього процесу. Тому має бути змінена роль самого викладача: від простого транслятора чужих думок до мислителя, співрозмовника, який має навіть імпровізувати, бути готовим до будь-якого сценарію зустрічей зі студентами в межах дискусійного поля. Зрештою, можна довго продовжувати приклади цих змін. Головне, щоб ми, сучасні українські викладачі філософії, усвідомили нашу реформаторську місію і зробили конкурентоспроможною філософську справу не тільки в Україні, але й у світі.

О. М. Рубанець

доктор філософських наук

ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Перехід до третього рівня освітньо-наукової підготовки в умовах завершення освітньої реформи в Україні актуалізує питання про місце та роль філософії в сучасному суспільному контексті. В умовах, коли освітньо-філософська підготовка у вищій школі пронизує рівні бакалавра, магістра та доктора філософії, актуальним стало визначення сутності філософської підготовки та її місця в освітніх практиках і суспільному контексті. Тоді, коли освітні реформи закріпили визнання світової ролі філософії, надавши філософії роль *degre* для всіх спеціальностей, важливим стає підкреслення розкриття ролі філософії як системоутворюючого фактора вищої освіти. Прагнення скоротити місце та роль філософської підготовки, "зеконотити" на філософській підготовці на магістерському рівні, скоротити чи істотно зменшити філософську складову в підготовці магістрів користується недостатньою визначеністю місця та ролі філософії у розвитку науки, освіти і суспільства. Це вимагає розвитку філософської самосвідомості й піднесення її до інституційного рівня, розкриття філософії як суспільного інституту державотворення, формування політичної нації та національної ментальності. Жодна країна світу, жодна політична нація не можуть забезпечити свого існування як самореферентної системи та здійснити свою саморепрезентацію – створення свого власного обличчя, формування свого образу як у стратегічному вимірі (визначення пріоритетів та перспектив розвитку), так і у вимірі минулого й теперішнього – формування національно-історичної свідомості й осмислення своїх сьогоднішніх дій, включення їх у проекцію розвитку та культурну й історичну традиції.

Розкриття потенціалу філософсько-методологічної рефлексії у спеціалізованих видах діяльності на всіх рівнях освітньої підготовки створює умови для цілісного, неперервного процесу становлення фахівця. Формування нелінійного мислення, інноваційної методологічної та дослідницької когнітивної культури неможливе без сучасних філософських курсів і навчальних практик. Надмірна інструменталізація й технологізація, перетворення філософії на своєрідну відмічку для розв'язання проблем сприяють утилітаризації, зниженню рівня теоретичних і практичних підходів, якого вимагає нині сучасний глобалізаційний розвиток. Практичний поворот, який сьогодні спостерігається у викладанні філософії, є своєрідною адаптацією до умов, які відтворені в українському суспільному контексті. І саме в умовах практичного повороту потрібен захист філософії, збереження її як основ філософії духу та формування власного бачення свого буття, розвитку свідомості й ментальності, місця та ролі суспільних інституцій та людини в сучасному світі.

Українська філософія є єдиним способом національного відтворення онтології науки про буття, феноменології (розв'язку онтологічних основ людської діяльності), герменевтики як основи формування власної герменевтичної традиції розуміння, інтерпретації та застосування текстових пам'яток. Когнітивна філософія є основою розвитку інтелектуальної діяльності, управління когніціями та розвитку стратегічного мис-

лення. Разом з тим вона створює свій власний вихід у світ суспільної ментальності, ієрархії репрезентацій та когнітивних комунікацій. Ринкові умови вимагають розвитку спеціалізованої магістерської підготовки – започаткування спеціалізованих магістерських програм, які створили б достатню різноманітну внутрішню пропозицію на ринку освітніх послуг, надавши можливість фахівцям з інших спеціальностей поглибити свою філософську підготовку та отримати освітній ступінь магістра з філософії.

Сучасні умови суспільного глобалізаційного розвитку вимагають не скорочення ролі філософії в суспільстві та освіті, а поглиблення її місця та значення. Визнання світом ролі філософії у факті впровадження третього рівня освітньої підготовки – доктора філософії у світі, що стрімко змінюється, набуваючи нових, неокреслених рис майбутнього через дії та надання смислу сучасному, робить філософію як ніколи затребуваною. Майбутнє країни створюється сьогодні, тут і тепер і без актуалізації філософського спадку та інструментарію поза поглибленням місця та ролі філософії в українському суспільному та освітньому контекстах, це є неперспективним і навіть неможливим. Філософія є засобом самоідентифікації, відтворення людини й суспільства як цілісності, самоосмислення, самоформування та самореформування. Це основа відтворення соціокультурного коду і така основа розвитку теоретичного та практичного мислення, без якої та поза якою суспільство й людина не можуть відтворити себе як цілісність.

В епоху глобальних, суспільних та освітніх трансформацій, коли освітні реформи співпадають у часі із трансформаціями суспільними та ментальними, зростає значення розвитку філософської основи на різних освітніх рівнях підготовки. Філософська основа стає системоутворюючим чинником, який визначає зміст, спрямованість і смисл системи навчання та виховання. В умовах уведення третього рівня освітньої підготовки актуалізується значення переформатизації філософського складника на другому освітньому рівні – при підготовці магістрів. Нині в багатьох випадках уведення філософії та усвідомлення її необхідності на третьому освітньому рівні – підготовки аспірантів як докторів філософії для всіх спеціальностей – призвело до значного скорочення чи навіть втрати викладання філософії на рівні магістрів. Як наслідок – можлива втрата неперервності в закладах вищої освіти, що спотворює саму ідею розвитку філософського складника у вищій освіті. Замість розвитку філософського мислення на першому рівні – рівні бакалаврів – виникає редукція філософської освіти до засвоєння якихось "основ філософії" у максимально урізаному вигляді. Філософія редукується до звичайної предметної дисципліни. Замість засвоєння філософських проблем і розвитку філософського мислення відбувається засвоєння філософських текстів і формування *Google*-мислення. Використовуючи смартфони та інші гаджети, знайдені перші-ліпші тексти в Інтернеті. Зачитування цих текстів на семінарах є імітацією філософської підготовки. Таке "полегшене" ставлення до філософського складника на рівні бакалаврату в багатьох

випадках зумовлене тим, що цей філософський складник значною мірою випав чи його штучно виключили з магістерської підготовки.

Магістерський рівень філософської підготовки є важливим етапом у розвитку філософської освіти. На цьому етапі відбувається перехід від розвитку філософської освіти як основи формування філософського мислення у студентів до формування нових філософських ідей, пов'язаних із спеціальністю та розвитку філософської інноватики. Перехід від знаннєвої парадигми до компетентнісної (формування системних, професійних та інших компетентностей) актуалізує розвиток методологічної спрямованості філософської підготовки сучасних магістрів. Поділ магістрів на дві групи – професійно орієнтовані та орієнтовані на науку – актуалізує спеціалізацію філософського складника магістерської підготовки. Філософська підготовка магістрів, орієнтованих на певну спеціальність, вимагає розробки нових спеціалізованих програм і курсів. У контексті сучасного Болонського процесу розробка спеціалізованих магістерських програм і курсів може і повинна стати однією із форм успішного завершення вищої освіти. Це означає, що студенти, які мають педагогічну, психологічну, лінгвістичну, технічну чи іншу бакалаврську освіту, можуть отримати гідне завершення вищої освіти, отримання магістерського диплома за філософською спеціальністю. Потрібно надати можливість кафедрам філософії розробляти ринково успішні як для українського, так і для європейського ринку спеціалізовані філософ-

ські магістерські програми, які надають право кафедрам філософії ставати випусковими кафедрами.

У технічних, педагогічних, лінгвістичних та інших закладах вищої освіти, крім філософської магістерської підготовки на випускових філософських кафедрах, необхідне існування філософської підготовки магістрів як супроводу та системоутворюючого початку їх основної (спеціальної та дослідницької) підготовки. При цьому студент не змінює місце навчання, отримуючи філософську підготовку у вигляді тих філософських курсів, які створюються й читаються у відповідних закладах вищої освіти.

Філософська підготовка магістрів дослідницького, наукового спрямування передбачає розвиток філософського мислення, засвоєння філософських і методологічних проблем розвитку науки, які створюють основу для поглиблення розуміння предметної методологічної специфіки обраної сфери наукової діяльності. Сучасне нищення (інакше не можна охарактеризувати те, що відбувається на рівні філософської магістерської освіти) створює ситуацію, коли ті, хто переходить на третій, вищий рівень, постають перед філософією як абсолютно новим предметом. Це значно знижує рівень філософської підготовки майбутніх докторів філософії з різних спеціальностей. Філософію не можна вивчити, прочитавши текст чи декілька текстів, без систематичного розвитку філософського мислення на попередніх рівнях бакалавра і магістра. Без цього вкрай важко створити умови для дійсного формування докторів філософії.

Н. В. Хамітов

доктор філософських наук

ПРАКТИЧНИЙ ПОВОРОТ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ АНТРОПОЛОГІЇ ЯК УМОВА МОЖЛИВОСТІ МАГІСТРАТУРИ

Практичний поворот в сучасній філософській антропології є вкрай актуальним, і відбувається він у вітчизняному контексті, як показує ґрунтовний аналіз ситуації, через зустріч з психоаналізом і публіцистикою, що наповнюється гуманістичним змістом і глибиною розуміння суперечливої природи людини.

Разом із тим, в своїх найбільш конкретних формах цей практичний поворот здійснюється тоді, коли ми виходимо на актуальні для нашої країни доленосні соціально-комунікативні проблеми, і філософська антропологія починає взаємодіяти з соціальною філософією, соціальною психологією, соціологією, політологією і низкою інших наук, що вивчають суспільне у бутті людини.

Вона починає взаємодіяти з ними, гуманізуючи на рівні світоглядних рішень та методологічних підходів; в процесі цього філософська антропологія виходить за межі лише академічного кола, стаючи *філософією людяності* для всього суспільства. Це потребує особливої волі до істини – волі до її *практичного втілення*.

Проте практичний поворот у будь-якій науці можливий лише тоді, коли вона зробила справжній теоретичний поворот. Що означає теоретичний поворот у сучасній вітчизняній філософській антропології і філософії загалом? На мою думку, це поворот від зацикленості на інтерпретації текстів модних зарубіжних авторів, зацикленості, яка укорінена в саморепресивній *сакральній герменевтиці* текстів класиків радянської доби. Але до чого, в якому напрямку повинен відбутися цей поворот? Що є його результатом?

Перекоаний, що теоретичний поворот у вітчизняній філософській антропології – це поворот до *мужності бути автором*, мужності творення *власних методологічних підходів* і використання їх для вирішення актуальних проблем сьогодення в Україні та світі.

Це поворот до прийняття відповідальності за свої авторські підходи та ідеї. Саме на цій основі можлива реальність, а не імітація практичного повороту у філософському людинознавстві.

Безумовно, ретельна робота з текстами, їх витлумачення є необхідним етапом філософсько-антропологічного і, зрештою, будь-якого філософського дослідження, але зупинка на цій роботі означає зупинку на емпіричному рівні, адже аналіз текстів – це є емпірія для філософа, так само як для вченого емпірією виступає аналіз фактів та результатів експериментів. Спроба видати роботу з текстами (нехай дуже професійну, зі знанням мов і *вимови* тощо) за теоретичний рівень філософського дослідження – це *імітація теоретичного*, на основі якої неможливе практичне.

Отже, сучасна вітчизняна філософія людини повинна пройти щаблями *"емпіричне – теоретичне – практичне"*, що потребує від дослідника мужності, наполегливості і гідності, коли він піднімається над саморепресивними зусиллями і створює по-справжньому живий авторський текст.

Лише реальність руху в триаді "емпіричне – теоретичне – практичне" дає викладачеві можливість стати дослідником, який буде дивувати своєю творчістю, а тому притягувати людей у філософську магістратуру. Такий викладач буде ділитися власним досвідом, в якому філософська теорія визріває настільки, щоб перейти у філософські практики. Мій особистий творчий досвід дозволяє говорити про актуальність філософських практик у формі філософського психоаналізу, філософської публіцистики та філософського мистецтва.

Таким чином, якщо сьогодні викладач філософії хоче набрати магістерську групу, він повинен вийти за межі компетентного транслятора й інтерпретатора чужих ідей. Необхідний *філософський досвід автора*.

Адже тим, хто сьогодні бажає отримати філософську освіту в магістратурі, потрібен саме такий досвід; в умовах жорсткої конкуренції вітчизняних і зарубіжних університетів студенти готові відкритися й довіритися лише йому.

С. А. Крилова

доктор філософських наук

**МАГІСТЕРСЬКІ ПРОГРАМИ
"ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ ТА ПСИХОАНАЛІЗ"
І "ФІЛОСОФСЬКА ПУБЛІЦИСТИКА,
ФІЛОСОФСЬКЕ МИСТЕЦТВО І АРТ-ТЕРАПІЯ":
ДОСВІД КАФЕДРИ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ
НПУ ІМЕНІ М. ДРАГОМАНОВА**

Кризові процеси в сучасній філософській освіті значною мірою пов'язані з тим, що сучасна філософська освіта і наука не встигають відповісти на виклики життя. Сьогодні студенти чекають від філософської освіти не лише вміння оперувати історико-філософськими знаннями, а передусім набуття здатності критично та креативно мислити, приймати аргументовані рішення; разом із тим є виразний попит на осмислення екзистенціальних питань. Як знайти сенс життя у кризовому суспільстві? Як можливе подолання страху смерті? Як знайти баланс віри та розуму? Як пройти шлях від самотності до любові? Ці питання гостро хвилюють молодих людей, які стоять на порозі дорослого життя. Такий погляд повинен бути задоволений не лише різноманітними курсами та тренінгами "трансформації особистості", а й філософськими факультетами університетів, які можуть організувати актуальні магістерські програми з практичної філософії.

Хотілося б поділитися досвідом організації таких магістерських програм на кафедрі філософської антропології Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. Це дві програми, які носять промовисті назви: "Філософська антропологія і психоаналіз" і "Філософська публіцистика, філософське мистецтво та арт-терапія". Практика взаємодії з абітурієнтами й студентами показала, що для них важливим в контексті життєвої й практичної реалізації є перетин філософського й психологічного знання. Саме у цьому поєднанні вони вбачають можливості як розвитку особистості, так і працевлаштування. Їх глибоко цікавить передусім екзистенціальна проблематика, можливості подолання екзистенціальних криз та вираження цього у відповідних комунікативних практиках і текстах – теоретичних, публіцистичних і художніх.

Розглянемо кожну з цих магістерських програм. Почнемо зі спеціалізації "Філософська антропологія та психоаналіз". Звісно, окрім можливості розвитку особистості абітурієнтів цікавить питання: де може успішно працювати випускник магістратури з цієї спеціалізації? Як показала практика працевлаштування випускників, це може бути викладач філософських і психологічних дисциплін у вузах, коледжах, школах, тренер-консультант з питань самореалізації та особистісного зростання, консультант з філософської та психоаналітичної арт-терапії, спеціаліст центрів гендерних досліджень, аналітик-консультант з проблем гендерної рівності та гендерного партнерства та ін.

Отже, поворот до людини, її прав та гідності в новітньому українському суспільстві актуалізував практичний поворот філософської антропології, який виявився у створенні магістерської програми "філософська антропологія і психоаналіз" кафедри філософської антропології НПУ імені М. Драгоманова. Ґрунтовний аналіз роботи цієї магістратури показав, що є виражена необхідність увести нову магістерську програму "Філософська публіцистика, філософське мистецтво і арт-терапія". Дана необхідність була зумовлена чотирма обставинами.

1. У сучасному українському суспільстві, яке актуалізує цінності євроатлантичної цивілізації, долаючи тенденції посттоталітарного суспільства, надзвичайно важливим стає розвиток критичності й самостійності мислення у широких верств суспільства; це є можливим за умови проявлення філософії не лише в теоретичній, а й в публіцистичній та художньо-образній формах. Саме в таких формах передусім можлива практична філософія в епоху соціальних мереж Інтернету.

2. В сучасних умовах є виражена потреба філософсько-психологічної роботи з бійцями АТО, які отримали глибоко-психологічні й екзистенціальні травми. При цьому довготривала класична екзистенціальна психотерапія чи психоаналіз в більшості випадків не є можливими, тому на перший план виходять сучасні *арт-терапевтичні практики*, які за невеликий проміжок часу дають виражений результат.

3. Ураховуючи не лише ґрунтовну теоретичну, а й практичну орієнтацію магістратури, на передній план з необхідністю виходять саме арт-терапевтичні методики, які доволі легко засвоюються й можуть практично використовуватися вже по закінченні магістратури.

4. Поняття "філософська публіцистика", "філософське мистецтво", "блогерство", "арт-терапія" і відповідні практики набувають все більшої популярності в українському суспільстві, що теж актуалізує магістерську програму, яка об'єднує їх.

Які напрямки професійної реалізації можливі для випускника магістратури зі спеціалізації "Філософська публіцистика, філософське мистецтво і арт-терапія"? Це телеведучий і радіоведучий програм з питань розвитку людини, актуалізації особистості, гендерної рівності і гендерного партнерства, публіцист-блогер у засобах масової інформації, есеїст та письменник, сценарист, консультант з філософської та психоаналітичної арт-терапії, ведучий тренінгів з арт-терапії.

Отже, як бачимо, ці дві магістратури об'єднують можливість креативної професійної реалізації по закінченню; проте це вимагає креативного стилю викладання та навчання. Не лише практичні заняття, а й лекції проводяться у формі методологічного семінару, який передбачає сократичний діалог. При написанні курсових та дипломних робіт робиться наголос на чітке формулювання проблеми, гіпотези, а також ясної аргументації гіпотези, що складає новизну. Останній розділ роботи обов'язково присвячується практичному втіленню теоретичних положень попередніх розділів.

Важливим фактором успішності магістерських програм є те, що їх керівники є не лише докторами філософських наук, а й практикуючими психоаналітиками, публіцистами та письменниками, мають досвід видання книг в Україні та за кордоном і в проведенні телевізійних та радіопрограм. В результаті відбувається передача власного досвіду творчої самореалізації, що і робить викладання значно ефективнішим.

В. В. Ільїн

доктор філософських наук

ДОЛЯ ФІЛОСОФІЇ У КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У фільмі Т.Абуладзе "Покаяння" одна з персонажів запитує: чи ця дорога веде до Храму? Коли їй відповідають, що ні, вона говорить: "Навіщо потрібна дорога, яка не веде до Храму?" Філософія – це дорога до Храму Софії. Але чи може вона стати нею – ниткою Аріадни – сьогодні?

Розмова про долю філософії обумовлена не її кризою, а кризою нашого суспільства. Як відомо, раніше також виникали розмови про "кризу", "кінець філософії", наприклад, на початку 90-х років в Україні. Але тоді це мало інший смисл: мова йшла про недостатність претензій марксизму на вирішення всіх принципових філософських і соціальних проблем. Фактично, говорилося не про непотрібність і втрату філософією свого значення взагалі, а про недоречність зводити її проблематику тільки до марксизму. Стосовно ситуації сьогодення, то, хоча філософію ніхто, в тому числі і на офіційному рівні, не заперечує, але вона постійно втрачає свої позиції.

Можна назвати з приводу даної ситуації по меншій мірі дві причини. По-перше, філософія в результаті реформ втратила свої позиції у вищій школі. Скорочений програмний курс, який поки що викладається в більшості вузів, фактично ніякого знання про філософію не дає. Причому викладається вона для студентів першого курсу, які із мікса соціальної філософії, релігієзнавства, логіки тощо не розуміють, для чого вона в такій якості потрібна. По-друге, програма навчання в загальноосвітній школі не дає відповідної гуманітарної підготовки. Проект перевести філософію в старші класи школи (років 10 тому) не був реалізований. Тому вчорашнім школярам, які стали студентами, досить проблематично увійти в простір філософських проблем. На мою думку, фундаментальний курс філософії повинен викладатися в магістратурі, а історія філософії в середній школі і на перших курсах у вищій школі.

Що цілком закономірно, адже філософія завжди була вищою формою особистої рефлексії культури мислення, тобто аналізом граничних основ пізнання діяльності і цінностей життя. Причому цей аналіз був досить специфічним: граничні основи не просто описувалися, їх вияв і опис завжди супроводжувалися рекомендаціями по зміні, трансформації наявного емпіричного стану. Іншими словами, це завжди був своєрідний сплав теоретичних констатацій і нормативних прескрипцій, сплав дослідження і проектування. Адже кожна значима філософська концепція завжди мала дві іпостасі. З одного

боку, це була критика існуючого положення справ: в пізнанні, в моральному житті, в політичному і соціальному облаштуванні тощо. І іншого боку, це була побудова певного ідеалу знання, духовного і матеріального буття. В контексті вибудованого ідеалу формулювалися норми діяльності, спрямованої на його досягнення.

При цьому в багатьох випадках спроектовані ідеали здійснювали реальний вплив на практику пізнання і соціальної діяльності: якщо вони і не були реалізовані або не були реалізовані в повній мірі, проте у кожному випадку по-новому нормували життя і давали нові способи його оцінки. Достатньо згадати ідеал "правової держави", який в ряді країн був реалізований. В багатьох випадках формування ідеалу було пов'язано з виявленням і аналізом існуючих різних форм культури, пошуком можливостей їх зміни. Філософія, таким чином, завжди відігравала роль спонукального, збуджуючого елемента в культурі, інтелектуальною енергією, яка робить соціальний розвиток динамічним. Тим самим активізується творча діяльність людини, формується її система цінностей і культура мислення.

Однак, сьогодні культурна політика, на мій погляд, втратила своє гуманітарне покликання. Обмеження на обмін інформацією, абсолютизація національного фактору, сліпе слідування чужим стандартам, вказівкам по зміні менталітету, як тут говорилося тощо, створює ситуацію культурної пустелі. В даному випадку ілюстрацією є картина І. Крамського "Христос в пустелі". За ідеєю художника, він прийшов врятувати людей, промовляє до них словами любові і добра, але вони не чують і не розуміють його. В жорстокому світі вони самі жорстокі. Тому Христос в пустелі один, в ній немає живої, розуміючої його душі. А ті, до кого він звертається, незабаром з впевненістю в своїй правоті будуть кричати: "Розіпни його!"

Так само і філософія: вона несе слова мудрості, спрямовує до знання і розуміння, але навколо все більшою стає – культурна, моральна тощо пустеля. Злет філософії в Еладі відбувся тому, що вона була відкрита для обміну інформацією і думками з усіма: Єгиптом, Вавілоном, персами, скіфами тощо. Кожний, хто мав свою думку, був не ворогом, а опонентом: "Платон мені друг, але істина дорожча". Ми ж поки йдемо шляхом обмеження, звуження і втрати смислу. А це шлях, який точно не веде до Храму мудрості і добра.

I. В. Степаненко

доктор філософських наук

ОБГОВОРЕННЯ ПРОБЛЕМ АСПІРАНТУРИ

Я у цілому погоджуюся із наявністю тих проблем, що визначив Сергій Вікторович та інші колеги. Але на мою думку, при розгляданні цих проблем доцільно враховувати їх модальність. Інакше кажучи, про який їх рівень йде мова – *належного, бажаного, наявного чи можливого*. Така диференціація потрібна для того, щоб рішення по їх розв'язанню мали не утопічний, а реалістичний характер. Так, наприклад, при визначенні компетентностей, необхідних здобувачу для вступу до магістратури чи аспірантури, а також тих, які мають бути сформовані у нього по її закінченню, ми, насамперед, маємо справу із модусами належного і бажаного. Але у реальній події вступу ми маємо справу із наявним станом речей. До нас приходять не "ідеально типові" здобувачі, а реальні випускники наших університетів з усіма їх наявними вадами, проблемами і можливостями. Зокрема з тими вадами нездатності аналізувати наукові тексти і писати власні, про які згадував Сергій Вікторович. З точки зору вимог належного ці здобувачі не можуть вступати до аспірантури. Але для того, щоб дійсно відібрати перспективних і талановитих майбутніх молодих науковців потрібен конкурс. Наприклад, у Швеції при вступі на одну із гуманітарних Phd програм конкурс був 100 осіб на місце. В той час, як один із наших вітчизняних академічних інститутів (не буду наводити його назву, оскільки ситуація достатньо типова) при наявності 10 місць в аспірантуру за державним замовленням у 2017 році зміг набрати тільки двох бажаних. Окреслена ситуація не означає, що в аспірантуру мають приймати будь-кого незалежно від рівня підготовки. Але цей рівень має бути врахований при складанні та реалізації освітньої програми, щоб "на виході" все ж таки забезпечити бажаний і належний рівень підготовки здобувача наукового ступеня доктора філософії.

При складанні і виконанні освітньої програми, мабуть є сенс враховувати і реальні можливості аспірантів приділяти навчанню свій час і зусилля. Низький рівень стипендій (якщо має місце держзамовлення), або їх відсутність змушують магістрантів/аспірантів поєднувати навчання і роботу. Тут також постає проблема знаходження нових джерел фінансування навчання на Phd програмах, оскільки їх вартість є достатньо високою і не кожний бажаний і перспективний майбутній науковець може дозволити собі таку "розкіш" навчання. Якщо не *диверсифікувати джерела фінансування*, не розвивати грантову підтримку, Phd освіта може перетворитися в Україні на елітарну галузь, але з селекцією не за обдарованістю, а за статками.

Ще один момент до якого варто привернути увагу – це *системний підхід* до розв'язання проблем освіти, зокрема тих, що постають на третьому рівні підготовки. Не можна вирішити проблеми аспірантури і підвищити якість підготовки без вирішення відповідних проблем на попередніх рівнях освіти – середньої освіти, бакалавраті, магістратурі. Не можна також вирішити ці проблеми і без кореляції освіти і ринку праці. У розробці освітніх програм Phd рівня необхідно враховувати можливі місця роботи випускників, ті сегменти ринку праці, які вони можуть зайняти. Таке врахування може допомогти і при знаходженні бажаних вступити до аспірантури. Тобто освітня програма Phd рівня мають бути *адресними*,

причому включати до себе уявлення про реального, а не "ідеально типового" адресата.

У даному контексті існує ще одна системна проблема – низький авторитет філософії у суспільній свідомості, недостатня затребуваність філософії і філософів поза межами наукової й освітньої сфер суспільного життя. Для підвищення свого авторитету і затребуваності філософія і філософи, з одного боку, мають подолати той негативний імідж служниці марксистсько-ленінської ідеології, що склався за радянських часів, а з іншого боку – активізувати свою не тільки освітню, але й просвітницьку, інтелектуальну, духовну діяльність тощо. Вітчизняна філософія має суттєво оновитися як освітня і наукова дисципліна, а також вийти за межі університетів і наукових установ у публічний простір, надавши свої пропозиції від філософії мистецтва жити до філософської критики сучасного суспільства, його проблем і перспектив розвитку. До речі, на Заході зараз набуває популярності так званий філософський консалтинг – філософське консультування по різноманітним проблемам особистого і суспільного життя. Підвищення авторитету і затребуваності філософії можна здійснювати і через упровадження сучасних і актуальних магістерських і Phd програм.

Phd програми мають бути *авторськими*. Вони мають відповідати прийнятим освітнім стандартам, але містити у собі авторську пропозицію, що надає їм унікальності та оригінальності та робить їх конкурентними на ринку освітніх пропозицій. Тут теж можна навести один приклад. У Варшавському університеті на факультеті *Artis Liberalis* була розроблена і впроваджена унікальна міждисциплінарна міжнародна Phd програма. Її розробниками і виконавцями були як провідні науковці Варшавського університету, так і запрошені професори. Конкурс на таку програму був дуже високий і у ньому брали участь не тільки польські, а й іноземні здобувачі. Ця програма мала значний успіх. Більшість тих, хто її пройшли, захистили свої дисертації. До речі, це зовсім не тривіальна подія. Більшість тих, хто закінчує Phd програми у Польщі не захищають дисертації вчасно.

Тут ми маємо справу ще з однією проблемою – суттєвою відміною Phd програми від програми навчання в аспірантурі. В аспірантурі наголос робився на дослідницькій складовій, а Phd програма наголошує на освітній. Виникає проблема – як при збільшенні освітньої складової не загубити наукову. Такий ризик існує, але в Україні поки що усвідомлюється недостатньо. Більш за те, у новому проекті "Порядку присудження наукових ступенів і вчених звань", що був винесений МОН на обговорення, пропонується збільшити кількість статей, необхідних для захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії, до 10, з яких 5 мають бути надруковані в журналах, які індексуються у наукометричних базах даних Scopus і Web of Science. На мою думку, кількість статей, що пропонується визначити необхідними для здобувачів наукового ступеня доктора філософії, є завищеною і не враховує: по-перше, структуру освітньої програми здобувача, в якій 2 роки припадає на освітню складову і лише 2 роки власне на дослідницьку; по-друге, вимоги до структури і змісту його дисертаційного дослідження, де перший розділ має бути при-

свячений аналізу стану наукової розробленості проблеми і визначенню теоретико-методологічних засад дослідження, тобто мати допоміжний характер, що обмежує його наукову цінність для інших науковців і навряд чи потребує оприлюднення, тим більше у міжнародних журналах; по-третє, початковий рівень наукової кваліфікації здобувача, який на цьому початковому етапі своєї кар'єри навряд чи може підготувати 5 високоякісних статей, що можуть становити науковий інтерес для міжнародної наукової спільноти. Невиправдана і надмірна жорсткість вимог становлять загрозу порушення принципу академічної доброчесності. Якщо вимоги складно виконати, то їх спробують "обійти", що може стимулювати появу так званих "наукових млинів", які пропонують за чималі гроші підготувати для науковця статтю для публікації в журналах, індексованих у базах WoS і Scopus, і забезпечити супровід такої публікації. Пропозиції щодо надання таких сумнівних послуг вже регулярно надходять представникам наукової спі-

льноти і вже створені "консорціуми", які надають такі послуги на платній основі.

Наведені застереження засвідчують ще одну проблему, яка існує у контексті модернізації вітчизняної освіти, зокрема філософської. Це наявність серед суб'єктів модернізаційної діяльності не тільки викладачів і студентів/аспірантів, які мають відповідати високим стандартам якості освіти і наукових досліджень (про що вже згадували інші виступаючі), але і управлінців, чиновників від освіти, які встановлюють ці стандарти, причому самі не завжди відповідають їм. Тобто потрібно, щоб стандартам якості відповідали усі суб'єкти модернізаційної діяльності, а самі стандарти якості встановлювались за участю не тільки чиновників/управлінців, але й викладачів і студентів/аспірантів. Усі рішення щодо модернізації освіти мають прийматися шляхом колективного обговорення і з урахуванням вимог не тільки бажаного і належного, але й реального та можливого.

О. Ю. Щербина

доктор філософських наук

ПРАКТИЧНО-ПРИКЛАДНИЙ ХАРАКТЕР НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН В МАГІСТЕРСЬКІЙ ПРОГРАМІ

Долучаючись до дискусії щодо оновлення наповненості складових програми підготовки магістра філософії, визначу свою позицію. Я підтримую введення освітньо-професійної програми з прикладної філософії для магістрів спеціальності "філософія", оскільки наявність її поряд з освітньо-науковою програмою для підготовки магістрів філософії дасть можливість усім, хто вступає до магістратури за цією спеціальністю, обирати найбільш привабливу для кожного з них програму навчання. Зазначена освітньо-професійна програма продемонструє прикладні можливості філософського знання. У зв'язку з цим, у межах обговорення можливих варіантів наповнення цієї програми навчальними курсами з орієнтацією на практично-прикладний характер застосування знання, хочу запропонувати як складові вибіркового блоку дисциплін такі: "Прикладна риторика" (вибір ВНЗ) та "Аргумент мовчання в соціальних практиках" (за вибором студента).

Загальний навчальний курс риторики для студентів ВНЗ передбачає забезпечення стійкої системи знань з теорії риторики, яка включає в себе етапи підготовки до публічних виступів. Такий курс формує у студентів навички виголошення ораторських промов переконуючого характеру. Він знайомить студентів з предметом риторики, модусами публічного виступу, історичними етапами розвитку риторики. У ньому вивчаються розділи риторики, в яких узагальнюються етапи підготовки до ораторської промови, визначаються стратегія оратора, види промов, типи підготовки до виступу, топіка як сукупність загальних місць, структура ораторської промови, риторичні фігури і тропи, способи запам'ятовування матеріалу промови, специфіка виголошення промови. Як самостійна (практична) робота у такому курсі студентам пропонується підготовка та презентація ораторської промови на обрану (самостійно студентом) тему. Грамотно підготувати та презентувати свою промову студент зможе, засвоївши теорію риторики. Передбачається, що в результаті вивчення такого курсу студент повинен вміти аналізувати аргументацію в промові з точки зору схеми та структури, будувати аргументацію для обґрунтування власних тез, будувати критику інших відомих положень з певної теми, розробляти предмет ораторської промови через підбір відповідного матеріалу, структурувати промову і забезпечувати зв'язок між окремими її частинами, застосовувати численні прийоми виразності при підготовці тексту промови, виголосувати промову з використанням невербальних прийомів впливу на аудиторію.

Курс "Прикладна риторика" у межах освітньо-професійної програми підготовки магістрів філософії спрямований на вдосконалення вмінь, отриманих студентами у процесі засвоєння матеріалу загального курсу риторики. У цьому курсі плануються заняття виключно прикладного характеру, на яких студенти будуть досліджувати техніки переконання, способи аргументації, засоби виразності, що використовуються у різних вербальних та візуальних повідомленнях, моделюючи різноманітні ситуації певних соціальних практик. На мою думку, важливе значення у такому курсі має вивчення

риторики в переговорній практиці, що орієнтується на засвоєння студентами технологій та рекомендацій для переговорників різного рівня. Заняття можуть проводитися у вигляді гри, сценарій та формат якої готується заздалегідь. Такі ігри можуть моделювати судовий процес, проводитися у вигляді моделювання ситуацій парламентських дебатів, передвиборчих кампаній, тендерів (наприклад, у вигляді тендеру на рекламну кампанію, на розробку якогось продукту). Це дасть можливість студентам детальніше пізнати специфіку змагальної, зокрема ділової, судової, політичної полеміки та відточити вміння використовувати засоби, прийоми риторичного арсеналу, виробити навички аналізу та перевірки аргументації поетапно. Навчальний курс "Прикладна риторика" передбачатиме розвиток у магістрів практичних навичок успішного проведення переговорів, ефективного використання сучасних форматів публічного виступу відповідно до ситуації спілкування; формування умінь побудови коректних аргументацій, застосування аргументативного інструментарію залежно від особливостей конкретної полемічної ситуації та відстоювання власної позиції перед будь-якою цільовою аудиторією, успішного проведення різних видів суперечок, засвоївши універсальні технології переконання; вміння вести розгорнений монолог (лекцію) з фахової проблематики, конструктивну бесіду; уміти застосовувати методи логіки та прийоми риторики для дослідження наукових проблем у різних галузях знання.

Для розвитку наукової думки наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. характерними є не тільки процеси диференціації, а й інтеграції наук, які пов'язані з тим, що на перший план виходить проблема застосування теоретичних знань із різних наукових галузей у практичній діяльності людини. Сучасна теорія аргументації є складним комплексом теоретичних підходів, кожен з яких визначає аргументацію, виходячи з мети дослідження. Публікується велика кількість праць, пов'язаних з аналізом аргументації, проводяться тематичні міжнародні конференції. Існують різні конкуруючі теоретичні підходи до побудови теорії аргументації, проте жоден не охоплює все предметне поле аргументації в цілому. У цьому зв'язку актуальним є звернення до проблеми визначення специфіки функціонування конкретних видів аргументів у різноманітних контекстах. Саме з цього я виходжу, пропонуючи навчальний курс "Аргумент мовчання в соціальних практиках". У межах цього навчального курсу, шляхом демонстрації викладачем прикладів використання аргументу мовчання у різноманітних ситуаціях, студенти-магістри навчатимуться розуміти та аналізувати цей аргумент, виходячи з особливостей конкретної аргументації. У цьому курсі передбачається розгляд феномену мовчання в юридичній, політичній, журналістській, педагогічній практиках, у практиці історичних досліджень тощо. Студентам пропонується багатогранний розгляд явища мовчання у процесах аргументації. Курс передбачає аналіз функцій (інформативної, регулятивної, емотивної, контрактивної, дисконтактної, соціокультурної) мовчання як комунікативної одиниці спілкування у діалогічному дискурсі. Детально (на при-

кладах), демонструючи взаємозв'язок вольової, металінгвістичної та аргументативної функцій мовчання в юридичній аргументації, у цьому курсі буде визначено особливість останньої. Акцент може бути зроблено на тому, що, виконуючи в юридичній аргументації аргументативну функцію, мовчання може бути репрезентовано і як прийом маніпулювання у суперечці, і як аргумент (ідеться про аргументи *ad rem*). В останньому випадку мовчання виступає як заборона на комунікацію, визначена міжнародними нормами. Може бути розглянуто феномен мовчання у зв'язку із проблемою визначення брехні та обману в юридичній аргументації, що дає підстави виділити та проаналізувати особливості таких їхніх різновидів, як мовчазна брехня та мовчазний обман. Думаю, що зазначений курс уможливить розуміння, а отже, ефективне використання та аналіз майбутніми магістрами філософії аргументу мовчання з урахуванням практичного спрямування аргументації. Вони зможуть: розрізнити "брехливий аргумент, який не промовляють" як різновид помилки, що виникає в резуль-

таті порушення такого правила суперечки, як правило заборони неправдивих аргументів; бути обізнаними у спектрі прагматичних значень мовчання; знати суть гіпотези "спіралі мовчання"; розуміти сутність мовчання як прийому маніпулювання у суперечці та як аргументу по суті; орієнтуватися у різновидах пасивного обману – замовчуванням; відрізнити мовчазну брехню від мовчазного обману в юридичній аргументації.

Вважаю, що запропоновані навчальні курси можуть зіграти важливу роль у вирішенні проблеми "привабливості" філософської освіти у сучасних реаліях. Введення освітньо-професійної програми з прикладної філософії для підготовки магістра філософії з практично-орієнтованими навчальними курсами може не тільки розвіяти поширений стереотип, що на філософському факультеті ВНЗ займаються "розмірковуванням на камені", але й показати, що філософська освіта різнобічна і дає великі перспективи працевлаштування в соціально-гуманітарних галузях.

В. Е. Туренко

кандидат філософських наук

МАГІСТРАТУРА З ФІЛОСОФІЇ: ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Актуальність даної теми полягає в тому, що наразі в нашій державі відбувається імплементація Законів України "Про вищу освіту" та "Про наукову і науково-технічну діяльність". У зв'язку з цим виникає потреба у модернізації вітчизняної філософської освіти і науки та її гармонізації з базовими принципами міжнародного освітньо-наукового простору.

На мою думку, один з пріоритетних напрямків в цьому контексті є трансформація змісту підготовки фахівців з філософії на другому рівні вищої освіти, а саме магістерському. Необхідно наголосити, що згідно з новою редакцією Закону України "Про вищу освіту": "Другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає сьомому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності" [Закон України "Про вищу освіту" від 01.07.2014 № 1556-VII / Електронний ресурс / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>].

Як бачимо, на відміну від редакції даного Закону України від 2002 року, де магістр визначається як особа, що має "спеціальні уміння та знання, достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності" [Закон України "Про вищу освіту" від 17.01.2002 № 2984-III / Електронний ресурс / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>], у новій редакції позначаються теоретичні та практичні знання, уміння і навички за обраною спеціальністю. Тому, необхідність є не лише в тому, щоб фахівці були лише в теоретичних ("класичних" – історія філософії, онтологія, гносеологія, діалектика, естетика тощо) спеціальностях з філософії, але й практичних.

Одним з головних векторів, на які спирається осучаснення нашої системи освіти і науки, в т.ч. і на рівні магістратури – це, безперечно, західні системи освіти, а саме – американська і країн ЄС. Відповідно доцільно висвітлити особливості магістерських програм у ряді європейських країн.

Зокрема у Греції, підготовка магістрів на факультеті філософії Університету Арістотеля (м. Салоніки) здійснювалася за трьома спеціалізаціями "Історія філософії", "Філософія та методологія науки" (Systematic philosophy) та "Етика", але з 2011 – лише за останньою [Див.: Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης / Електронний ресурс / Режим доступу: <http://www.edlit.auth.gr/>]. Наголос саме на етичну проблематику в магістерських та докторських дослідженнях обумовлено, на думку адміністрації факультету, тим, що в першу чергу, програма зосереджена на вивченні реальних життєвих проблем, які виникають у зв'язку з розвитком техніки і науки, які створюють нове

коло етичних дилем. Такого роду специфіку магістерських програм, які полягають в осмисленні глобальних проблем сучасності, можемо помітити і в інших університетах Греції. Так, зокрема, і на Факультеті філософії та соціальних наук Критського університету ("Цивілізація та розвиток людства", "Освітня теорія, історія та управління"; міждисциплінарні магістерські "Біоетика", "Філософія: знання, цінності та суспільство") [Department of Philosophy & Social Studies of the University of Crete / Електронний ресурс / Режим доступу: <http://www.en.uoc.gr/en/courses/philosophical-school/philosophy-social.htm>]

Цікавими є напрямки магістерської підготовки в Університеті м. Патри. Програма підготовки має назву "Теоретична і практична філософія", в межах якої існують 2 спеціалізації: (А) "Епістемологія і метафізика", (Б) "Проблеми етики і політичної філософії". Тривалість програми складає два роки. Перш ніж вибрати свою спеціалізацію, в перший рік студенти йдуть на загальну навчальну програму. У другій рік навчання, студенти обирають тільки курси в своїй галузі спеціалізації. Студенти повинні представити і захистити дисертацію магістра в галузі спеціалізації в кінці другого року. Навчальні програми для обох спеціальностей зосереджені на сучасній (аналітичній і континентальній) філософії, філософії XVIII і XIX століть та стародавній грецькій філософії. Магістерські програми відкриті як для випускників бакалаврату з філософії, так і для випускників бакалаврату з інших спеціальностей, зацікавлених у фундаментальних філософських питаннях, що мають відношення до їх базової вищої освіти (бакалавр) – філософія права, соціальна феноменологія, політична філософія тощо, а також учителів середньої школи, які прагнуть отримати передові знання з філософії [Philosophy department of University of Patras. Studies guide academic year 2013–2014 / Електронний ресурс / Режим доступу: <http://www.philosophy.upatras.gr/sites/default/files/pages/files/Studies%20Guide2013%20-%202014.pdf>].

Через призму осмислення філософської магістратури у Греції, можемо зробити певні побажання у якості модернізації філософської освіти у вітчизняних ВНЗ: необхідна розробка окрім класичних спеціальностей у магістратурі (історія філософії, етика, естетика, теоретична філософія тощо) філософських спеціалізацій відповідно до потреб часу та ринку праці (в сенсі осмислення глобальних проблем та питань сучасності – філософія права, філософія політики, філософія глобальних проблем тощо).

Стосовно магістратури у Франції, то слід підкреслити, що серед можливих аспектів модернізації магістерської освіти в Україні можна зазначити коментований переклад фахових текстів як форма магістерської роботи. З приводу цього, сучасний український філософ Олег Хома зазначає: "Коментований переклад фахових текстів – найбільш адекватна форма роботи для магістрантів та навіть аспірантів. – Це помилка – вимагати від них розбудови власних розвинених концепцій у царині загальної методології та порівняльних досліджень. Магістратура – це той етап, коли людина має засвоїти

ремесло; в нашому випадку – вміння працювати з оригінальними текстами, що лише й можуть бути надійною емпіричною базою якісного історико-філософського дослідження. Я впевнений, що старанний студент цілком спроможний перекласти фрагмент тексту на досить високому рівні. А якщо робота відбувається за підтримки досвідченого керівника, такі переклади можна сміливо публікувати у фахових виданнях, де їх читатимуть інші фахівці" [Див.: Ясна І. Коментований переклад як форма магістерської дисертації та філософська лексикографія: новації кафедри історії філософії КНУ імені Тараса Шевченка / Електронний ресурс / Режим доступу: <http://www.edu-trends.info/commented-translation/>]. Однак слід зазначити, що у випадку запровадження такої форми підсумкової оцінки компетентності студентів на філософських факультетах (та випускових кафедр) в Україні, то у випускників досить обмежене коло на ринку праці.

У країнах Скандинавії також є своя специфіка магістерських програм з філософії. Зокрема, у Лундському університеті існує магістерська програма "Когнітивна наука" (120 ECTS). Загальна мета полягає в тому, щоб краще зрозуміти взаємозв'язок між людьми та навколишнім середовищем, задля співдії розвитку систем, артефактів та практик, які справно працюють для людей. Відповідно до цього дана магістерська програма містить інноваційну складову, оскільки покликана досліджувати ті чи інші концепти філософії з точки зору різних наук.

Водночас в Університеті Гетерборгу є два вектори підготовки магістрів з філософії: однорічні та дворічні. Вони в свою чергу мають такі спеціалізації: магістр з мовних технологій; давня і середньовічна філософія; класична філософія. Розглянемо кожен з них. Магістратура у галузі мовних технологій призначена для студентів, які прагнуть використовувати комп'ютери та розуміти людську мову. Спеціаліст із мовних технологій може працювати в якості розробника, дослідника або менеджера проектів в різних галузях, таких як аналіз тексту, пошук інформації, автоматичний переклад, мовні технології, дизайн користувальницького інтерфейсу і розробка ігор. У свою чергу магістратура з античної та середньовічної філософії дозволяє бути фахівцем з досить унікальними навичками та знаннями, оскільки під час навчання особливу увагу приділяють перекладам із стародавніх мов, які наразі не кожен знає навіть в інтелектуальному середовищі.

Разом з тим, у Стокгольмському університеті філософський факультет запровадив однорічну магістратуру з філософії, а саме: з практичної філософії, з теоретичної філософії. Практична філософія включає курси

такого колу знання як метаетику, нормативну етику і політичну філософію, тоді як теоретична філософія включає дисципліни таких галузей знання як філософія розуму і мови, філософія науки і логіки. У Копенгагенському університеті (як і в університеті Гетерборгу) є також магістратура з античної та середньовічної філософії, але ще й такі: феноменологія та філософія свідомості, філософія для нефахівців. Усі студенти обирають одну з трьох освітніх програм в якості своєї основної галузі навчання. Саме ту галузь, у якій вони пізніше пишуть магістерську дисертацію.

Великі фірми часто шукають людей, які мають всебічне та вільне мислення, які мають здатність до глибокого аналізу, відмінні комунікативні навички і розуміння людей. Стосовно політичної діяльності, філософія управління буде досить ефективно допомагати можновладцю керувати тим чи іншим сектором державної влади та суспільства. Варто відзначити, що філософські ідеї лежать також в основі бухгалтерських теорій. У сфері мас-медіа цінним є не лише вміти писати добре тексти (новини), треба мати уміння та навички аналізувати та критично осмислювати. Тому, виходячи із сучасних запитів ринку праці та інноваційної складової як невід'ємної частини підготовки на філософських відділеннях, на моє переконання, серед найбільш оптимальних варіантів прикладних магістерських програм, можна назвати такі: філософія економіки та управління; філософія мас-медіа; філософія політики і права; філософія глобальних проблем; біоетика.

Прикладні філософські програми в магістратурі мають орієнтувати студентів на рішення складносистемних, міждисциплінарних проблем, де абсолютно недостатній монодисциплінарний інструментарій та необхідно вирішувати завдання виявлення підстав науки, здійснення синтезу різних дисциплінарних галузей, розробки проектів складносистемної діяльності, спрямованої на значну перспективу, вирішення соціально-практичних завдань, пов'язаних з діяльністю суб'єктів із різноспрямованими стратегіями [Старостин А.М. Філософские инновации: Когнитивная и аксиологическая репрезентации / А.М. Старостин. – LAMBERT Academic Publishing (Германия), 2011. – С.18-19].

Таким чином, окресливши в загальних рисах основні принципи та стратегії впровадження прикладних магістерських програм з філософії, можна зробити висновок, що реалізація даного проекту стане позитивним фактором розуміння у вітчизняному соціумі актуальності та важливості філософської освіти та філософії загалом, і не лише в науковому контексті, але й і в суспільному.

Л. В. Крimeць

доктор філософських наук

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЯК ФУНДАМЕНТ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ВІЙСЬКО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Автором підкреслено ключові аспекти актуалізації та значення філософських дисциплін у процесі підготовки фахівців у системі вищої військової освіти. Зазначено, що система вищої військової освіти включає в себе тактичний, оперативно-тактичний та оперативно-стратегічний рівні підготовки. Особливу увагу у процесі професійної підготовки фахівців у системі вищої військової освіти спрямовано на вивчення проблем історії філософії, онтології, гносеології, соціальної філософії, філософії війни, етики, естетики, релігієзнавства що є засадничими з погляду прийняття об'єктивних управлінських рішень військовими керівниками.

Ключові слова: філософія, філософська освіта, вища військова освіта, професійна підготовка, філософія війни, філософія управління.

В інформаційну добу стало очевидним, що роль управління як особливого роду діяльності, як соціального інституту в житті суспільства надзвичайно велика. Людство платить непомірно високу ціну за зниження якості управління, відповідальність якого перед світом, перед кожним народом незмінно зростає. Україна є молодою демократичною правовою державою, народ якої в умовах надскладних викликів сучасності, продемонстрував свою активну громадську позицію на хвилі національного піднесення. Сучасне українське суспільство висуває комплекс професійних і морально-етичних вимог як до окремих управлінців, так і до владних відносин в цілому. Серед соціальних інститутів, що мають забезпечувати стабільність і безпеку української держави провідне місце належить армії.

У цьому зв'язку виникає потреба розробки наукового підґрунтя та підготовки якісно нових керівних кадрів для органів військового управління, штабів, органів по роботі з особовим складом усіх рівнів з метою впровадження значного кола суспільно-політичних та військових реформ задля демократизації та оптимізації сфери військово-соціального управління в Україні з урахуванням як кращого національного, так і провідного світового досвіду.

Окремо слід зазначити, що у військовій сфері суть проблемної ситуації складає занепад класичних парадигм ведення війни, необхідність осмислення та розв'язання якої передбачає звернення до філософських засад військової науки, оновлення концептуальних засад підготовки військових фахівців. Завдання, які постають перед військовою теорією і практикою у зв'язку з трансформаціями як суспільно-політичної ситуації в Україні, так і збройної боротьби у світі, мають концептуальну природу, оскільки їхнє вирішення передбачає зміну самих способів мислення і дій в межах воєнної політики та військової справи.

У справі вирішення окреслених завдань наука і освіта відіграють ключову роль. Світовий досвід свідчить, що конкурентноспроможність країни перебуває у прямій залежності від конкурентноспроможності науки і освіти [3]. В суспільстві знань образ науки і освіти зазнає суттєвих трансформацій. Вони стають базовим фундаментом суспільства, перетворюються на невід'ємну складову способу життя людини і мають переважно прагматичний характер. Радикально змінюються й принципи управління науково-освітнім простором та використання наукових

і технічних знань [2, с.28]. Не виключенням є і система військової освіти та науки.

Для розвитку воєнної науки та освіти необхідні нові пізнавальні засоби, відповідні виникаючим умовам та феноменам збройної боротьби й спроможні надати світоглядні та методологічні засади для забезпечення воєнної безпеки національних держав доби глобалізації з широким колом її "гібридних загроз". Напружена увага політичних, військових, наукових експертів до виникаючих філософських концепцій миру та війни обумовлена гострою потребою зменшити невизначеність та зорієнтуватися в змінюваному середовищі й визначити актуальні та ймовірні загрози та шляхи протидії ним.

Система вищої військової освіти в Україні включає в себе тактичний, оперативно-тактичний та оперативно-стратегічний рівні підготовки. Вивчення філософських дисциплін займає важливе місце у програмах підготовки фахівців усіх рівнів. Зміст дисциплін філософського циклу ґрунтується насамперед на досягненнях філософії, соціології, політології, культурології, психології, педагогіки, військової, управлінської та інших наук. За сучасних умов без усвідомлення основних положень цих наук успішне управління у сфері військово-соціальної діяльності стає неможливим. Це пояснюється ускладненням соціальних процесів у сучасному світі, потребою врахування різноманітних аспектів суспільного життя, механізмів та чинників, що визначають поведінку людини, певної людської спільноти.

Особливу увагу у процесі професійної підготовки фахівців у системі вищої військової освіти спрямовано на вивчення проблем історії філософії, онтології, гносеології, соціальної філософії, філософії війни, етики, естетики, релігієзнавства що є засадничими з погляду прийняття об'єктивних управлінських рішень військовими керівниками. У зв'язку з цим в курсах підготовки розкриваються питання, пов'язані з проблемами управління соціальними процесами в історії філософії (у філософській думці Стародавнього світу та Середньовіччя, епохи Відродження та Нового часу, у класичній німецькій філософії та сучасній філософській думці); методологічні засади розвитку військово-соціального управління у Збройних Силах України; наукового передбачення як елементу військово-соціального управління, формування демократичного цивільного контролю як складової управління військовою організацією суспільства.

Окремим аспектом підготовки фахівців за допомогою філософських дисциплін є осягнення морально-етичних та релігійно-етичних аспектів військової теорії і практики, що розкривається через вивчення засадничих положень управлінської етики, релігійно-етичних аспектів військово-соціального управління та осягнення основ ідеологічної роботи як цілеспрямованої діяльності органів військового управління, командирів, штабів, органів по роботі з особовим складом усіх рівнів щодо формування у військовому середовищі системи світоглядних ідеалів, цінностей та орієнтирів в інтересах ефективного вирішення завдань оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості [1].

Професорсько-викладацький склад вищих військових навчальних закладів України ставить перед собою непросте завдання: ввести в професійний інструментарій військових фахівців новітні підходи до вирішення проблем війни та миру, воєнної теорії та практики у світовій та вітчизняній філософській та науковій думці, дати нове прочитання класики філософії війни в контексті поставили перед українською нацією, державою та воєнною організацією викликів, ініціювати самостійне мислення курсантів, слухачів, студентів розуміння трендів глобального та національного суспільства, тенденцій теорії військового управління, усвідомлення смислів базових цінностей української нації, спрямувати на інноваційну активність у професійній діяльності [4].

Ми робимо спільну справу теоретичного забезпечення розвитку вітчизняної військової культури, здолання інерцій в методологічних основах та стилях

міркування у воєнному пізнанні, що має наріжне значення в умовах виборювання суб'єктності української нації, суверенітету й територіальної цілісності української держави на тлі триваючої війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кривець Л. В.* Філософія влади та управління науково-освітнім простором: монографія / Людмила Володимирівна Кривець – К.: Золоті ворота, 2016. – 410 с.
2. *Кривець Л. В., Пальчик С. І.* Аксиологічні аспекти патріотизму в контексті соціального управління: монографія / Л. В. Кривець, С. І. Пальчик. – К.: Поліграфічний центр НУОУ, 2013. – 250 с.
3. *Саух П. Ю.* Сучасна освіта: портрет без прикрас: монографія / П. Ю. Саух. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 382 с.
4. Філософсько-методологічні проблеми військової теорії та практики. Навчальний посібник. / Під заг. ред. Л. Будагянц. – К.: НУОУ, 2017 – 569 с.

REFERENCES:

1. Krymets' L. V. *Filosofiya vlady ta upravlinnya naukovo-osvitnim prostorum: monohrafiya* / Lyudmyla Volodymyrivna Krymets' – K.: Zoloti vorota, 2016. – 410 s.
2. Krymets' L. V., Pal'chik S. I. *Aksiologichni aspekty patriotyzmu v konteksti sotsial'noho upravlinnya: monohrafiya* / L. V. Krymets', S. I. Pal'chik. – K.: Polihrafichnyy tsentr NUOU, 2013. – 250 s.
3. Saikh P. YU. *Suchasna osvita: portret bez prykras: monohrafiya* / P. YU. Saikh. – Zhytomyr: Vyd-vo ZHDU im. I. Franka, 2012. – 382 s.
4. *Filosof's'ko-metodolohichni problemy viys'kovoyi teoriyi ta praktyky. Navchal'nyy posibnyk.* / Pid zah. red. L. Budah'yants. – K.: NUOU, 2017 – 569 s.

Liudmyla Krymets

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL BASICS OF MILITARY THEORY AND PRACTICE AS THE FOUNDATION OF PREPARATION OF OFFICERS OF MILITARY-SOCIAL MANAGEMENT IN THE HIGHER MILITARY EDUCATION SYSTEM

The author emphasizes the key aspects of actualization and significance of philosophical disciplines in the process of training specialists in the system of higher military education. It is noted that the system of higher military education includes tactical, operational-tactical and operational-strategic training levels. Special attention in the process of professional training of specialists in the system of higher military education is directed at studying the problems of the history of philosophy, ontology, epistemology, social philosophy, philosophy of war, ethics, aesthetics, and religious studies, which are fundamental in terms of making objective managerial decisions by military leaders.

Keywords: philosophy, philosophical education, higher military education, professional training, philosophy of war, philosophy of management.

Кривець Л.В.

ФИЛОСОФСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОЕННОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ КАК ФУНДАМЕНТ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ВОЕННО-СОЦИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Автором подчеркнуты ключевые аспекты актуализации и значение философских дисциплин в процессе подготовки специалистов в системе высшего военного образования. Отмечено, что система высшего военного образования включает в себя тактический, оперативно-тактический и оперативно-стратегический уровень подготовки. Особое внимание в процессе профессиональной подготовки специалистов в системе высшего военного образования направлено на изучение проблем истории философии, онтологии, гносеологии, социальной философии, философии войны, этики, эстетики, религиоведения что являются основополагающими с точки зрения принятия объективных управленческих решений военными руководителями.

Ключевые слова: философия, философская образование, высшее военное образование, профессиональная подготовка, философия войны, философия управления.

О. М. Рубанець

доктор філософських наук

**ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КОГНІТИВНИХ ІДЕЙ
НА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК НАУКИ**

У статті розглядається перехід досліджень когнітивного в науці з рівня дослідження об'єктів на методологічний рівень та обґрунтовується необхідність доведення методологічного рівня до рівня всезагальності та формування когнітивної філософії. Показано, що сучасні філософські концептуалістики когнітивного працюють у предметних і проблемних областях сучасної науки і практики.

Ключові слова: когнітивне, когнітивна філософія, когнітивістика, методологічна рефлексія когнітивних наук.

Розростання та ускладнення когнітивного сегменту науки, зумовленого формуванням ієрархії рівнів дослідження когнітивних явищ, актуалізує виокремлення та доведення змісту когнітивного філософської всезагальності. Сучасні дослідження на рівні когнітивних наук, когнітивних досліджень і практичних застосувань, що зараз постійно розширюються, когнітивних ідей у сфері освіти, робототехніки, штучного інтелекту; знаходження нових форм екстраполяції когнітивних ідей на нові області наукового знання – все це свідчить про світоглядну та методологічну ефективність філософських ідей, пов'язаних із розвитком когнітивної науки.

Когнітивні ідеї стають могутнім джерелом розвитку сучасної науки. На перших етапах зародження когнітивних ідей їх впровадження в науковій практиці сприяло самооновленню науки – становленню нових предметних областей, які інтегрували дослідження особливостей інтелектуальної діяльності у сфері обробки інформації, розвитку комп'ютерів і програмного забезпечення.

Комп'ютерна метафора стала концептом, що інтегрує особливості дій комп'ютера і мислення. Функціональна теорія свідомості відкрила новий погляд на свідомість з точки зору функціональної єдності, процесів та детермінованих станів, що дало можливість розробляти процеси й детерміновані етапи, задіюючи інші речовини. Розвиток коннекціонізму поширив новий мережевий підхід до процесів, подібних мисленню, пізнанню та свідомості, з функціональної точки зору та обробки інформації.

Концептуалізація ідей укоріненого інтелекту – *The Embodied Mind* – відкрила, з одного боку, перспективу розвитку еволюційних підходів до вивчення когнітивних процесів, а з іншого – ввела тілесний та антропологічний виміри, розкриваючи когнітивне як фактор самомодифікації особливого виду систем. Дослідження еволюції когнітивних здатностей сприяло дослідженню взаємозв'язку когнітивної еволюції та нейроеволюції. Водночас була поставлена проблема визначення ролі соціальних факторів у когнітивній еволюції людини. Визнано визначальну роль людини "змінювати свій оточуючий світ і тим самим створювати нові фактори природного відбору та біологічної (когнітивної) еволюції" [1 с. 37].

Однак соціальні фактори розглядаються не тільки у вигляді соціального фільтру, який відіграє роль соціальної селекції когнітивної еволюції. Когнітивна антропологія та соціологія розширили дослідження когнітивного як фактору системної самомодифікації. Поряд із виокремленням особливого виду систем, насамперед біологічних у дослідженнях У. Матурані та Ф. Варели, в когнітивній антропології та соціології були введені в розгляд соціальні та антропологічні системні трансформації. Формування нового типу самодетермінації системи – аутопоезису (Н. Луман) і розкриття когнітивного як

фактора соціальної системи (С. Московічі) значно розширили майданчик когнітивної проблематики, поширивши її на соціальні процеси та антропологічні явища.

Дослідження ролі соціальних репрезентацій, їх структури, функцій та змісту розкрило значення інформаційного складника та когнітивних репрезентацій. Когнітивні репрезентації, розглянуті в контексті соціуму, виявили свій зв'язок із соціальними механізмами обробки інформації. Представлення суб'єкта, що передують обробці нової інформації, виявляють свою соціальну природу та зв'язок із соціальними представленнями. Вони стають висхідними для оцінки нової інформації. На їх основі суб'єкт намагається "встановити еквівалентність між інформацією, що надходить, і деяким елементом представлення, який увійшов до складу знань здорового глузду" [5, 562-563].

На рівні об'єктних досліджень виникнення та розвиток когнітивних ідей, пов'язаних із новим розумінням пізнання, мислення, свідомості, обробка інформації сприяла становленню нових численних предметних областей дослідження. Нині цей масив когнітивних досліджень значно розширився. Вплив когнітивних ідей на науку на рівні створення нових формоутворень знання сприяв формуванню нових теорій (функціональна теорія свідомості (Д. Серл) та становленню нових наук. Серед останніх насамперед – це когнітивна психологія та когнітивна лінгвістика, когнітивна антропологія тощо.

Вплив когнітивних ідей на самооновлення окремих наук відкрив нову – методологічну фазу розвитку когнітивної проблематики в науці. Методологічна фаза розпочалася зі створення нових методологічних складників та перетворення їх на вирішальний фактор самооновлення окремої науки. Так, виникнення когнітивної парадигми, що прийшла на зміну парадигмі біхевіоризму, не тільки якісно трансформувало об'єктний рівень – ввело нове розуміння об'єкту та предмету психологічних досліджень, а й стало фактором якісної трансформації окремої науки як системи знання. Формування когнітивної психології стало чинником становлення нової науки.

Методологічна фаза впливу когнітивних ідей на самооновлення окремої науки сприяла новому шляху оновлення окремої науки шляхом розвитку методологічної рефлексії. Розвиток окремої науки шляхом формування нових парадигм сприяв формуванню нового образу науки, образу, в якому психологія, залишаючись наукою, що досліджує психологічну реальність та психологічні процеси, набуває численних нових образів – розуміючої психології, когнітивної психології тощо.

Розвиток методологічної фази, її перехід з рівня формоутворення на рівень формування нових предметних і проблемних областей, нових наук і теорій сьогодні вийшов на рівень практичних застосувань. Етапи

становлення рівня практичних застосувань когнітивних ідей пройшли від впровадження когнітивних ідей у когнітивні технології до становлення сфер практичного застосування когнітивних наук. Однією з таких сфер практичного застосування когнітивних наук стає нейролінгвістичне програмування.

Становлення нових сфер практичного застосування когнітивних ідей сприяє водночас теоретичному й методологічному розвитку. Поява нової сфери практичного застосування когнітивних ідей до розгляду текстів сприяє формуванню нових напрямів у науці. Одним із таких напрямів є когнітивні технології обробки текстів, які стають яскравим виразом міждисциплінарності та полідисциплінарності. Когнітивні технології обробки текстів інтегрують не тільки науково-технічні дослідження, розробки, а й теоретичні дослідження мислення, способів виразу мислення та вербального виразу емоцій і почуттів у текстах.

Покладене в основу практичне застосування когнітивних ідей до розгляду текстів стає фактором виникнення якісно нових формоутворень у науці. На зміну традиційній формі формоутворення – створенню нової системи знання у вигляді насамперед нової теорії, йдеться про створення нових концептуальних областей, пов'язаних із дослідженням текстів. Одним із таких проявів нетрадиційного формоутворення є поява когнітивного аналізу в семантиці. Інтеграція нового методологічного підходу когнітивного аналізу – з концептуалізацією нових когнітивних ідей – насамперед нової ідеї тексту, предмету, аналізу тощо сприяла виникненню нової знаннєвої області в науці, що успішно розвивається.

Досягнення методологічного статусу когнітивних ідей відбулося в декілька етапів:

- встановлення методологічного статусу поняття когнітивного;
- формування когнітивних парадигм та інших методологічних зразків, що сприяють самооновленню окремих наук і появи нових наук (когнітивної лінгвістики та ін.);
- формування методологічної самосвідомості окремих наук як фактору їх трансформації (на прикладі виникнення когнітивної психології на основі введення когнітивної парадигми);
- розвитку методологічних застосувань когнітивних ідей у вигляді реалізації методологічної функції когнітивних наук. Так формується сфера практичного застосування когнітивних наук. Та, насамперед, у вигляді впливу нової – когнітивної філософії на розвиток науки та її методологічної свідомості.

Реалізація методологічних застосувань когнітивних ідей сприяє появі когнітивістики як сфери практичних застосувань когнітивних технологій. Ця сфера практичних застосувань когнітивних технологій проходить фази інституціалізації та методологізації. Одночасне проведення інституціалізації та методологізації сфери практичних застосувань когнітивних технологій актуалізує нові методологічні дослідження когнітивних ідей, які інституціалізовані по сферах їх застосувань – в освіті, охороні здоров'я, управління тощо.

Водночас з інституціалізацією відбувається й методологізація. Формування когнітивного підходу до освіти сприяє появі нового типу екстраполяції когнітивних ідей. Особливостями цього типу є переведення впливу когнітивних ідей із зони їх впливу на окремі області в науці в нові інституційні практики впливу когнітивних ідей на окремі сфери суспільного життя. Разом із тим це супроводжується становленням нових сфер концептуалістики. Однією з найважливіших сфер концептуалістики стає когнітивістика. Когнітивістика спря-

мована на розробку нових когнітивних технологій та створює нові механізми застосування когнітивних ідей.

Нині відбувається "прояснення методологічного статусу когнітивістики" [2, с. 150]. Дослідники знаходять у ній риси наукової та культурної парадигми, загальної теми чи теоретичної схеми. Вихід на рівень розгляду когнітивістики як парадигми чітко пов'язується з її методологічним статусом. "Ще за однією ознакою ми можемо відзначити в когнітивістиці риси науково-дослідницької програми... Є ще одна ознака, за якою ми можемо прослідкувати становлення когнітивістики як науково-дослідницької програми. Як уже зазначалося, це пов'язано з тим, що висхідні положення абстрактної базисної теорії, які лежать в основі концепції науково-дослідницьких програм, формуються у вигляді принципів. При цьому можливі декілька варіантів: теорія може ще не скластися, а принцип може виступити організуючим началом" [2, с. 171].

На наш погляд, продуктивним є підхід, пов'язаний з розвитком методологічної рефлексії. Екстраполяція когнітивних ідей в науці сприяє появі нових теорій та наук, формуванню нових міждисциплінарних напрямів. Екстраполяція когнітивних ідей за межі науки сприяє формуванню нових концептуалістик і розвитку нових інституціоналізованих сфер застосування когнітивних технологій. Поширення когнітивних ідей сприяє самооновленню окремих наук, науки в цілому та розвитку нових ефективних способів практичних застосувань когнітивних ідей в інституціоналізованих проявах. Це сприяє розвитку концептуалістики, методологічної рефлексії та оновленню її формоутворюючої методологічної функції.

Нині когнітивні ідеї розвиваються та функціонують на об'єктному рівні – становлення нових предметних і проблемних областей;

На рівні епістемних перетворень – трансформації окремих наук.

На рівні епістемних перетворень когнітивні ідеї сприяють появі та розвитку нових міждисциплінарних напрямів. Виникають нові прояви епістемних трансформацій внаслідок реалізації когнітивних ідей. Численні з них сприяють переходу когнітивних досліджень на методологічний рівень – формування та розвитку нових когнітивних парадигм, становлення нових когнітивних підходів як в самій науці, так і в окремих інституціональних проявах. Когнітивні ідеї в різних методологічних та технологічних проявах їх застосувань стають важливою новою формою інтеграції науки та практики. Це передбачає вплив когнітивних ідей та методологічних досягнень сучасної науки на розвиток системних трансформацій окремих наук та науки в цілому і водночас появу та розвиток нових концептуалістик, пов'язаних з інтеграцією когнітивних ідей у практичні сфери. Двосторонній рух когнітивних ідей – від науки до практики і від практики до науки створює нові прояви епістемного розвитку концептуалізації, методологізації, інституціалізації когнітивних ідей.

Найвищим рівнем розвитку когнітивних ідей у науці є рівень всезагальності. Когнітивна філософія нині формується як методологічна основа дослідження різних сфер і процесів та як когнітивна філософія пізнання і науки. Це насамперед концептуалізація всезагальних проявів когнітивного, що об'єднує пізнавальні функції людського інтелекту та обробку інформації в когнітивних процесах у технічних системах (еволюція яких пройшла шлях від моделювання функцій інтелекту в комп'ютері та відтворенні їх в експертних системах до сучасних складних когнітивних систем, які забезпечують свою цілісність, виконуючи пізнавальні функції).

Когнітивне в лінгвістичних процесах пов'язується з відтворенням ментальних структур у текстах і когнітивними технологіями обробки текстів. З цим пов'язане також дослідження мовних структур та їх зв'язку з перцептивними та ментальними образами. Дослідження ментальних і перцептивних процесів, пов'язаних з лінгвістичною областю взаємодій, виводить на нове бачення комунікації.

Когнітивне в біхевіоральних процесах пов'язується з дослідженням індивідуальної та групової когніції.

Когнітивне у знанневих процесах пов'язується з мережевими середовищами та взаємодіями штучних і природних когнітивних суб'єктів.

Когнітивне в психологічних процесах пов'язується з дослідженням когнітивного сприйняття, внутрішніх та зовнішніх репрезентацій, когнітивних механізмів контролю та ін.

Когнітивне в соціальних процесах зумовлене інтеграцією ритуалів у когнітивних структурах, концептуальними теоретичними механізмами соціальних репрезентацій, особливостей формування образу соціальної реальності тощо.

Когнітивна філософія пізнання включає в себе еволюційний підхід до формування когнітивних пізнавальних здатностей. Це передбачає реалізацію різних підходів:

- натуралізм, у якому еволюційний зв'язок пізнавальних здатностей із середовищем реалізується в якості біологічного адаптаційного механізму;
- підхід, що поєднує генетичні основи обробки когнітивної інформації з соціальними процесами, у яких відбувається обробка інформації;
- підхід, що розкриває когнітивне як функцію соціальної системи.

Когнітивне у пізнанні приводить до розробки когнітивного складника психологічних досліджень (суб'єктивних когнітивних карт, когнітивних схем та ін.)

Когнітивне у пізнанні змінює розуміння інформаційного зв'язку людини з дійсністю, змінюючи погляд на природу сприйняття – як "врізки" у середовище та виокремлюючи значення когнітивних складових у сприйнятті – розпізнавання образу, ідентифікації об'єкта, його номінації та концептуалізації. Змінюється розгляд людини у її відношенні до дійсності, розкриття її як "мезокозму" [Фоллмер] та визнання її когнітивної самотності [О. Князева].

Дослідження когнітивного у пізнанні – ментальних репрезентацій, перцептивних процесів, пам'яті в когнітивній філософії, що виникає, стає могутнім поштовхом моделювання когнітивних функцій у різних системах і середовищах. Технічні й соціальні системи та середовища все більш насичуються функціональними можливостями, притаманними людині. Разом з тим відбувається і зворотній вплив моделювання когнітивних функцій в об'єктах, що існують поза людиною, на людину, її відношення до світу й пізнавальні здатності. Виникає явище редукції притаманних людині функцій до інформаційних процесів, а самої людини – до самостійного комп'ютера.

Інформаційний підхід як методологічна основа когнітивної філософії залишає за межами когнітивних процесів процеси смислотворення, пов'язані з духовними функціями та відношенням до цінностей.

Нині формування когнітивної філософії як методологічної основи поширюється з когнітивних досліджень у певних науках (технічних, соціальних, психологічних тощо) на формування середовищ, у яких взаємодіють людина, технічні засоби й системи та здійснюються соціальні процеси.

Онтологізм як основа сучасної когнітивної філософії виявляє незнищені основи, які пов'язують функціонування соціальних і технічних систем із життєдіяльністю людини.

Сучасна когнітивна філософія виявляє нові форми взаємозв'язку технічних і соціальних систем, які здійснюються через поглиблення технічних реалізацій когнітивних функцій. Вихід когнітивної філософії у сферу управління пов'язаний з формуванням когнітивного та рефлексивного підходу в управлінні, розвитком управління знаннями та з формуванням нових соціально-філософських концепцій когнітивної економіки, когнітивного капіталізму тощо.

Поступ когнітивної філософії визначає поступ не тільки у розвитку технічних систем, наділення яких когнітивними функціями приводить до перевідкриття висхідних феноменів, притаманних лише людині ("Відкриваючи свідомість заново" з точки зору когнітивіста Д. Серла означає зміни в реалізації мислення).

Насамперед поступ когнітивної філософії – це реалізація прагматичної функції філософії у створенні образу майбутнього суспільства та цивілізації.

Осягнення сучасного стану когнітивних досліджень, які розглядають когнітивне на об'єктному, епістемному (на рівні нових формоутворень у науці) та методологічному свідчать про те, що використання когнітивних ідей у сучасній науці досягло рівня всезагальності. Всезагальність проявляється в нових предметних і проблемних областях і розвивається в умовах сучасної міждисциплінарності та трансдисциплінарності.

В науці нині відбувається перехід від рівня методологічної свідомості – рівня перетворень когнітивних ідей сучасної науки у факти її методологічної самосвідомості, що проявляється у створенні нових парадигм і нових концептуалістик в окремих науках. Перехід від рівня методологічної свідомості до рівня методології актуалізує питання, пов'язані з механізмом розвитку системи наукового знання. Методологічних досліджень окремих наук для розв'язання цих проблем виявляється недостатньо. Осягнення методологічного статусу когнітивістики виявляє значення доробок, отриманих у сфері філософії науки, для розкриття механізмів впливу когнітивних ідей на сучасний науковий розвиток і сфери практичного застосування когнітивних наук. Уведення в розгляд когнітивної філософії створює новий майданчик для розробки впливу когнітивних ідей на сучасну науку та практику. Особливість цього філософського майданчика полягає в неможливості редукції сучасної когнітивної проблематики науки до якоїсь конкретної філософської проблеми, поставленої в межах якогось напрямку чи певної спеціальної науки. Так, виходячи із всезагальності предметних і проблемних областей, у яких реалізуються когнітивні ідеї, неможливо здійснити редукцію когнітивної проблеми до якоїсь однієї конкретної проблеми – співвідношення тіла і розуму, ментального та фізичного, нейронного і ментального, ментальних репрезентацій, соціальних репрезентацій тощо. Неможливість редукції вже відзначається на рівні конкретних напрямів, насамперед когнітивізму. Так, Д. Серл відзначає неможливість редукції до співвідношення ментального і фізичного [3, с. 29]. Неможливість розгляду проблеми когнітивного в межах співвідношення тіла та розуму відзначають інші відомі дослідники [6, с. 53]. Проблема редукціонізму на різних етапах розвитку когнітивної науки постає як проблема неможливості редукції. Так, Серл свідчить про нередукованість свідомості [3, с. 121], виявляє та досліджує неможливість різних форм редукціонізму (онтологічної редукції, ре-

дукції до певних властивостей, теоретичної та логічної редукції) [3, с. 117].

Когнітивна філософія стає філософським майданчиком розробки різних концептуалістик для сучасної когнітивної проблематики при дослідженні багатьох процесів (онтологічних, психологічних, ментальних, лінгвістичних, інформаційних, знаннєвих та ін.). Актуалізація проблем когнітивної філософії виявляє значення когнітивного складника у розвитку методології філософського рівня, системної соціотехнічної проблематики, розвитку еволюційного, інформаційного, мережевого та системного підходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Меркулов И. И. Когнитивные способности. – М., 2005. – 182 с.
2. Нестерова Марья. Когнитивистика: истоки, вызовы, перспективы : монография / Марья Нестерова. – Сумы : Университетская книга, 2015. – 334 с.
3. Серл Джон. Открывая сознание заново. Перевод с англ. А. Ф. Грязнова. М.: Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
4. Фолмер Г. Эволюционная теория познания. Врожденные структуры познания в контексте биологии, психологии, лингвистики, философии и теории науки. М.: 1998.
5. Moscovichi S., Hewstone M. De la Science Au Senc Commun / Moscovichi S. (ed.). Psychologie Sociale, P., 1984.
6. Varela F. J., Thomson E.; Rosch E. The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience. – Cambridge, MA: MIT Press, 1993. – 299 p.

Рубанец А. Н.

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ КОГНИТИВНЫХ ИДЕЙ НА СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ НАУКИ

В статье рассматривается переход исследований когнитивного в науке с уровня исследования объектов на методологический уровень и обосновывается необходимость доведения методологического уровня до уровня всеобщности и формирования когнитивной философии. Показано, что современные философские концептуалистики когнитивного работают в предметных и проблемных областях современной науки и практики.

Ключевые слова: когнитивное, когнитивная философия, когнитивистика, методологическая рефлексия когнитивных наук.

Rubanets A.

FEATURES OF INFLUENCE OF COGNITIVE IDEAS TO THE MODERN DEVELOPMENT SCIENCE

The article deals with the transition of cognitive research in science from the level of study of objects to the methodological level and justifies the necessity of bringing the methodological level to the level of universality and the formation of cognitive philosophy. It is shown that modern philosophical conceptualisms of cognitive work in the subject and problem areas of modern science and practice. The influence of cognitive ideas on contemporary science is considered at the level of object and methodological research, the formation of new epistemes, the creation of new paradigms, research programs and principles. The significance of the development of cognitive philosophy as a platform for creating new conceptualizations is substantiated. The significance of cognitive philosophy for the development of the philosophical and methodological level of evolutionary, informational, network, systemic approaches used in cognitive research is revealed.

Key words: cognitive, cognitive philosophy, cognitive science, methodological reflection of cognitive sciences.

В. Е. Туренко

кандидат філософських наук

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ ЕКСПЛІКАЦІЇ ЛЮБОВІ ТА ДРУЖБИ У АРИСТОТЕЛЯ

У статті здійснюється розкриття соціально-філософського аспекту феноменів дружби та любові у спадщині Аристотеля. Доводиться, що давньогрецький філософ неоднозначно ставиться до значущості любові для суспільства. Певною мірою він продовжує своїх попередників Сократа і Платона, і підкреслює, що в основі держави любов та дружні взаємини, але водночас опонує їм, бо зазначає про негативні наслідки для суспільства і державного ладу різноманітних проявів любовних девіацій. Також Стагірит наголошує на фундаментальному значенні друзів незалежно від соціального статусу, а також на важливості дружби, яка заснована на спільних інтересах, через те, що може мати помітний вплив в соціально-культурному контексті.

Ключові слова: дружба, любов, Аристотель, "Політика", антична філософія.

Актуальність теми обумовлена глобалізаційними процесами, які пов'язані з трансформацією експлікації фундаментальних феноменів людського існування, в тому числі дружби і любові. Через потужний науково-технічний прогрес, появу соціальних мереж та різних додатків спонукають до формування нових типів культури любові та дружби. Все це частіше за все до призводить до девальвації та дефіциту досліджуваних екзистенціалів у соціум. Відтак дана ситуація потребує до переосмислення дружби та любові в тих аспектах діяльності особистості, які зберігають їх глибинне розуміння. Одним з таких джерел, безумовно, є філософська думка.

Античний філософський дискурс як основа європейської цивілізації склав фундамент для осмислення наскрізних проблем та питань буття та людини, зокрема дружби і любові. Зазвичай, коли згадується досліджувана проблематика в контексті спадщини Аристотеля, то здебільшого мається на увазі саме етичний та аксіологічний вимір. Про це свідчать і наявні західні наукові студії стосовно герменевтики дружби та любові у даного античного мислителя Д. Аннаса, К. Ендрю, Т. Коннолі, М. Капферберга, М. Лопез, Г. Хьюджа та інших. Разом з тим треба підкреслити, що Аристотель як мислитель-енциклопедист не оминув проблематику любові та дружби у розгляді соціально-філософських, політичних проблем та питань. Відповідно мета статті – висвітлити та розкрити соціально-філософський аспект дружби та любові у корпусі Аристотеля.

Ключові питання осмислення соціально-філософської експлікації любові

Спершу необхідно підкреслити, що саме у трактаті "Політика" знайшло найбільш повно відображення соціально-філософського, певною мірою навіть і політико-філософського бачення Аристотеля феномену любові. Безперечно аналіз любові у цій праці зокрема, та і у всьому корпусі Стагірита є побіжним і таким, що не можна назвати соціально(політико)-філософською концепцією чи вченням про любов. Однак, на нашу думку, ті чи інші сентенції про любов у "Політиці" та інших трактатах гідні детального висвітлення для більш повного та цілісного розуміння специфіки експлікації любові Аристотелем.

На погляд автора, в контексті цієї частини даної розвідки доцільно буде виділити такі основні проблеми:

- 1) любов і влада;
- 2) любов і закони;
- 3) феномен самолюбства.

Перш за все античний мислитель у праці "Політика" проводить асоціацію царської влади з любов'ю батьків

до дітей. У першій книзі даної праці зазначає наступне: "Влада батька над дітьми може бути уподібнена владі царя: батько панує над дітьми у силу своєї любові до них і внаслідок того, що він старший за них, а такий вид влади і є саме царською владою. Тому прекрасно висловився Гомер, назвавши Зевса "батьком людей і богів" як царя (Див.: II. I 544¹ – В.Т.) їх всіх. Цар за природою повинен відрізнятися від підданих, але бути з ними одного роду. І так само співвідноситься старший до молодших і батько до дитини" [Polit.1259a11-17].

Тому, як можемо свідчити, Аристотель вбачає схожість між одним з індивідуальних проявів любові та соціальним. На думку давньогрецького філософа, державець не повинен нехтувати людьми; він не має зловживати владою, яка знаходиться у його руках, але дбайливо, наскільки це можливо, ставитися до своїх підданих та народу як такого. Дійсно, "любов не з'їдає себе у прихованій злобі. Її відзначає швидше спокій і сила, тепло і ясність. Любов ніколи не ображається, навіть якщо на перший вигляд це здається образою. Вона усуває непорозуміння, але і не закривається перед агресією" [3, с.104-105]. Причину такого ставлення можновладця до свого народу Стагірит убаचाє в тому, що усі, хто знаходиться в тому чи іншому соціальному, державному утворенні, є людьми, а тому рівними за природою.

Продовжуючи роздуми над значенням любові у суспільстві, варто відзначити, що у тексті "Політики" лунають як позитивні, так і негативні оцінки безпосереднього впливу любовних стосунків на розвиток держави і суспільства. У другій книзі даного трактату Стагірит наголошує на переважно позитивному впливі: "Доброзичливі (дружелюбні) відносини – велике благо для держав (адже при наявності цих взаємин найменше можливі розбрати), та й Сократ загалом дуже вихваляє єднання держави, а це єднання, як він сам, мабуть, стверджує, є результатом доброзичливих стосунків (про це, як відомо, говорить у своїй промові про любов Аристофан, а саме – що люблячі внаслідок своєї сильної любові прагнуть до зрощування, прагнуть з двох істот стати одним)" [Polit.1262b].

Давньогрецький філософ наголошує, що сила дружби і любові не обмежується лише особистісними стосунками. Як слушно зазначає П. Сорокін, любов виходить за межі індивідуальних стосунків і обставин, вона впливає на все соціальне і культурне життя людства. Вона діє як рушійна сила творчого прогресу людини в напрямку до більш повної вічної істини, більш гідної вічної

¹ Цитування античних джерел здійснюється за загальноприйнятою пагінацією.

чесноти, більш чистої вічної краси, глибшої вічної свободи і найпрекрасніших вічних форм соціального життя та інститутів. Протягом усієї історії кожен позитивний крок у цьому напрямку був натхненний і "проведений енергією" любові, в той час як регресивний крок назад від цих цінностей був руханий ненавистю [8, с.134].

В цьому контексті буде доречним згадати думку відомого українського філософа І. Бойченка, що історичний (суспільний) процес "не тільки твориться, в й інтеріоризується кожним з нас, формуючи внутрішній, духовний світ особистості. Тому в певному розуміння не тільки всесвітня історія живе в людських індивідах, реалізується в людях (їхній діяльності, взаєминах, спілкуванні, свідомості та інших виявах їхнього буття)..." [2, с.95]. Одним із таких взаємин, звичайно є любов.

Тому Платон як вчитель Аристотеля у славнозвісному діалозі "Бенкет" підкреслює важливість існування (виникнення) любові в людському суспільстві. Він зазначає, що було б дуже добре, якщо держава, суспільство, чи військо складалося виключно з тих, хто любить і тих, кого люблять, адже цим самим вони б не чинили нічого поганого та соромного, як цього не роблять суб'єкт та об'єкт дискурсу любові. Тому, підсумовуючи, геніальний стародавній мислитель пише: "адже тому, чому слід керуватися завжди і усім без винятку людям, які бажають добре прожити, жодна сім'я, жодні похвали чи багатство, і взагалі ніщо не навчить їх краще, аніж любов" [Symp. 178c – d].

Проте поряд з цим Стагірит, на основі історичних подій, говорить і про негативний та деструктивний аспекти впливу любові, а точніше – різних його девіацій, а саме – шаленої пристрасті або подружніх зрад чи одностатевих стосунків [Див.: Polit.1303b20-25, 1306a32-1306b3, 1311a33-1311b23]. Логічним буде те, якщо виникне питання чому це відбувається?

Основна відмінність любові від різних її симулякрів, наголошує П. Сорокін, полягає у тому, що заспокійлива сила любові виявляється головною силою, яка обмежує тривалі і смертельно небезпечні катастрофи в житті тих чи інших народів. Систематичне вивчення всіх таких катастроф в історії Стародавнього Єгипту, Вавилону, Китаю, Індії, Персії, Ізраїлю, Греції, Риму та країн Заходу показує, що всі такі катастрофи врешті-решт долалися за допомогою альтруїстичної шляхетності людей, культур і соціальних інститутів цих народів [8, с.132].

Також у трактаті не оминається проблема співвідношення любові та справедливості, закону. Аристотель, аналізуючи закони, говорить: "Законодавство може здатися добрим і заснованим на людинолюбстві. Пізнавши його, радісно погодиться з ним, думаючи, що при такому законодавстві настане у всіх гідна подиву любов до всіх, особливо коли хто-небудь стане викривати їх зло, що існує в сучасних державах через відсутність в них спільності майна: я маю на увазі процеси стягнення боргів, судові справи за звинуваченнями у лжесвідченнях, лестощі перед багатіями" [Polit.1263b15-22].

Аристотель заперечує тісний зв'язок любові та справедливості. Справедливість керується тим, що свої висновки робить в переважній більшості з точки зору тієї особи, яка права. Натомість у дискурсі любові головною цінністю, сенсом життя та "полюсом протягування" є завжди Інший, тобто та особистість, яку я кохаю. Тому слушною є думка російського філософа В. Соловйова у праці "Сенс любові": "брехня і зло егоїзму складаються у винятковому визнанні безумовного значення за собою і в запереченні його у інших; розум показує нам, що це безпідставно і несправедливо (*Вид. авт.*). А любов прямо фактично скасовує таке несправедливе ставлен-

ня, змушуючи нас не в відверненому свідомості, а у внутрішньому відчутті і життєвої волі визнавати для себе безумовне значення іншого" [7, с.507].

Мислитель говорить про одну з головних відмінностей любові та справедливості, вбачаючи в цьому і негативну відповідь на питання "чи завжди справедлива любов?". Повторимо ще раз: справедливість керується тим, що висновки робить у переважній більшості виходячи з точки зору особи, яка права, тоді у любові цінністю, сенсом життя завжди є Інший, особистість, яку я кохаю.

Про це ж пише французький персоналіст Г. Мадіньє: "люди повинні приходити до любові шляхом не завжди і не в усім приємним справедливості. Любов породжує справедливість, щоб мати можливість власне існувати, або краще сказати, щоб здійснювати те, на що вона здатна в світі суперечливих та взаємовиключних індивідуальностей" [4, с.112]. На думку мислителя, шлях до любові – це не "червона доріжка" і не "царський шлях", по якому ми все робимо як загалом прийнято та згідно "правді світу цього". Для того, щоб прийти до любові, яка стане потім вічною – потрібно багато перетерпіти, здолати багато труднощів, випробувань з боку суспільства, людей. Можна припустити, що французький мислитель у даній цитаті говорить про те, що любов створює особливого роду справедливість, в якій є рівність люблячих, людей, які люблять одне одного і які ладні ділити все по-рівну, і при цьому перевага надається не суб'єкту, а предмету любові.

Відповідно французький феноменолог П. Рікер категорично стверджує, що "любов промовляє, але не тією мовою, що справедливість" [5, с.251]. Через це дискурс любові не завжди є дискурсом справедливості. Мислитель не говорить, що вони протистоять одна одній. Ні! Просто в кожного свої закони, принципи і методи дій. Любов не повинна втручатися в межі компетенції справедливості, бо остання не зрозуміє її, так і справедливість не може зрозуміти любов, адже у них різні "мови", образно кажучи, різні "понятійно-категоріальні апарати".

Разом з тим, Аристотель також у "Політиці" (II книга) не оминає такий прояв любові як самолюбство. Він зауважує, що воно не завжди гідне осуду та презирства, адже, воно у людській природі є онтологічно присутнім. Античний мислитель чітко проводить різницю між егоїзмом та самолюбством: "Справді, егоїзм справедливо засуджується, але він полягає не в любові до самого себе, а в більшій, ніж це має бути, ступені цієї любові; те ж саме стосується і користюлюбства, до цього й іншого почуття схильні, так би мовити, усі люди" [Polit.1263b3-4]. При цьому він зазначає, що "з іншого боку, як приємно допомагати та робити корисне друзям, знайомим та товаришам" [Polit. 1263b5].

Як бачимо, Аристотель розумів, що у тих випадках, коли почуття самолюбства стає стійкою рисою характеру тієї чи іншої людини, воно набуває значення моральної якості. Самолюбство є позитивним мотивом поведінки (і відповідно якістю), тому що допомагає людині у подоланні труднощів і власних слабкостей заради досягнення тих результатів, яких чекає від неї суспільство, а також оскільки воно спонукає людину до законного захисту своєї гідності.

Згідно з роздумами давньогрецького мислителя, самолюбство стає негативною якістю, коли воно з вимогливого ставлення до себе перетворюється на необ'рунтовану гордість, на самозакоханість, яка заважає людині прислухатися до товариської, суспільної критики, тверезо оцінити свої вчинки і можливості й виправити свою поведінку. Така девіантна форма самолюбства

має зворотне значення, паралізує активність особистості, і в кінцевому підсумку принижує людську гідність.

Соціально-філософський зміст дружби та друзів

Варто відзначити те, що античний мислитель розглядає значення друзів для тих, хто при владі, а саме – якщо це монархічна форма правління. Зокрема, він пише: "Якщо це не друзі монарха, вони не стануть робити все за його приписами, а якщо вони друзі монарха і його влади, [то будуть чинити відповідно]; адже дружба неминуче передбачає досконалу рівність. Відповідно, якщо монарх передбачає, що такі друзі повинні розділяти його владу, він допускає також, що і влада повинна бути рівною між рівними і подібними" [Polit.1287b32-34].

Античний мислитель зауважує про значення друзів у житті кожної людини, незалежно від соціального стану. Друзі, як вірно говорить Х. Сваре, відкривають нам дорогу пригод, оскільки разом з ними ми наважуємося на те, що не наважуємося зробити поодиночі. З друзями ми не боїмося поїхати в далекі країни, відправитися в гори або відвідати прокурені бари на сумнівних вулицях чужих міст, чого ми боїмося і в чому нам потрібна підтримка – може варіюватися [6, с.159].

Що стосується соціальних проявів дружби, то Стагірит зазначає наступне: "У всіх різноманітних проявах дружби пропорційність прирівнює і зберігає дружбу, як це і було сказано. Так, наприклад, при державній [дружбі] башмачник за черевики за [їх] вартістю отримує винагороду, і ткач теж, і інші. В цьому випадку існує загальна міра – монета, і тому з нею все співвідноситься, нею і вимірюється.

Стосовно любовної [дружби], то закоханий іноді скаржиться, що при надлишку дружби з його боку він не отримує дружбу, при цьому він, може так статися, не володіє нічим, що служить предметом дружньої приязні; коханий же часто скаржиться, що закоханий спершу обіцяв усе, а тепер нічого не виконує. Таке трапляється щоразу, коли закоханий дружить з предметом любові через задоволення, а предмет любові із закоханим – через користь, але у обох немає того, [чого вони чекають один від одного]. Саме при дружбі задля цих [цілей] її розірвання відбувається кожен раз, коли не отримують того, заради чого дружили, бо в цьому випадку люблять не самих друзів, а те, що у них є, а воно, між тим, не постійне, а тому такі і дружби. Але [дружба] через чесноти, існуючі сама собою, постійна, як і було сказано" [Eth.Nic.1164a1-13].

Можемо стверджувати, Стагірит зауважує, що основна відмінність соціальних проявів дружби від досконалої у тій чи іншій меті, яку кожен з цих видів ставить. Певною мірою він навіть досконалу дружбу ставить вище за любовну, бо остання почасти має утилітарний характер. Так само у соціальних видах дружби ставиться за мету те, що мінливе, здатне губитися, тоді як метою досконалої дружби є незмінне та вічне – чесноти та цінності.

Проте, якою б не була мета, все ж таки в основі різних соціальних проявів дружби лежить те, щоб до усіх ставитися як до самого себе сприймати кожного як певну перемогу над самістю, егоїзмом. Варто зауважити, що давньогрецький мислитель не дає моральної оцінки, що той чи інший прояв дружби є хибним, оманливим, вірним. Якщо і піднімається ним проблема зла, то вона розглядається не в онтології дружби, прихильності чи однодумності, а в контексті того, чи можна назвати

дружбою стосунки між лихими людьми або стосунки заради злої мети.

У розгляді соціально-філософського змісту дружби необхідно думку Аристотеля, що злі люди не здатні створити дискурс досконалої дружби, бо остання максимально не є утилітарною. Натомість він не заперечує, що може бути дружба взагалі між поганими людьми та між злом і доброю особистістю. З цього приводу він пише так: "Тому друзями з міркувань задоволення і з міркувань користі можуть бути і погані [люди], і добрі [можуть бути друзями] поганим, і людина, яка ані добра, ані погана – другом кому завгодно; однак очевидно, що тільки добродесні [бувають друзями] один заради одного, адже погані люди не насолоджуються один одним, якщо їм немає один від одного певної користі" [Eth.Nic.1157a16-20].

Давньогрецький мислитель зауважує, що саме у лихих людей дружба (хоча і побудована на користі чи задоволенні) не може бути довготривалою: "поганих дружба псується (адже, хиткі [у своїх переконаннях], вони зв'язуються з поганими і стають зіпсованими, уподібнюючись один одному); а дружба добрих навіть зростає від спілкування, адже прийнято вважати, що такі друзі стають кращими завдяки впливу один на одного і вправлення один одного; вони, звичайно, запозичують один у одного те, що їм подобається, звідки [вислів]: "Від добрих добро"" [Eth.Nic.1172a8-14].

У досконалій дружбі, навіть більше, у дружбі між добродесними людьми кожен з учасників не лише існує один заради іншого, але виховується, навчається один від одного. Дружба між лихими людьми, зазначає Стагірит, нічого не може навчити, хіба що у людини буде гіркий досвід. Натомість дружба між добрими особистостями спричинює взаємний саморозвиток і навіть певною мірою може допомагати в суспільно-культурному розвитку. Доречним, на нашу думку, буде в цьому контексті навести приклади дружби з всевітньої історії: Данте, Гвідо Кавальканти і Лапо Джанні – три флорентійських поети XIII століття. Мішель де Монтень і Етьєнн де Ла Боєсі – французькі письменники XVI століття. Ще пізніше ми зустрічаємо приклади дружби між К.Марксом і Ф.Енгельсом і між Максом Горьким і Теодором Адорно. Перша вплинула на всю сучасну політику, друга – на соціологічну думку [1, с.8].

Таким чином, здійснивши дослідження соціально-філософського аспекту любові та дружби у спадщині Аристотеля, можемо зробити наступні висновки:

1) Філософ неоднозначно ставиться до значущості любові для суспільства. Певною мірою він продовжує своїх попередників Сократа і Платона і підкреслює, що в основі держави – любов та дружні взаємини, але водночас опонує їм, бо зазначає про негативні наслідки для суспільства і державного ладу різноманітних проявів любовних девіацій.

2) Стагірит наголошує на фундаментальному значенні друзів незалежно від соціального статусу, а також на важливості дружби, яка заснована на спільних інтересах, через те, що може мати помітний вплив в соціально-культурному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альберони Ф. Дружба / Ф. Альберони. Дружба и любовь. – М.: Прогресс, 1991. – С.5 – 180.
2. Бойченко І. Філософія історії / Іван Бойченко. – К.: КОО Знання, 2000. – 723 с.
3. Грюн А. Жити в домі любові / А. Грюн; [пер. з нім. О. Конкевича]. – Львів: Свічадо, 2005 – 120 с.

4. Мадиньє Г. Любовь и разум / Г. Мадиньє. Сознание и любовь: очерк понятия МЫ. – М.: ИНИОН, 1994. – 172 с. 5. Рікер П. Любов і справедливість / П. Рікер // ДУХ І ЛІТЕРА. – 2002. – № 9–10. – С.250 – 265. 6. Сваре Х. Философия дружбы / Х. Сваре / Пер. с норв. И. Вороновой. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. – 256 с.	7. Соловьев В.С. Смысл любви / В.С. Соловьев / Сочинения в 2 т. Т. 2 / Общ. ред. и сост. А.В. Гулыги, А. Ф. Лосева; Примеч. С. Л. Кравца и др. – М.: Мысль, 1988. – С. 493 – 547. 8. Сорокин П. Тайственная энергия любви / П. Сорокин // Социологические исследования – 1991 – № 8 – С. 121 – 137.

Туренко В.Э.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ СМЫСЛ ЭКСПЛИКАЦИИ ЛЮБВИ И ДРУЖБЫ У АРИСТОТЕЛЯ

В статье осуществляется раскрытие социально-философского аспекта феноменов дружбы и любви в наследии Аристотеля. Доказывается, что древнегреческий философ неоднозначно относится к значимости любви для общества. В определенной степени он продолжает своих предшественников Сократа и Платона, и подчеркивает, что в основе государства любовь и дружеские отношения, но в то же время оппонировать им, ибо отмечает негативные последствия для общества и государственного строя различных проявлений любовных девиаций. Также Стагирит отмечает фундаментальное значение друзей независимо от социального статуса, а также а также важности дружбы, которая основана на общих интересах, потому, что может иметь заметное влияние в социально-культурном контексте.

Ключевые слова: дружба, любовь, Аристотель, "Политика", античная философия.

Turenko V.E.

SOCIAL AND PHILOSOPHICAL MEANING EXPLICATION OF LOVE AND FRIENDSHIP IN ARISTOTLE

The article reveals the socio-philosophical aspect of the phenomena of friendship and love in the heritage of Aristotle. It is proved that the ancient Greek philosopher is ambivalent about the importance of love for society. To some extent, he continues his predecessors Socrates and Plato, and emphasizes that the state is based on love and friendly relations. Love is not limited only to individual relationships and circumstances, it affects the entire social and cultural life of mankind. At the same time, he opposes them, because he notes the negative consequences for society and the state system of various manifestations of love deviations.

An ancient philosopher denies the close connection of love and justice. Justice proceeds from the fact that it draws its conclusions from the point of view of the person who has the rights. But in the discourse of love, the main value, the meaning of life and the "pulling pole" is always the Other, that is, the personality that I love. It is revealed that Aristotle understood that in those cases when the feeling of self-esteem becomes a stable feature of the character of this or that person, it acquires the value of moral quality. Self-love is a positive motive of behavior (and therefore quality), because it helps a person to overcome difficulties and his own weaknesses in order to achieve the results that society expects from him, and also because he encourages a person to legitimately protect his dignity.

Stagirite also notes the fundamental importance of friends, regardless of their social status, as well as the importance of friendship, which is based on common interests, because it can have a significant influence in the socio-cultural context.

Key words: friendship, love, Aristotle, "Politics", ancient philosophy.

Л. О. Шашкова

доктор філософських наук

ІСТОРИЧНИЙ ПЕРСПЕКТИВІЗМ І КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ПРОЕКТ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ

Репрезентована тема історичної кризи як важлива тема філософії Хосе Ортеги-і-Гассета (праця "En torno a Galileo", 1933) для аналізу і розуміння культурно-історичного проекту філософії науки. Осмислений аналіз Ортеги історичної "кризи Відродження", усвідомлення її суті, входження в неї та драматичності виходу в новий культурний простір, який зумовлює специфіку мисленнєвої діяльності галілеєвської епохи і формування нового "геометричного розуму". Розроблене вчення про "історичний розум" Ортега репрезентує як шлях подолання кризи, яка виникла в результаті критики класичного раціоналізму. Показано, що ідеї Ортеги суголосні напрацюванням "історичної школи" філософії науки, коли у дослідженні типів наукового мислення, які характерні різним епохам, береться до уваги культурно-історичний вимір, а наука розуміється як багатосуб'єктна і набуває рис культури.

Ключові слова: історична криза, історичні перспективи, культурно-історичний вимір науки, Галілей, Хосе Ортега-і-Гассет.

Хосе Ортега-і-Гасет поставив діагноз сучасності як передбачувано хворої і єдиною можливістю зцілення припускав звернення до філософії. Сучасність, тобто люди, які живуть в один і той самий час, зцілюється філософією і оцінити їхній час можливо за їхньою філософією, тобто за тим, в чому вони убачали свої хвороби, а в чому – своє зцілення. Насправді філософ має справу з першопочатковою даністю не лише як з даністю речей (якщо це лише так, то філософія є примітивною), а з думками інших людей щодо цих речей. Дослідник разом з речами відкриває все минуле людських розмислів, усю багатоманітність шляхів своїх попередників. Тому і формуються водночас дві стратегії ставлення до минулого: чи продовження традиції, чи її критика. Однак, умить розірвати з минулим неможливо, потрібно ще придивитися до майбутнього, тому Ортега спрямовує свій аналіз на період, який перед-стоїть суттєвим зрушенням, становленню нового та закладених в ньому тенденцій майбутнього, аби углядіти й окреслити історичну перспективу.

Ортегові майбутнє визначається сучасним, а в сучасному відбувається боротьба між релятивізмом і раціоналізмом як двома фундаментальними принципами. І це зовсім не є лише наукова чи філософська проблема. Сучасна епоха ставить питання не просто про релятивізм і раціоналізм, а запитує про їхні засади. А оскільки екзистенціальна філософія прагне бути тотожною з життям, тому й боротьба у філософії – це боротьба в житті, боротьба вибору життєвих цінностей і орієнтирів. Життєві й культурні імперативи переважають, причому життєві особливо мають пріоритет, коли культура досягла свого завершення. Отже, нові симптоми – це поява нових життєвих цінностей. Така стратегія раціоналізму Ортеги.

Розуміння Ортегою необхідності подолання дихотомії раціоналізму і релятивізму, суб'єктивного й об'єктивного підштовхнула філософа до позиції перспективізму: фізична реальність має властивість перспективи, тобто залежності її організації від кута зору або системи відліку. Перспективістський характер реальності не означає суб'єктивізації. Реальність являється через посередництво перспективи, яка набирає об'єктивного значення, тому що всі перспективи рівноцінні. Не існує унікальної перспективи, як це доводить теорія відносності, а її розширення на всі сфери життя і культури є основою гар-

монійної множинності всіх точок зору, хоча разом з тим виявляє цінність та унікальність індивідуального.

Ортегів перспективізм ґрунтується його вченням про життя як радикальну реальність і початкову активність. Ортега розмежовує ідеї і вірування як рефлексивний і дорефлексивний рівні життя і наголошує, що за ідеєю чи теорією завжди захована система вірувань, яку не може скасувати ніякий методологічний сумнів. Це значить що, коли під сумнів підпадає глибинніше – вірування людини, остання починає втрачати орієнтацію в світі і перебуває в ситуації екзистенціального розпаду. В Ортеги, якщо так можна висловитися, життя людини по істині проходить через вірування, а ідея істини постає через сумнів, який вимагає зусиль мислення задля її досягнення. Вочевидь, що віднайдена істина згодом також стане віруванням.

Тобто у процесі життя людина потребує допомоги ідей і теорій саме тоді, коли потрібно відновити свою рівновагу зі світом, безпеку і впевненість, у ситуації, коли вірування знаходяться під сумнівом. Ортезі філософія й наука виникають через руйнацію традиції, системи колективних вірувань: філософія починається з "корабельної аварії" і спроб виплисти з "моря сумнівів".

Учення про ідеї і вірування складає засади філософії історії Ортеги. Система вірувань колективна і кожна епоха відмітна пануванням деякого базового вірування. Він вважає, що історична криза розпочинається разом з руйнацією колективних вірувань, коли людина залишається без твердих переконань і губиться у світі. Природно, що у кризові періоди актуалізований пошук екзистенціальних орієнтирів, значно зростає кількість філософських чи наукових ідей і тлумачень, з'являються навіть дивантні релігійні чи загальнокультурні утворення. Отже, коли звичне піддано сумніву, не викликає довіри і незрозуміле людині, це породжує її відчуженість від тих смислів, які століттями втілювали культурні зразки.

Звернемося до більш детального розгляду тем і проблем, пов'язаних з історичними кризами, що їх розгортає Хосе Ортега-і-Гассет у праці "Навколо Галілея". "En torno a Galileo" ("Навколо Галілея", 1933) [1] – праця, у якій Ортега лише відштовхується від події історичного значення – трьохсоті річниці осуду церквою Галілея – для того, щоб не просто згадати історичну особистість, але розгорнути деякі теми, пов'язані зі специфікою мисленнєвої діяльності тої епохи [2, с.233]. За його висловом, це аналіз історичної "кризи

Відродження", з метою усвідомлення суті цієї кризи, входження в неї та драматичності виходу в новий культурний простір, нову систему координат, що зумовлює специфіку мисленнєвої діяльності нової галілеєвської епохи і формування "геометричного розуму" картезіанської метафізики і фізики.

Ортега одразу зазначає, що Галілей цікавить не випадковим чином, не просто як "він і ми" обличчям до обличчя, як людина цікавить людину. Варто лише від-рефлексувати нашу шановану оцінку його особистості, як побачимо, що він заслуговує значно більшої! Галілей займає чітко визначений квадрант, який позначає помітний відрізок минулого – початок Нового часу [2, с.234]. Новий час – це система ідей, оцінок і прагнень, яка утвердилася саме завдяки Галілею й досі живить і підтримує історичне буття. Отже, дослідницький інтерес Ортеги до Галілея не такий вже й безкорисливий та альтруїстичний, як це спочатку здається. Ортега констатує, що біля витоків сучасної цивілізації, яку від усіх інших цивілізацій відрізняють строгі природничо-наукові знання і наукомістка техніка, стоїть особистість Галілея. Отже, Галілей – складова частина європейського життя, причому частина настільки важлива, що можна вести мову про таємничу роль Галілея як її засновника.

Ортегова зацікавленість Галілеєм передовсім пов'язана з його передбаченням серйозної кризи конститутивних принципів Нового часу. І справді, є чимало приводів підозрювати, пише Ортега, що європеєць "згортає свої намети", залишаючи територію Нового часу, на якій він "стояв табором" протягом трьох століть, і починає нове сходження в інший історичний простір, до іншого типу екзистенції [2, с.234]. Це має означати наступне: ґрунти Нового часу починаються біля ніг Галілея і закінчуються біля наших ніг, пише Ортега. Ми стоїмо вже на іншій землі.

Але в такому випадку особистість великого італійця набуває в очах філософа вельми "драматичного інтересу": якщо культура, історія, наука дійсно переживають глибоку історичну кризу, якщо полишаємо одну епоху і входимо до іншої, то важливо чітко усвідомити: 1) що представляла собою та система життя, з якою ми розлучаємося; 2) що значить жити в ситуації історичної кризи; 3) як і чим закінчується історична криза і починаються нові часи [2, с.235]. Галілеєм і Декартом завершується головна для європейської долі криза, яка тривала з кінця XIV сторіччя і не закінчилася до початку XVII-го. Постає Галілея Ортега порівнює з "вододілом", "високим хребтом" між двома епохами, коли разом з Галілеєм нова людина потрапляє до території нового світу.

Ортега створює варіант герменевтики, який лежить в основі його історизму: у людини є історія, до якої звертаємося у пошуках відповідей на засадові питання існування. Тому-то вкрай важливо усвідомити суть історичної кризи і входження в неї на матеріалі періоду (дамо йому назву передпарадигмального – у термінах філософії науки), який передував формуванню галілеєвської епохи. Входження в нові місця чи вихід з того чи того замкнутого простору завжди є драматизованим. Так трапляється і в першій третині XX століття, вважає Ортега, коли криза охоплює всі галузі культури – від мистецтва до політики й економіки. Її розгляду він присвятив цілу низку праць (серед них, наприклад, "Дегуманізація мистецтва", "Повстання мас"), а розроблене вчення про "історичний розум" Ортега репрезентує як шлях подолання цієї кризи, яка виникла в результаті критики класичного раціоналізму і сциєнтизму або ж "геометричного розуму" Нового часу [3].

Зазначимо, що перспективізм Ортеги пов'язаний з конструктивістським підходом до науки. Наука є інтерпретацією фактів, бо самі по собі факти не дають нам реальності, навпаки – ховають її: якби не було фактів – не було і проблем, таємниці, не було би нічого захищеного, що належить розкрити і про-явити [2, с.235]. Щоб розкрити реальність, потрібно на якийсь час витіснити факти зі сприйняття, щоб залишитися наодинці з розумом. Потім, на свій страх і ризик, слід уявити, сконструювати реальність. І тоді можемо усвідомити, які факти могли привести до творення цієї уявної реальності. Далі, виходячи за межі чистої й ізольованої свідомості, ми починаємо порівнювати факти, які породжені сконструюваною нашою уявою реальністю, з об'єктивними фактами навколо нас. Якщо вони співмірні, значить, ми розкрили саме ту реальність, яку приховують факти.

Така робота, яку Ортега називає наукою, складається з двох різних операцій. Перша має характер чистої творчої уяви і пов'язана з вищою субстанціальною свободою людини; друга, навпаки, пов'язана з тим, що оточує людину, з фактами і даностями. Реальність не є щось дане, дароване; навпаки, реальність – це конструкція, створювана людиною з даного матеріалу. Тому і наука є конструювання [2, с.238]. Іншими словами, Ортезі кожна конкретна подія не є просто емпіричним фактом, а пов'язана з тим, що значить ця подія в житті конкретної людини. Тільки те, що знаходиться всередині і в рамках життя, викликає ті чи ті реакції людини, набуває для неї цінності й значення. Отже, реальність кожного конкретного факту, події не в них самих, а – в неподільній цілісності кожного індивідуального життя.

У світлі таких міркувань Ортезі абсолютно очевидно, що історія перестає бути простим вивченням того, що було, і стає чимось більш складним, стає дослідженням людських долі. Однак історія, стикаючись з безліччю людських долі, виявляється в тій ситуації, що і Галілей, який вивчав рух тіл. Тіла рухаються настільки різноманітно, що з їхнього руху марно намагатися збагнути саму суть руху. Якщо рух не має сутнісної структури і завжди тотожний чистій варіативності одиничних рухів тіл, то фізика як наука, неможлива. Тому Галілею не залишилося нічого іншого, як приступити до побудови схеми руху взагалі. Стосовно конкретних видів руху дана схема завжди повинна "працювати", і завдяки наявності такої загальної схеми ми дізнаємося, чим і чому реальні види руху відрізняються один від одного. Аналогічно тому, кожен історик має справу з тими чи тими датами і фактами, коли вже має у свідомості більш-менш чітку ідею людського життя взагалі, тобто уявлення про те, якими є характеристичні особливості людини з точки зору необхідності, можливості та якою є загальна лінія її поведінки [2, с.239].

Єдине прохання до істориків, пише Ортега, щоб вони серйозно ставилися до того, що самі роблять, що практично виконують, і, замість того щоб конструювати історію навпомацки, стали конструювати її свідомо, виходячи з чіткої ідеї про існування в житті якоїсь загальної, єдиної структури, яка однаково проявляє себе в будь-якому просторі і в будь-якому часі. Чому ж такі аналогії проводить Ортега? На його думку, коли мова йде про розуміння неясних часів, як Відродження, необхідно мати під рукою ясну і чітку схему життя та його системотворчих функцій. Інакше не зрозуміти глибоко і серйозно ні Відродження, ні суті історичного кризи взагалі. Щодо галілеєвського періоду, то новий спосіб мислення, свідчить Ортега, заявляє про себе в наукових трактатах і полемічних творах, у класицизмі й парках

Версаля, у розважливості законслухняних буржуа та революційних деклараціях прав і свобод.

В аспекті міркувань Ортеги спробуємо розгорнути деякі теми, пов'язані зі специфікою мисленевої діяльності галілеєвської епохи, як вони знайшли своє відображення у напрацюваннях філософії науки. Слід зазначити, що стійкий дослідницький інтерес до проблематики культурно-історичного виміру наукового процесу сформований у сучасній філософії науки завдяки працям філософів так званого "історичного" напрямку. У такій оптиці наука осмислюється як сукупність теорій, парадигм, дослідницьких програм, які в історичному сенсі рівнозначні, а головний акцент зроблений саме на моменти їхнього співіснування [4]. Тому введення у науковий дискурс таких концептів, як парадигма, науково-дослідницька програма, тема тощо, призвело до переосмислення традиційного змісту понять наукового знання і наукової теорії. Наукове знання розуміється не просто як результат наукової діяльності, а в його структуру включений процес виробництва знання, його історія. Це реабілітує суб'єкта і акцентує саме його значимість в отриманні знання. По-іншому починає розумітися й теорія, вона набуває сенсу лише в діалозі з іншими теоріями в історичному вимірі. Отже, у філософії науки актуалізована тема суб'єктності знання, яка розуміється як його історія в контексті соціуму і культури. Наука предстає як діалогічна особливо у періоди наукових зрушень, коли переглядаються її фундаментальні засади, які визначають тип наукового мислення, особливий і унікальний, притаманний даному історичному періоду. Саме унікальність, особливість, невідтворюваність в інших умовах різних способів наукового теоретизування дозволяє вести мову про багатосуб'єктність історії науки у вимірі різних історичних епох, культур і типів мислення.

Новоєвропейський період відзначився цілою низкою великих досягнень та відкриттів, вагомість яких стала зрозумілою пізніше, коли їх результати перетворилися на вирішальні фактори людського поступу. Це був час взаємодії нової науки, нового мислення і нової філософії. Прикметник "новий" є відмітним для всієї науки того часу і часто використовувався у тодішній літературі, особливо в назвах праць. Його можна знайти у Г.Галілея і Ф.Бекона. і в багатьох інших авторів. Це свідчить, що вчені того періоду прекрасно усвідомлювали факт розбудови іншої науки, яка не змогла сформуватися в античності, а їхнє передчуття новизни складало суттєвий елемент самосвідомості епохи [5, с.142]. Закономірно, що перед науковцями постала проблема методу, за допомогою якого можливо без перешкод отримувати нові знання й продукувати необхідні результати дії. А нова філософія з її орієнтацією на науку засвідчила тісний зв'язок дійсності свободи і достовірності мислення.

Розрив із середньовічною традицією і перехід до Нового часу важко назвати безпосереднім, бо власне як такого переходу до нової фізики, механіки і нового вчення про метод зрештою і не було. Це зазначає й Ортега, коли аналізує перехідні історичні моменти. У характеристиці світогляду ренесансної людини потрібно звернути увагу на те, що її образ пізнання і знання був доволі далеким від ідеалу класичної науки. У ньому з'єдналися традиційно-середньовічні та нові риси Відродження. Тим більше, що найважливіші відкриття робили практики, люди, далекі від середньовічної ученості, і таке явище не було випадковістю.

Перехідний чи передпарадигмальний період європейської науки адекватно можна представити лише як складний синтез, поєднання теоретичних здобутків, практичного досвіду і магії. Перетинання поглядів з

класичними ідеями задало ту інтелектуальну ситуацію, в якій розпочиналася наукова революція, а її контекст визначався співіснуванням раціонального знання середньовічної ученості та практики позанукового руху Відродження.

Нова математично-експериментальна наука XVI–XVII сторіччя як поєднання евристичної теорії з доказовістю емпіричного дослідження була складним культурно-історичним утворенням і реконструювати ті впливи, які вона відчувала й вбирала в себе, завдання не з легких. Аналіз праць учених того часу чітко вводить, що у наукові, релігійні й окультні ідеї настільки гармонізовані у загальному доробку, що досить складно їх відокремити або підпорядкувати. Тому не можна пояснити повною мірою того світоглядного і методологічного оновлення науки в розумінні природи, яке дає новоєвропейський проект, якщо будемо апелювати лише до університетської ученості середньовіччя. Перехід від замкненого універсуму, який функціонує за підтримки божественного Провидіння, до нескінченно багатоманітного і непередбачуваного Всесвіту, не може бути пояснений еволюційно. Йому передував важливий період XIII – XV сторіччя, який підготував і закріпив у свідомості й практиці новий образ знання та шляхів його отримання. І слушно Ортега в праці "Навколо Галілея" звертає увагу на той факт, що складність переходу до нового світобачення та світорозуміння, зумовлена культурно-історичним контекстом епохи, що вимагає проведення методологічної та історичної реконструкції того шляху, який пройшла наука передпарадигмального періоду, і такі сюжети мають доволі драматичні повороти.

Отже, в цю перехідну епоху на рівних правах існували та майже ототожнювалися різноманітні моделі знання, які вільно взаємодіяли одне з одним, входячи у відношення до співпраці, то конкуренції. І тільки в подальшому завдяки публічній полеміці поступово оформлювалося розмежування традицій і моделей знання, науки і не-науки [5, с.103].

Позицію людини XV століття щодо природи і світу виявити важко, пише Ортега, з тієї простої причини, що вона і сама ще не знає, як вчинити зі світськими обставинами, коли ще з їхнього приводу не склалося якоїсь певної системи вірувань. Абсолютно наявне лише тяжіння до цього світу, мрія про нього; людина вже спрямована до культури на зразок стріли, яка летить до цілі. Тому всі відносини цього століття в частині їх новизни будуть зрозумілі тільки в тому випадку, якщо не випускати з поля зору загальну траєкторію до 1600 року, коли вони знайдуть нарешті зрілі й певні риси. На правду, протягом XV століття не з'явилося жодної ідеї, якій вдалося розвинутися до ступеня ясності та завершеності, підсумовує Ортега. Все є перехід – передчуття, здогади, смутні образи, симптоми, тенденції, початки [2, с.379]. Тільки з появою Декарта і Галілея людство змогло нарешті перевести дух, оскільки їхні системи представляли собою до кінця продумані думки. В ідеології XV століття це було неможливим: думки перебували в зародковому стані, вони тільки розвивалися до своєї майбутньої завершеності й повноти.

Отже, аналіз культурно-історичного досвіду науки дозволяє сформулювати певну закономірність: допоки наукова теорія здатна задовольняти вимоги емпіричної практики, немає потреби в перегляді засад картини світу, а відтак – і в зверненні до альтернативних поглядів і течій. Інтелектуальні пошуки розширеного світогляду пов'язані з періодами кризи теоретичних основ й розчаруванням інтелектуальної спільноти. Схожу ситуацію кризи описує Ортега у своїй праці, так

само схожу ситуацію, на наш погляд, переживає наука початку XXI століття.

Цікаві міркування Ортеги щодо складності й неоднозначності входження ідеї нової системи світу Коперніка в царину вірувань і переконань європейців. Відомо, що геліоцентризму як головній змістовній новації XVI-XVII ст. для повної інтеграції в контекст переконань інтелектуальної спільноти знадобилося майже три століття. Стільки часу знадобилося для культурної адаптації людства до сприйняття на сьогодні дуже простих, але разом з тим фундаментальних ідей: наша планета є одна з пересічних у Всесвіті, місце людини в світі має бути виписаним з інших, ніж геоцентризм, позицій, принципової різниці між земним і небесним світами не існує.

Щодо оцінки внеску Галілея у формування нової науки, то він настільки ґрунтовний, що можна стверджувати: вчений накреслив рішення майже усіх важливих для сучасної науки проблем. По-перше, показав відсутність розбіжності між фізикою як наукою, яка пояснює причини руху, і математикою як наукою, яка дозволяє описати цей рух, тобто сформулювати його закон. По-друге, усунув принципову різницю між математикою і фізикою як науками та механікою як мистецтвом. По-третє, відмінив традиційне уявлення про те, що математика – це наука про незмінні сутності, і тим самим започаткував новий напрям математики, за допомогою якого можна описати рух і зміни, встановити їх закони. По-четверте, поставив питання про більшу важливість для фізики встановлювати закони, які описують процеси зміни явищ, ніж шукати за допомогою розуму причини останніх. Умовою можливості розв'язання цих проблем Галілей зробив експеримент, який розумів як ідеалізований досвід або матеріалізацію математичної конструкції.

Система Коперніка встановила несумісність природничо-наукової та біблійної картин світу, а питання "чи не заважає Святе Письмо вивченню природи?" спонукало Галілея до узгодження "двох книг": Святого Письма, як книги божественного одкровення, і Природи, як книги божественного творення. Галілей припускав істинність Святого Письма, але вважав, що далеко не істинними є його витлумачення, особливо, якщо це стосується пізнання природи. Головна умова розуміння "книги природи", на його переконання, це не витлумачення біблійних текстів, а спостереження і міркування.

Як дві стратегії витлумачення суперечності між науковими теоріями і буквализмом Святого Письма Галілей виділяв незалежність і потенційний конфлікт. З одного боку, вчений свідчив, що наука й Письмо мають різні цілі, а значить не пов'язані одне з одним, а з іншого, стверджував, що метафорична інтерпретація Письма припустима лише тоді, коли буквальна інтерпретація вступає в протиріччя з науковою теорією, яка може бути впевнено доведена. Захист Галілеєм Копернікової астрономії був загрозою для інтелектуальної схеми, запропонованої церквою як монополії на витлумачення Святого Письма. Галілей вважав, що Книга Природи й Книга Письма не можуть суперечити, оскільки створені одним автором, тому й переосмислював місця Письма, буквально трактування яких суперечило теорії Коперніка [5, с.139-140]. Ідея можливості пізнання Бога за допомогою Книги Природи відкривала шлях до флотування нової природної теології.

І все таки Ортегу особливо цікавить XV століття "як найскладніше і загадкове з усієї європейської історії аж до сучасності", як століття історичного кризи [2, с.370]. Причому єдиної у повному розумінні цього слова кризи, як вважає Ортега, яку тільки переживали нові народи

Заходу, пробуджені до життя катастрофічнішою кризою, ніж та, що призвела до загибелі античної культури.

Ортега дійшов висновку, що всі три кризи Заходу – кінець античного світу, криза Ренесансу і криза, що розгортається на його очах – мають спільну симптоматику, яка проявляє і репрезентує драматичний процес народження на планеті нової людини. Драма Ренесансу, розпочата біля 1400 і завершена 1650 роком, зумовила народження людини Нового часу [2, с.376]. Саме XV сторіччю властива складність і запутаність. Життя в умовах кризи завжди двоїсте в самій своїй основі: з одного боку, прагне вижити середньовічне життя, а з іншого боку приховано проростає нове життя. В кожній людині епохи Quattrocento, пише Ортега, стикаються два протилежних імпульси. Середньовічна людина падає, подібно вщент згорілій ракеті, але цей мертвий попіл, який летить донизу, підриває нова ракета, нещодавно випущена, яка прагне вгору, свіжа сила, чисте полум'я як потужний, хоча й трохи дестабілізований новим життям, початок [2, с.373]. Зіткнення мертвого і живого, що відбувається в повітрі, породжує безліч комбінацій, нестійких й ненадійних.

Необхідність драматичної оповіді Ортега вбачає у потребі розуміння читачами (або ж слухачами лекцій, у формі яких викладений матеріал праці) тих причин, через які середньовічні форми життя вичерпали себе. Влучну метафору застосовує для цього філософ: щоб подивилися на історію як на своєрідну балістичну траєкторію, коли відчай людини наче "вистрілює" нею у бік божественної надприродності й вона піднімається догори по лінії християнства аж до XIII сторіччя, а потім знову падає на землю, яку не так давно ще прагнула полишити [2, с.377].

Якщо не зрозуміти XV століття, то не можна й зрозуміти того, що було потім, закликає Ортега. У кризові епохи (подібні до цієї) людині властива двоїстість, яка обертається для неї суттєвим конфліктом. Людина завжди йде звідкілясь, тому і її шлях має спрямування, а в кризовій ситуації ці два напрямки є абсолютними протилежностями, на відміну від учора й завтра, які є різні точки (модуси) одного напрямку, підкреслює Ортега. І це означає, що людина XV століття структурно є антитезою, тобто у кожний окремих момент часу вона є собі протилежна.

Ортега як справжній герменевтик дуже тонко розкриває, "розпаковує" культурні смисли: людина XV сторіччя (або ж передпарадигмального періоду) заблукала сама в собі, тобто випала з однієї системи вірувань і поки не утвердилася в іншій. У неї немає твердого ґрунту під ногами, на який можна опертися, нема до чого притулитися, людина позбавлена родової справжності. Ну в точності, як сучасна людина, ставить знак оклику Ортега! Вона ще вірить у середньовічний світ, тобто в надприродний потойбічний світ Бога, але віра її вже не жива віра, а щось буденне й інертне. Поряд з існуванням звичної віри у надприродне людина XV століття знову віднаходить довіру до світу і до себе, її цікавлять соціальні цінності, люди і в цілому природа як така. Якщо зрозуміємо людину Нового часу, більше зрозуміємо нашого сучасника, вважає Ортега [2, с.378]. Отже, XV сторіччя, Ортезі демонструє найяскравіше дві особливості – народження нової людини і паломництво до нового, прийдешнього тих народів, які утворюють велику історичну європейську спільноту [2, с.379]. Становлення Європи.

Якщо екстраполювати Ортегів перспективізм на матеріал філософії науки, то цілком очевидно, що виникнення нового теоретичного природознавства з опертям на експеримент ґрунтувалося на новій системі історич-

них і культурно-ціннісних орієнтацій людини, в якій особливий акцент зроблений на пізнанні людиною природи як мислячим і діючим творцем. Діяльність людини витлумачується як своєрідна подібність у малих масштабах актам творення. І основою цієї діяльності вбачається наслідування природи, розпізнавання в ній розумного початку, отже слідування осмисленій гармонії природи в людських мистецтвах.

Концептуальні досягнення нової науки беззаперечно значні: переглянуті засадові принципи і поняття науки, знятий принциповий поділ на природне і штучне, небесне й земне, математику і фізику, відмінена теорія чотирьох причин, характерна для попереднього періоду. Але водночас формування й поширення механістичного світогляду завдяки надбанням нової науки стверджували уявлення про природу, відірвані від людини. Космос вже не був замкненим і досконалим витвором, а уявлявся людині як нескінченна кількість світів, які можна пізнати й описати мовою математики. Людина взагалі була елімінована, винесена за межі цього світу і навіть протиставлена йому як дослідник, який прагне перетворення.

Для пізнання протиставленого людині світу наука запропонувала метод, який включав раціональне міркування, спостереження, експеримент. Третій закон І.Ньютона руйнував уявлення Середніх віків щодо суто ієрархічних відносин об'єкта і його оточення, у яких перший був пасивною стороною взаємодії. З механіки І.Ньютона випливало, що в будь-якій динамічній ситуації об'єкти, які взаємодіють, є активними частинами. Суттєве значення для вивільнення творчих здатностей людини мали нові уявлення про простір і розуміння нескінченності, ідея якої хоча й була заявлена у працях теологів ще з пізнього середньовіччя, але у переконання людини увійшла тільки завдяки механіці І.Ньютона. Зняття просторових обмежень змінило світосприйняття людей і сформувало впевненість у можливості необмеженої експансії природи. І це все завдяки новій європейській науці, критика експансіоністських намагань якої почала розгортання сучасної Ортезі історичної кризи [6].

Отже, правий Ортега, коли уподібнює історію своєрідній балістичній траєкторії – знову відчай людини "вистрілює" нею у бік надприродності, але вже як мислячого і діючого творця, дослідника і перетворювача природи. Сила знання і науки піднімає людину догори, а що далі? Знову падіння?

Дійсно, для ситуації межі формування класичної науки характерна тенденція диференціації культурних форм. Нова традиція як завжди формується в конкурентній боротьбі за культурне лідерство, учасники якої – релігія, філософія, наука. Першим результатом став варіант витіснення магіко-герметичної традиції з новоутвореного наукового дискурсу, а поступово таким результатом стало і витіснення релігійної традиції. У XVII сторіччі ще присутня єдність науки й філософії як метафізики, але через сторіччя і вона розпадається під тиском позитивістського духу науки. Тенденція "розбігу культурних світів" поступово посилюється завдяки успіхам науки, які спрощують цей процес. У віддаленій перспективі можна припустити, що й філософія до певної міри опинилася за межами наукового дискурсу. Принаймні перемога ньютоніанства над картезіанством з його метафізичними засадами значно сприяла розгортанню подій саме в такому напрямку. Результатом тенденції диференціації культурного простору врешті решт стало формування наукової картини світу були компенсовані доволі механістичною їх інтеграцією з наукою в центрі.

Це переконує, пише Ортега, в тому, що життя змінює центр ваги: світ і життя вже не обороняються перед обличчям релігії, навпаки, світ як людське життя втручається у сферу впливу релігії та поглинає її [2, с.385]. Античне життя було космоцентричним, середньовічне – теоцентричним, життя Нового часу – антропоцентричне. Ну, а майбутнє, запитує Ортега?

Не всі поставлені філософом запитання отримують у нього відповіді. Точно можна стверджувати, що Ортега визначився з причиною і вихідним моментом будь-якої історичної кризи: людина, загубившись у труднощах повсякденного буття, обов'язково вдається до побудови системи таких прийомів та інструментів, які дозволяють вирішувати проблеми. Такою системою є культура. Однак у подальшому ця первинна система ускладнюється наступними поколіннями і починає втрачати вихідну справжність. Ортега застерігає: вона вироджується у тривіальність, у культурний нарцисизм, перетворюється на мертву літеру. Людина знову деморалізована й відчуває розгубленість, але зараз вже у диких заростях власної культури. Мабуть, таке застереження звучить сучасно.

Отже, Ортегів перспективізм екстрапольований на матеріал історії науки. XV сторіччя Ортезі демонструє найяскравіше дві основні особливості перехідної епохи – народження нової людини і паломництво до нового, прийдешнього народів історичної європейської спільноти. Перша особливість (пов'язана з розумінням життя людини в умовах кризи як двоїстого у своїй основі) аналогічна відсутності соціокогнітивного розмежування традицій і моделей знання, науки і не-науки у перехідний період. Друга особливість (конструювання майбутнього) пояснює формування нової науки усвідомленням людиною себе як дослідника і творця на основі зміни системи ціннісних орієнтирів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ortega y Gasset, Jose. En torno a Galileo. Esquema de las crisis. Espasa-Calpe, S. A. Madrid, 1965.
2. Ортега-и-Гассет. Х. Вокруг Галилея / Хосе Ортега-и-Гассет // Избранные труды. Пер. с исп. А.М. Руткевич. М.: Изд-во "Весь мир", 1997. – 700 с. – С.233-434.
3. Див.: Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды. Пер. с исп. А.М. Руткевич. М.: Изд-во "Весь мир", 1997. – 700 с.; Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства и другие работы. М., Радуга. – 1991. – 638 с.
4. Див.: Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – [Пер. с англ.] – М.: Прогресс, 1975. – 300 с. – (Серия "Логика и методология науки"); Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции / И. Лакатос // Структура и развитие науки (Из Бостонских исследований по философии науки). – [Сборник переводов]. – М., 1978. – 487 с. – С. 203-269. – (Серия "Логика и методология науки"); Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / И. Лакатос. – М.: Меднум, 1995. – 236 с.; Тулмин С. Концептуальные революции в науке / С. Тулмин // Структура и развитие науки (Из Бостонских исследований по философии науки). – [Сборник переводов]. – М., 1978. – 487 с. – С. 170-189. – (Серия "Логика и методология науки"); Тулмин Стефан. Человеческое понимание / С. Тулмин. – [Пер. с англ. З. В. Кагановой]. – (Общ. ред. и вступ. ст. П. Е. Сивокоия). – М.: Прогресс, 1984. – 327 с.; Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки: Перевод с англ. и нем. / Общ. ред. и авт. вступ. ст. И.С.Нарский. – М.: Прогресс, 1986. – 542с.
5. Шашкова Л.О. Діалог науки і релігії в культурно-історичному контексті / Л.О.Шашкова // Монографія. – Київ: Грамота, 2008. – 328 с.
6. Шашкова Л.О. Історія, культура, наука: доповнюваність перспектив / Л.О.Шашкова // Хосе Ортега-и-Гассет: життя, історичний розум і ліберальна демократія. Монографія (у співав.) / Заг. редакція М.Марчук, Х.Боладо. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. – 824 с. – С.314-334.

Шашкова Л.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ПЕРСПЕКТИВИЗМ И КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ПРОЕКТ ФИЛОСОФИИ НАУКИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ

Статья посвящена теме исторического кризиса в философии Хосе Ортеги-и-Гассета (работа "En torno a Galileo", 1933) и ее понимания для анализа культурно-исторического проекта философии науки. Представлен анализ Ортеги исторического "кризиса Возрождения", понимания его сути, вхождения и драматичности выхода в новое культурное пространство, которое обусловило специфику мыслительной деятельности галилеевой эпохи и формирования нового "геометрического разума". Учение об "историческом разуме" Ортеги представляет путь преодоления кризиса, который возник в результате критики классического рационализма. Показано, что идеи Ортеги созвучны наработкам "исторической школы" философии науки, в которых при исследовании типов научного мышления, характерных разным эпохам принимается во внимание культурно-историческое измерение, а наука понимается как многосубъектная и приобретает культурные черты.

Ключевые слова: исторический кризис, исторические перспективы, культурно-историческое измерение науки, Галилей, Хосе Ортега-и-Гассет.

Liudmyla Shashkova

HISTORICAL PERSPECTIVE AND THE CULTURAL-HISTORICAL PROJECT OF THE PHILOSOPHY OF SCIENCE: METHODOLOGICAL PARALLELS

The purpose of the article is to demonstrate the importance of historical crisis theme for understanding of the cultural-historical projects in contemporary philosophy of science. In the article the work of Jose Ortega y Gasset "En torno a Galileo" (1933) is reviewed. Ortega analyzes "Crisis Renaissance" in order to understand the essence of crisis and the entry into a new cultural space, which determines the particular mental activity of era Galileo and formation of a new "geometrical mind" in metaphysics and physics. Ortega considers historical reality from the perspective view, which is based on his theory of life as radical reality and initial activity. Ortega has developed its own version of historical hermeneutics. His doctrine of "historical reason" represents a way of overcoming the crisis, which arose as a result of criticism of classical rationalism and scientism ("geometric mind"). Cultural-historical type's studies of scientific thought represented the works of the "historical school" in philosophy of science. Contemporary science is understood as a dialogue of actors that represent different historical eras, different cultures and different types of thinking.

In the article Ortega's historical perspective is extrapolated to the history of science. XV century shows two main features of transition period – the birth of a new man and new pilgrimage of European community nations. The first feature is related to the understanding of life in a crisis like contradictory in its base. Similarly, during the transitional period are not separated by traditions and models of science and non-science. The second feature (designing future) is based on changing system of values and explains the awareness of man himself as a researcher and creator. Similarly, in scientific discourse are superseded consistently magic, religions and sometimes even philosophy was outside the scientific discourse. Ortega examined the reasons and grounds for any historical crisis. The man lost foundation of human being in the world and builds a new system of cultural techniques and tools that allow you to solve problems.

Keywords: historical crisis, historical perspectives, cultural and historical dimension of science, Galileo, José Ortega y Gasset.

В. Л. Якубіна

кандидат філософських наук

НОВІ "ВИКЛИКИ" ДЛЯ ГУМАНІТАРИСТИКИ ПОСТНОРМАЛЬНИХ ЧАСІВ ТА ІНТЕРАКТИВНІ "ВІДПОВІДІ" СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Метою статті є аналіз/синтез нових досліджень з філософії історії й теорії історії в контексті постнормальних часів постіндустріальної доби. Дослідниця приділяє особливу увагу наслідкам "культурального повороту" у сучасній гуманітаристиці.

Ключові слова: гуманітаристика, філософія історії, історія, історичний досвід, "культуральний поворот", постнормальні часи.

*Everything is exalted in memory from something which is forgotten...
M. Blanchot "The Last Man"*

Сучасні стандарти глобальної відкритості, важливість різноманіття моральних цінностей й включення нових/інакших учасників до діалогу (щодо статусів, методологій та інших специфікацій гуманітаристики) призвели до появи нового напрямку досліджень, що функціонує в основі певної наукової картини світу, яка націлена на плюральність знань – "пост-нормальної науки" (*Post-normal Science, PNS*), авторами цього концепту, поява якого датується 90-ми роками ХХ століття, є Ж.Р. Равец та С.О. Фунтовіц [28, с. 641-646].

У цій статті я зосереджу увагу на тому, яким чином саме філософія історії, як частина практичної філософії й класична соціогуманітарна дисципліна, справляється нині із викликами постнормального часу; як це впливає на її методологію та сучасні особливості й структуру; що відбувається із розумінням історичності; межі теорії історії й філософії історії; яким чином теперішнє корелює із минулим; як розуміється проблематичність досвіду в історії; що ж відбулося з історією в результаті "культурального повороту". Власне, такі завдання і мета є актуальним з огляду на важливі зміни, які пов'язані, як з інформаційними суспільствами й постіндустріальністю, так і торкаються процесів глобалізації-локалізації різних вимірів, означених специфікою гнучкої інтерактивності інформаційних технологій..

Семантика слова "історія" найчастіше інтерпретується у повсякденних мовних практиках як – оповідь про минуле (що відповідає і давньогрецькому контексту), або ж інколи історію розуміють більш цілісно, у стилі Р. Козеллека, – як послідовність змін часових пластів: "минуле-сучасне-майбутнє" [13]. Звісно ж, як було мною зазначено вище, коли промовляють: "це – історія", то мають на увазі минуле. Однак, вочевидь, не все минуле є історією, так само пише Й. Рюзен (до концепту якого я буду часто звертатись у статті) у роботі "Нові шляхи історичного мислення". Таким чином, логічно підходимо до важливої тези про те, що: "...історія це інтерпретаційний виклад минулого у культурних орієнтирних рамках теперішнього", саме так зазначає Й. Рюзен [18, с. 19]. А до чого ж тут майбутнє? Майбутнє – це той горизонт сучасного для якого й конструюється мережа інтерпретацій, і, вочевидь, не буває єдиного для всіх минулого (скоріше, минуле – це набір різних мікроісторій й наративів, як вважають Г. Вайт, Ф. Анкерсміт, Й. Рюзен, Е. Доманська та ін.)¹ [19; 1; 18; 10].

Продовжуючи тему історичного досвіду, звернемося до Г.У. Гумбрехта, який у своїй нещодавній книзі "Наше розширене теперішнє: час та сучасна культура" описав біополітику як сучасний спосіб розуміння та відчуження історичності, адже ми у сьогоденні повсякчас межуюмо із іншими, і ці межі тілесності та свідомості "розміщують" нас у транзитному просторі історії, де наш горизонт сприйняття відкрито "минулим-сучасним-майбутнім", які не десь далеко, а прямо тут, у миттєвості поруч із нами [Резюмовано за: 27].

Як бачимо, розуміння історичності проходить концептуально важливий шлях змін способів констатації людського досвіду: від описовості, через свідчення очевидців та учасників подій (як приклади, – усна (П. Томпсон) та письмова (Г. Вайт) історії), далі – через спроби аналізувати та класифікувати різноманітні історичні артефакти й події через археологію, архівні документи, звичаєвість (-макро та -мікро історії; "історія ментальностей"), а пізніше, вже у другій половині ХХ століття, за часів "лінгвістичного повороту", історія постала мережею інтерпретацій та наративів, які не мають однієї основи, адже відбувається крах великих ідеологій й наддержав (колоніальна та постколоніальна історії; "місця пам'яті"); історичний досвід стає центральною категорією історичної науки за часів "нового повороту" до філософії свідомості й досвіду (та аналітичної філософії) наприкінці ХХ століття (найбільш вагомими дослідниками напрямку: Ф. Анкерсміт, П. Берк, А. Данто, Й. Рюзен, Г. Вайт, Р. Козелек, П. Рікер).

Однак, текстологія та філософія досвіду й постколоніальний напрям соціально-культурно-політичних інтегративних досліджень – "*Cultural Studies*" (які викладаються ще із 60-80-х рр. ХХ ст.), вочевидь, призвели до подальшого повороту у сфері гуманітаристики, сучасного нам, – "культурального повороту" та до винайдення нового звучання "культуральної історії", де для історії новими темами є: пошук нових об'єднуючих цінностей для всього людства й способи подолання травм, яких історично зазнали різноманітні спільноти й спільності, прощення (П. Берк, П. Рікер, Й. Рюзен та ін.).

Новим історичним тлом нині визначають: антропоцен, глобально/локальний світ, інформаційну еру; тобто, йдеться про, так звані, – постнормальні часи (*Postnor-*

2) історія; 3) тип побудови сюжету (emplotment); 4) тип формального доказу (argument); 5) тип ідеологічного підтексту (ideological implication). Також, історик використовує у своїх оповідках чотири літературні тропи: метафору, метонімію, синекдоху, іронію [Резюмовано за: 19].

¹ Звернусь тут до прикладу структури історичного наративу, який є смисловим ядром концепції Г. Вайта і складається з п'яти рівнів концептуалізації в історичному творі: 1) хроніка;

mal Times, PNT), автором терміну є орієталіст та відомий британський публічний інтелектуал Ц. Сардар, який виходив у своїх міркуваннях із концепції пост-нормальної науки, про яку я вже згадувала на початку мого дослідження [Докладніше див.: 28, с. 641-646]. На думку Е. Доманської, саме історія постає сьогодні такою вказівкою до виживання людства у критичних ситуаціях та конфліктах, яка здатна, через специфіку типу знання, слугувати прикладом посилення "спільної людськості", видової солідарності й вартості – бути людиною [9, с. 7-8].

Продовжуючи свої міркування про філософію історії, вважаю за потрібне, докладніше звернутися до питання з приводу визначення самої історії. Що саме ми розуміємо, коли слухаємо (а також, – говоримо або читаємо, або дивимось якийсь фільм) про історію? І ось тут, намагаючись дати чітку відповідь, зазвичай отримуємо цілу мережу інтерпретацій та різні дискурси за означеною тематикою.

Історія, за сучасним теоретиком історії Й. Рюзенем, є: "...сукупність форм, змістів і функцій тих культурних практик, через які люди інтерпретують своє минуле, щоб розуміти своє теперішнє і планувати своє майбутнє" [18, с. 16]. Відповідно, "історія" має подвійне значення: упорядковані в часі події в минулому та повідомлення про ці події [18, с. 18]. Саме нарративність у філософії історії, за класифікацією польської дослідниці Е. Доманської, стає основою для таких моделей історичних досліджень як:

1. Аналітична (Уолш, Гарднер, Дрей, Геллі, Данто, Мінк);
2. "Анналістська" (Бродель, Фюре, Ле Гофф);
3. Семіологічна (Барт, Фуко, Деріда, Тодорв, Крістева, Еко, Вайт);
4. Герменевтична (Гадамер, Рікер) [10, с. 13-14].

Сьогодні, у дискурсі щодо історичного, йдеться також про відмінності теорії історії та філософії історії: науковці, намагаючись бути обережними, нерідко вважають себе саме теоретиками історії, або тими, хто про неї теоретизує, однак, не філософами історії, бо це вимагає спеціалізованої кваліфікації (наприклад, Е. Доманська, Н. Яковенко).

Професійний історик, Н. Яковенко, приміром, так описує основні дискусійні вузли західної історіографії ХХ століття:

1. "Проблема можливості/неможливості історичного синтезу, себто сукупного й цілісного представлення різних площин минулого – економіки, соціального життя, культури, побуту тощо;
2. Проблема співвідношення "індивідуального" (одичного) та "соціального" (колективного), що лежить в основі будь-яких змін у суспільстві, себто є свого роду ключем до пояснення великих соціальних зрушень та катаклізмів;
3. Проблема можливості/неможливості проникнути в свідомість індивіда, відділеного від історика зависою часу, а отже – адекватно пояснити дії та вчинки, що були цією свідомістю спричинені" (*тут збережено авторську стилістику Н. Яковенко – Я. В.*) [22, с. 198].

Отже, що ж варто розуміти під філософією історії саме тепер? (ця класифікація довершена мною, спираючись на наукові розробки Е. Доманської й інші дослідження):

1. Праці із історіографії у їх філософсько-герменевтичних інтерпретаціях: методи та гіпотези у історичних дослідженнях (Гадамер, Рікер) [6; 17];
2. Праці щодо теорії історії для істориків (Рюзен, Топольські, Вайт, Доманська, Яковенко) [9; 10; 18];

3. Праці з історії теорії, орієнтовані на філософів (Данто та аналітична філософія історії) [7];

4. Праці з класичної філософії історії, де йде мова про сенс, мету, спрямованість історичного процесу (класичний Гегель, та, наприклад, серед визнаних академічних представників київської філософської школи: І. Бичко, І. Бойченко, В. Табачковський, Т. Ячук) [5; 20; 25].

Отже, історія, у сьогоднішній її інтерпретації, – це не музей покинутих речей, забутих "місць пам'яті", приємних спогадів та певних життєвих розчарувань. Історію варто розуміти інтерактивно, як гіпертекстуальну гру нарративів, де зустрічається віртуальне й реальне, вигадка, здогадка й згадка, – і найкращою сучасною аналогією тут, на мою думку, є кіно (після "культурального повороту" така аналогія зі сферою естетичного (візуально-текстуального) є цілком виправданою) [Детальніше див.: 4]. Тобто, нині історія для філософів, постає як низка кадрів-знаків, об'єднаних у оповідку певним способом й із певною метою (що може змінюватися – якісь кадри можуть зовсім із неї зникати, а ніші – займати їх місце); кожен режисер, відповідно до певного ціннісно-культурного коду, може створити власний кіно-текст, а кожен актор може зіграти свою роль доволі індивідуально, таким чином, мікро-історії нагромаджуються у символічну макро-оповідку (гіпертекст), а реальна віртуальність дозволяє представникам різних спільностей взаємодіяти у мережах, створюючи спільне комунікативне поле "розширеної сучасності" для співучасті у історичній подієвості та досвіді створення "історичних асамбляжів" (М. Ямпольський) [Резюмовано за: 24].

Наш досвід є безумовно історичним за своєю суттю, та повсякчас новим у своїх проявах. Відтак, це означає включення не тільки споглядання того, що вже відбулось (через пам'ять: пригадування), а також – присутності інтенційного руху у майбутнє (через уяву: очікування), момент в якому цей універсальний досвід актуалізується це унікальна антропологічна ситуація кожного з нас (йдеться про перцепцію).

От коли ми говоримо про новий досвід, то логічно постає питання про демаркаційну лінію зі "старим досвідом". Чому деякий досвід відноситься нами до старого, а інший маркується як новий? За якими критеріями ми когнітивно розрізняємо, що переживаємо окремі наші уявлення, фантазії, рецепції та спогади як дещо нове? Та, можливо, у нас тільки й є, що повсякчасний новий досвід, і тільки таким, в його актуалізованості, наче у "переписуваннях тексту" (тобто, в постійних пригадуваннях та забуваннях), він і є можливим та живим? Досвід (історичний) є чимось таким, що, на перший погляд, вже колись було пережито, він підтримується структурами пам'яті та уяви, які допомагають певним чином його організувати у "взаємопов'язане полотнище" (термін А. Бергсона): "Пам'ять – це низка свідомо обраних, пригаданих, але й почасти вигаданих позицій. Фантазія, отже, не лише накреслює горизонт можливого майбутнього, а й утворює горизонт прийняттого минулого" [12, с. 31].

Ще одна важлива особливість історичного досвіду – відсутність розрізень "реального" та "віртуального", звичайно, в контексті концепту "реальної віртуальності" М. Кастельса: де реальність постає віртуальна, а віртуальність – як реальна (ми не можемо провести чітку демаркаційну лінію між сприйняттям та уявою, вони взаємодоповнюють характеристики досвідчення) [Резюмовано за: 26]. За умов "реальної віртуальності" повсякденність набуває багатьох відтінків, що не означає вигадкування неіснуючої реальності й життя "головою у хмарах", безлічі історичних моментів, які компонуються у різних варіаціях й завжди готові до ревізій та перепи-

сування оповіді: "Можливість симулювати Те Саме і Подібне зовсім не означає, що вони примарні чи є ілюзією. Симуляція означає силу, яка є ефективною. Однак, це слід розуміти не лише у сенсі каузальності... Точніше, ефект слід розуміти як смисл "знака", який розкривається у процесі сигналізації, або у сенсі "костюма" як маски, що уособлює сам процес лицедійства, в якому за кожною маскою знаходиться ще одна..." [8, с. 342]. Таким чином виникає спокуса постійної переміни масок. Найбільш яскравою симуляцією сучасності, яка дозволяє втілювати такі метаморфози візуально є кіно, як найбільш масово доступна, інтерактивна та рухлива сфера реконструювання власного та спільного історичного досвіду (як поп-культурний соціальний пласт сучасності), доволі незалежна від географічних координат (звичайно, інтерактивна реальність надає персоні подібні шанси до швидких змін статусів та масок у мережі, однак поки використаю аналогію саме з кіно, це є продуктивним).

Отже, у досвіді (як і в кіно-текстах) майбутнє перетинається з минулим та сучасним, ці часові пласти "накладаються", "затираються", створюючи своєрідний "гіпер-палімпсест", що, на мою думку, добре обіграно у нещодавніх кінострічках "Початок"/"Inception" (directed by Christopher Nolan, Legendary Pictures; Syncopy Films, U.K., 2010) та "Хмарний атлас"/"Cloudy Atlas" (directed by Lana Wachowski, Andy Wachowski, Tom Tykwer, Cloud Atlas Production; X-Filme Creative Pool; Anarchos Production, 2012). Досвід (а саме поняття досвіду, вочевидь, інклюзує історичність у повсякденному його сприйнятті) є чимось таким, що, на перший погляд, вже колись було пережито, він підтримується структурами пам'яті та уяви, які допомагають певним чином його організувати у "взаємопов'язане полотнище". Але, у досвіді сучасної людини чітко не розрізняється реальне та віртуальне: доречно буде навіть зауважити, вслід за постструктуралістом Ж. Дельозом та постіндустріалістом М. Кастельсом, що у ньому реальність віртуальна, а віртуальність реальна [Детальніше див.: 8; 11].

Тут хотілось би більш докладно згадати гіпертекстуальний проект "кіно про кіно" М. Казінса "Історія фільму: Одиссея" 1895-2046 роки/"The Story of Film: An Odyssey" 1895-2046 years (directed by Mark Cousins, Hopscotch Films, U.K., 2011). М. Казінс порівнює кіно-історію із крихою новорічною кулькою, яка може дуже красиво мерехтяти у проміннях світла, але вона настільки чарівна, що на відображення реальності претендувати не може, зате є ілюзією досконалості, симуляцією реальності: актори із екрану розповідають нам історії, яких ніколи не траплялось (але, ці історії стають частиною нашого досвіду через перегляд фільму, отже, вони не є просто забаганками свідомості); у якості саунд-треків ми слухаємо поезії рок-зірок про витончені почуття, яких вони, можливо, ніколи й не відчували... Саме тому, Ж. Бодрійяр називає спокусу медіазірок – холодною, вони завжди недоступні масі й наче несправжні (як ті мерехтливі кульки). Власне, тому ми масово говоримо про зірок та ікони, а не про невідому нам персону за маскою. А от мерехтіння та симулятивність заворюють погляд. Гарним прикладом отут буде фільм про симуляцію, яка дієво змінила реальність – "Симона"/"S1m0ne" (directed by Andrew Niccol, New Line Cinema, USA, 2002) [Див. детальніше щодо аналітики згаданих вище кінофільмів: 23].

Таким чином, за О. Аронсоном: "Сьогодні кіно є, певним чином, умовою розуміння того, як функціонують образи сучасного світу: образи політики, образи реклами та навіть образи економіки...кіно створює матрицю

світорозуміння: як у світі влаштовані комунікація, сприйняття, розуміння" [Див. повне інтерв'ю: 2]. Відтак, наш історичний досвід є перформативним: *пригадуючи, уявляючи, осмислюючи* ми створюємо активну картину світу, своєрідне особисто-спільне кіно (*Lebenswelt*), кадри-події в якому перебувають у постійній *де/ре/конструкції*, що, певно, дозволяє нам говорити про доволі "вільну режисуру" цього (гіпер)тексту.

Отже, у досвіді майбутнє перетинається з минулим та сучасним, ці часові пласти "накладаються", "затираються", створюючи своєрідний "гіпер-палімпсест" (що, на нашу думку, добре обіграно у згаданих вже кінострічках: "Початок"/"Inception", "Хмарний атлас"/"Cloudy Atlas" та багатьох інших). Також зазначу, що історик кіно та мистецтвознавець М. Ямпольський, відомий нині професор університету Нью-Йорка, дотримується схожої думки стосовно нового розуміння історії, порівнюючи в своїй роботі "Просторова історія. Три тексти про історію", власне, історію та монтаж фільмів із асамбляжем, який нині замінив класичну репрезентативність єдиного смислового навантаження історичного нарративу – автономними елементами, що можуть організуватись й структурізуватись у різний спосіб, на кшталт мережових об'єднань [Див. докладніше: 24].

Вочевидь, опісля "культурального повороту", на сучасному етапі досліджень, цілком доречним буде поєднання та аналітика таких культурних явищ, як історія, філософія, кіно – через термінологічно-методологічні засоби філософії історії із філософією кіно, адже кіно-історія є одним із способів конструювання (гіпер)тексту універсально/унікального (П. Берк) [4]. Навіть нові і зовсім неісторичні фільми – є історичними, вони є архітектонікою "нарізки" кадрів та історій (Ж.М.Г. Леклезіо) [15].

Саме такий погляд на філософію історії є, на мое переконання, нині актуальним, бо він проковує проявлення та схоплення нових смислів репрезентації історичності у постнормальні часи постіндустріальної доби. Таким чином, історична теорія і філософія історії продовжують викликати низку дискусій стосовно їх статусів та дисциплінарних можливостей у сучасні постнормальні часи, особливо в результаті "культурального повороту", який дещо нівелює значення нарративу та акцентує на важливості образу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анкерсмит Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метафоры / Франклин Р. Анкерсмит; пер. с англ. М. Кукарцева, Е. Коломоец, В. Катаева – М: Прогресс-Традиция, 2003. – 496 с.
2. Аронсон О. Кинематограф сейчас – это своего рода икона секуляризованного мира // Теории и практики (интернет-проект) [Электронный ресурс] – Режим доступа до джерела: <http://theoryandpractice.ru/posts/6766-aranson>.
3. Анкерсмит Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метафоры / Франклин Анкерсмит; пер. с англ. М. Кукарцева, Е. Коломоец, В. Катаева – М: Прогресс-Традиция, 2003. – 496 с.
4. Бёрк П. Что такое культуральная история? / Питер Бёрк. – М.: ВШЭ, 2015. – 240 с. – (Исследования культуры).
5. Бойченко І.В. Філософія історії (підручник) / І.В. Бойченко. – Київ: Знання, 2000. – 723 с.
6. Богачов А. Досвід і сенс / Андрій Богачов. – Київ: Дух і літера, 2012. – 336.
7. Данто А. Аналитическая философия истории / Артур Данто; пер. с англ. А. Л. Никифорова, О. В. Гавришиной под ред. Л. Б. Макеевой. – М: Идея-Пресс, 2002. – 292 с.
8. Делёз Ж. Логика смысла: Пер. с фр.- Фуко М. *Theatrum philosophicum*: Пер. с фр.- М.: "Раритет", Екатеринбург: "Деловая книга", 1998. – 480 с.
9. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська; пер. з польськ. та англ. В. Склокіна; наук. ред. В.Склокін, С.Троян. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 264 с.

10. Доманская Э. Философия истории после постмодерна / Эва Доманская; М. Канон+, РООИ "Реабилитация", 2010. – 400 с.
11. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануель Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ. – 2000. – 608 с.
12. Кебуладзе В. Пам'ять і забуття / В. Кебуладзе // Філософська думка. – 2013. – № 6. – С. 29-35.
13. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Райнхарт Козеллек; пер. з нім. – Київ, Дух і літера, 2006. – 429 с.
14. Колінгвуд Р.Дж. Ідея історії / Робін Дж. Колінгвуд; Пер. з англ. О. Мокровольський. – К.: Основи, 1996. – 615 с.
15. Леклезіо Ж.М.Г. Смотреть кино / Жан-Мари Гюстав. – М.: Текст, 2012. – 173 с.
16. Приходько В. Досвід як оновлення / В. Приходько // Філософська думка. – 2011. – № 5. – С. 51-58.
17. Рікер П. Історія та істина / Поль Рікер. – Київ, КМ Academia: Пульсари, 2001. – 393 с. – (Християнські філософи)
18. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен; Л.: Літопис. 2010. – 358 с.
19. Уайт Х. Метаісторія: Историческое воображение в Европе XIX века / Уайт Хейден; пер. с англ. под ред. Е. Г. Трубиной и В. В. Харитонова. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002. – 528 с.
20. Філософія як історія філософії: підручник / Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г., Ярошовець В.І – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.
21. Хёсле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хёсле // Вопросы философии. – М.: 1994. – №10. – С. 112-123.
22. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 376 с.
23. Якубина В. Симулятивность гиперреальности: философия кино и медиология в контексте новых общностей / В. Якубина // Исследования молодых ученых-гуманитариев России и Украины в начале XXI века : сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр гуманитар. науч.-информ. исслед. Отд. философии. – М., 2013. – С. 176-186. – (Сер. Проблемы философии).
24. Ямпольский М. Пространственная история. Три текста об истории / Михаил Ямпольский; Книжные мастерские, Сеанс. – М.: 2013. – 344 с.
25. Яшук Т.І. Філософія історії. Курс лекцій / Тамара Іванівна Яшук. – К.: Либідь, 2004, – 536 с.
26. Castells M. Information Age: Economy, Society and Culture : trilogy / Manuel Castells. – Blackwell Publishing Ltd, 2004. V. 2. – The Power of Identity-2nd ed. p. cm. – 2004. – 537 p.
27. Gumbrecht H.U. Our Broad Present: Time and Contemporary Culture (Insurrections: Critical Studies in Religions, Politics, and Culture) / Hans Ulrich Gumbrecht. – New York, Columbia University Press, 2014. – 112 pp.
28. Ravetz J. Post-normal science – an insight now maturing / J. Ravetz, S. Funtowicz // Futures №31. – Elsevier, 1999. – P. 641-646.

Якубина В. Л.

НОВЫЕ "ВЫЗОВЫ" ДЛЯ ГУМАНИТАРИСТИКИ ПОСТНОРМАЛЬНЫХ ВРЕМЕН И ИНТЕРАКТИВНЫЕ "ОТВЕТЫ" СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ

Целью статьи является анализ/синтез новых исследований в философии истории и теории истории в контексте постнормальных времен постиндустриальной эпохи. Исследовательница обращает особое внимание на последствия "культурального поворота" в современной гуманитаристике.

Ключевые слова: гуманитаристика, философия истории, история, исторический опыт, "культуральный поворот", постнормальные времена.

Jakubina V. L.

NEWEST "CHALLENGES" FOR HUMANITIES OF POSTNORMAL TIMES AND INTERACTIVE "RESPONSES" BY CONTEMPORARY PHILOSOPHY OF HISTORY

The aim of the article is analysis/synthesis of newly researches at Philosophy of History and Theory of History in context of Postnormal Times by Post-industrial Era. The researcher pays special attention to results of Cultural Turn in Contemporary Humanities.

Historical memory, imagination and experience are conceptually connected with collective consciousness and cultural identity. Global/local word and new technologies give us new possibilities of historical expression through the media. Reality and virtuality are new markers of understanding media-discourse. "Story" and "narrative" created a platform for visual "cinema-history". So, in the article presented examples of some striking films such as: Inception (directed by Christopher Nolan, Legendary Pictures; Syncopy Films, U.K., 2010), "Cloudy Atlas" (directed by Lana Wachowski, Andy Wachowski, Tom Tykwer, Cloud Atlas Production; X-Filme Creative Pool; Anarchos Production, 2012) etc.

Key words: Humanities, Philosophy of History, History, Historical Experience, Cultural Turn, Postnormal Times.

ФІЛОСОФСЬКІ СТУДІЇ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК 16:340.115

О. А. Загудаєва

аспірантка

ОСОБЛИВОСТІ РИТОРИЧНОГО ПІДХОДУ ДО МОДЕЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

У статті розглянуті особливості риторичного підходу до моделювання юридичної аргументації, виділені його характерні риси, спираючись на роботи класичних і сучасних представників цього підходу. Серед особливостей риторичного підходу особлива увага приділена поняттям топосу, інтерпретації, аудиторії. У статті зазначені деякі відмінності риторичного підходу до моделювання юридичної аргументації від логічного.

Ключові слова: логічне моделювання, юридична аргументація, риторичний підхід до моделювання юридичної аргументації, топос.

Юридична аргументація розглядається науковцями різних царин – юриспруденції, логіки, теорії аргументації, оскільки функціонує за загальними принципами та правилами аргументації, але має особливості, пов'язані зі сферою застосування. Моделювання такої аргументації аналогічно будується за загальними правилами, втім має характерні риси. У сучасній науковій літературі теоретиками аргументації виокремлюються та досліджуються такі головні підходи до розгляду моделювання юридичної аргументації: логічний, риторичний і діалогічний [1]. Усі три підходи відрізняються орієнтованістю на різні аспекти діалогу, завданнями, інструментами розгляду юридичної аргументації. Головною відмінністю між трьома підходами є ступінь використання формалізованої мови в моделі. Мова логічного підходу найбільш формалізована, оскільки робиться акцент на строгому дотриманні логічних законів. Проте представники інших підходів вважають, що більшість аргументів у житті мають практичне походження та виходять за рамки суто логічного або математичного доведення (так вважав ще Аристотель, про це кажуть і прибічники діалектичного підходу до моделювання юридичної аргументації). Супротивники логічного підходу вважають, що математичні та логічні моделі не можуть адекватно пояснити, як люди конструюють аргументи. Особливо філософами та теоретиками права виділяється дискурсивна модель юридичної аргументації Р. Алексі [2]. У цій теорії Р. Алексі розглядає юридичну аргументацію як раціональний дискурс. Він намагається усунути недоліки існуючих моделей – дедуктивної, герменевтичної, когерентної, моделі прийняття рішень [3, с. 197]. Мета цієї статті – розглянути особливості риторичного підходу до моделювання юридичної аргументації.

Серед сучасних дослідників юридичної аргументації можна виділити як зарубіжних (зокрема нідерландських і канадських) представників: Р. Алексі (R. Alexy), Е. Блер (J. Anthony Blair), Д. Валтон (Douglas Walton), Д. Вудс (John Woods), М. Гільберт (Michael A. Gilbert), Т. Гов'єр (Trudy Govier), Р. Гроотендорст (Robert Grootendorst), Л. Гропке (Leo Groarke), Р. Джонсон (Ralph H. Johnson), Ф. Х. ван Ємерен (Frans H. van Eemeren), Е. С. В. Краббе (Eric C. W. Krabbe), Е. Фетеріс (Eveline T. Feteris), Х. Хансен (Hans V. Hansen), П. Хаутлоссер (Peter Houtlosser), Д. Хічкок (David Hitchcock), так і вітчизняних: О. Гвозд'як, В. Навроцький, В. Титов, О. Тягло, О. Уварова, О. Щербина, О. Юркевич та інші.

Велике значення риторики як науки про способи виголошення промови з метою впливу на аудиторію для юридичної аргументації не потребує особливого дове-

дення – про це написано багато літератури. Власне, однією з причин виникнення риторики є необхідність громадян Давньої Греції та Давнього Риму захищати себе в суді. Як пишуть Е. П. Д. Корбет і Р. Д. Коннорс [4], рідко який вільний дорослий громадянин Греції не був у суді мінімум половину дюжини разів. Греки часто не користувались послугами "адвокатів", а захищали себе самі, тож попри те, що пересічні громадяни не знали досконало законів, їм необхідно було мати загальні знання про звинувачення та захист у суді. Тому навчання риторики як мистецтва переконувати та відстоювати свою думку в суді було поширеним. З того часу у західноєвропейській культурі риторика має тісний зв'язок із юриспруденцією, на сьогодні є чисельні книги та підручники з риторики саме для юристів, про що докладно описано у статті професора Юридичної школи в Мейконі (Джорджія, США) Лінди Л. Бергер (Linda L. Berger) "Studying and teaching 'law as rhetoric': A place to stand" [5]. У цій статті вона докладно описує процес навчання своїх студентів – майбутніх юристів – риторичним прийомом та особливостям риторики в праві. Але у даній статті ми хочемо розглянути особливості саме моделювання аргументації за риторичним підходом.

Говорячи про риторичний підхід в юридичній аргументації, усі дослідники посилаються на Аристотеля. Сам Аристотель у "Риторикі" пише, що судова риторика сприяє справедливості та знаходить несправедливість, звертаючись до закону. Але закони є написані та загальні, причому останні мають перевагу перед першими [6, с. 833]. У тій самій праці філософ зазначає, що коли потрібно окремий випадок погодити із законом, за яким потрібно вирішувати суперечку, то використовують ентимеми – скорочені силіогізми з пропущеними засновком або висновком. Події, про які потрібно побудувати силіогізм (і які розглядаються в судовій справі), трапилися в минулому. Тож задачі позивача та відповідача у суді – відновлюючи силіогізми, довести правоту своєї точки зору, переконавши в цьому аудиторію. Якщо у логічному підході головне значення має логічна правильність побудованої аргументації, відповідність логічним законам, то у риторичному підході основною метою є переконання спікером аудиторії, а увага передусім звертається на прийоми, які він для цього використав. Як відомо, Аристотель виділяв три способи ("модуси") переконання: логос, етос і пафос. Як вважають прибічники риторичного підходу, саме поєднання цих трьох способів переконання є великою перевагою застосування риторичних прийомів у суді. Варто зазначити, що коли прибічники риторичного підходу кажуть про пере-

конання аудиторії, мова здебільшого йде про суд присяжних, адже про його давньогрецький аналог пише Аристотель у "Риторичі" (книга 1, глава II, 1357a). Аристотель пише, що робити висновки можна з того, що вже доведено силлогістичним шляхом, або потребує такого доведення, оскільки без цього вони не будуть правдоподібними. У першому випадку висловлювання незручні, оскільки дуже довгі, тому що суддя є людиною ординарною, і йому складно охопити весь ланцюг доведення, а в другому випадку непереконливі, оскільки мають висхідним пунктом не загальноприйняте положення. Для полегшення сприйняття аргументації потрібні ентими та приклади. Тут можна заперечити, що суддя – особа професійно підготована і повинна вміти аналізувати навіть довгі силлогістичні доведення. Ми порівняли цю частину праці Аристотеля російською мовою і англійською. В англійському варіанті "Риторичі" Аристотеля замість слова "суддя" вжите словосполучення "an audience of untrained thinkers" (1357a) [7]. Це дозволяє припустити, що Аристотель мав на увазі декілька людей, від яких залежить ухвалення рішення, а не лише одного суддю. У будь-якому разі зрозуміло, що Аристотеля цікавило не лише те, наскільки правильно побудовані силлогізми, але й те, як аргументи, складені з цих силлогізмів, вплинуть на суддю (або суддів).

Варто зазначити, що риторичний підхід не заперечує значення і необхідності раціонального прийняття рішення в судовому процесі, проте наголошує на перевагах, які можна отримати, застосовуючи в аргументації апеляцію до етосу та пафосу. У тій же другій главі першої книги "Риторичі" Аристотель зазначає, що "ми більше віримо хорошій людині..." [6, с.753]. Особливо це стосується випадків, коли аудиторія не може зробити однозначний логічний висновок. Звичайно, це не означає, що журі або суддя ухвалює рішення виключно через авторитет позивача чи відповідача, але, наприклад, у оцінці показів свідків важливу роль грає довіра до правдивості цих показів і до самого свідка. Так само і використання емоцій в поєднанні з логічним доведенням має посилити переконуючий ефект промови.

У статті "Етос, пафос і логос: переваги аристотелівської риторичі в суді" ("Ethos, Pathos, and Logos: The Benefits of Aristotelian Rhetoric in the Courtroom") [8] автор цитує доктора юридичних наук Г. Колдвелла, Л. Перрін, Р. Габриель і Ш. Гросс (Caldwell, Perrin, Gabriel & Gross), на думку яких журі (суду присяжних) важливо не тільки знати, що говорить свідок, але й те, хто такий цей свідок, мати уявлення про його професію, сімейний стан, іншу особисту інформацію, тобто, персоналізувати його. Таким чином, як кажуть автори, журі більше довіряють свідченням свідка. Натомість можемо згадати про несення усіма учасниками судового процесу відповідальності за неправдиві свідчення під час судового засідання. Таким чином, правники намагаються запобігти впливу емоцій на розуміння фактів і дійсного перебігу подій. "Захисник у суді ніколи не має на меті принизити опонента свого підзахисного, він не має на меті викликати в журі зневагу до опонента, він має на меті схилити їх на бік підзахисного" [8, с.146]. Прибічники риторичного підходу не виключають необхідність побудови аргументів із застосуванням законів логіки, а також спираючись на правові норми. Аргументи до пафосу, етосу мають значення, особливо на заключному етапі, проте для переконання журі емоційні заклики не повинні замінювати логічні та юридичні аргументи. Як пише Пол Марк Сендлер (Paul Mark Sandler), "логіка – це бетон і сталь, які утримують вашу позицію і захищають вашого клієнта" [9]. Використання в аргументації фактів і законів, які можна застосувати до цих фактів, щоб пояснити дії підзахисного, підсилюють переконуючий ефект аргументації.

Мета судового процесу – встановити правосуддя, у статті Роберт Джон Арайо (Robert John Araujo) [10], написано, що "не можна встановити правосуддя без врахування особистості та взаємовідношень з іншими", а саме між аудиторією та підзахисним або самим оратором. Риторичний підхід до моделювання юридичної аргументації дозволяє розглянути цю аргументацію, враховуючи не лише правильність застосування логічних законів, але й неформальний аспект – емоції, які викликає аргументація та довіра до слів оратора та до його авторитету.

Тож, на думку прибічників риторичного підходу, для ефективного переконання суддів та присяжних оратору потрібно викликати до себе довіру з їхнього боку та користуватись законами логіки, обґрунтовуючи свою точку зору. При цьому встановленню довіри до оратора в тому числі допомагає апеляція до логіки [8, с.152]. Окрім цього, значення мають його жести, міміка, використання зрозумілої мови та інші вербальні та невербальні характеристики.

Представники риторичного підходу до моделювання юридичної аргументації стверджують, що логічний (дедуктивний) метод не є дієвим, тому що його можна застосувати лише якщо вдасться скласти повний каталог топосів – загальних місць, які виявляють аспекти розробки будь-якої теми, тобто, повний список тих ситуацій, які можуть бути розглянуті. Створення такого каталогу ускладнене, адже дійсний правопорядок – скоріше не єдина система, а множина систем, відносини між якими чітко не встановлені [11]. Подібні аргументи використовують для нівеляції логічного підходу до моделювання юридичної аргументації: якщо максимою вважати букву закону, то як бути тоді, коли закони суперечать один одному або в законі не передбачені всі аспекти юридичної справи. Вирішення проблеми прибічники риторичного підходу вбачають в інтерпретації. Застосування права – це узгодження фактів справи і юридичних принципів. Мета застосування топосів – знайдення засновків, прийнятих для всіх (але від законів відрізняються більшою гнучкістю та варіативністю, а також не обов'язковим виконанням).

Аристотель вбачав головну роль риторичі у переконанні. Натомість Т. Фівеґ стверджував, що риторичний підхід – саме інструмент для аналізу.

Теодор Фівеґ відродив інтерес до риторичі в юридичній практиці, видавши у 1953 році книгу "Топіка та юриспруденція". Як пише А.К. Соболева, на написання цієї роботи Т. Фівеґа надихнув Дж. Віко, який порівнював "старий метод правового аналізу – "риторичний", або топічний і новий – "критичний" [12, с.78]. І Дж. Віко, і під його впливом Т.Фівеґ бачать перевагу риторичного методу в тому, що за допомогою здорового глузду ("sensus communis") знаходиться вихідна точка, а далі в залежності від зміни топосів, змінюються точки зору і виводиться найбільш вірогідний висновок. Тобто, цей метод є проблемно-орієнтованим. Т. Фівеґ постулює, що топіка – перша стадія доведення, знаходження засновків, а дедукція – друга, яка веде до знаходження істини [12, с. 84]. З цього твердження випливає, що дедукція все ж таки необхідна в аналізі юридичної аргументації, адже для повноцінного доведення потрібні обидва його етапи. Занадто строго систематизоване право не може підлаштуватися під кожен конкретний юридичний прецедент, тому потрібна топіка, яка пропонує вільний каталог спільних місць, котрий легко змінювати. Важливу роль при цьому грає інтерпретація. Т. Фівеґ наголошує на значенні інтерпретації: якщо з'являється суперечність між різними системами законів або неясність через багатозначність слів або неточне значення, на допомогу приходить інтерпретація. Без інтерпретації немає юриспруденції. Коли застосовується норма права, відбувається

пошук точок зору, які обґрунтовують застосування саме цих норм права. На дедуктивний метод ми можемо покладатися, лише якщо створимо повний каталог топосів. А це неможливо. Проте топоси (за Т.Фівеґом) – не абсолютне незаперечне знання, і не абсолютний закон, а скоріше техніка вибудови промови [12].

Практично одночасно з працею Т.Фівеґа свою теорію аргументації розроблював Х. Перельман. Поширена думка, що теорія аргументації Х. Перельмана суперечить природному праву (право, яке вважає, що людина наділена невід'ємними правами). Проте Френсіс Д. Мутц III (Francis J. Mootz III) [13] вважає, що теорія Х. Перельмана та природне право пов'язані. По-перше, ми можемо сприймати природне право як низку аргументів, "спільних місць" ("common place"), які не можна ігнорувати. По-друге, можна пов'язати суперечливу ідею Х. Перельмана про "універсальну аудиторію" ("universal audience") з традицією природного права про рівність усіх у своїх правах. Тобто, Х. Перельман вбачає зв'язок між риторикою та природним правом у тому, що вони спираються на "загальні місця", які не залежать від ситуації, і на "здоровий глузд".

Х. Перельман пише, що "аргументація [юридична] має на меті переконати і домовитися з тим, кому вона адресована, що саме цей вибір, рішення чи поведінка мають перевагу перед конкуруючим вибором, рішенням і поведінкою" [14, с. 129]. Тобто, завдання юридичної аргументації – переконати адресата прийняти запропоноване рішення.

Також Х. Перельман вважає, що є прірва між міркуваннями і виправданням. У процесі пошуку юридичного висновку суддя повинен обирати серед можливих варіантів, фокусуючись на аудиторії. Х. Перельман стверджує, що аргумент має бути не формально або емпірично доведеним, а таким, щоб його прийняв суддя і аудиторія схилилась на бік адвоката. Ще один важливий пункт його теорії – неоднозначність неуніка: по-перше, коли немає відповідного закону, випадок є першим прецедентом, по-друге, коли застосоване правило має більше одного значення, коли інше застосоване правило вважається невід'ємним і коли існує конфлікт між застосованими правилами.

С. Тулмін і Х. Перельман дослідили аргументацію не як таку, що дає норми, а як таку, що їх описує. Значені дослідники вірили, що математичні та логічні моделі не можуть адекватно пояснити, як люди створюють аргументи. Вони використовують юридичні міркування як модель для своїх теорій, оскільки юридичні міркування – частина практичного міркування.

Як зазначає К. Сандерс, головна відмінність між логічним та практичним міркуванням в тому, що логічне міркування шукає висновки, універсальні для всього, абсолютні в своїй доведеності, тоді як практичне міркування створене для ствердження думки, яка більш вірогідна, ніж інша. Юридичне міркування не шукає абсолютної правди, але шукає підтвердження чи спростування одиничного твердження. Аргументація на підтримку одного твердження ніколи не виключає повністю підтримку іншого твердження, оскільки аргументи залежать від мови, а мова завжди має багатозначність. Аргументація в праві є успішною, коли аудиторія – не важливо, суддя чи присяжні – приймають її як більш суттєву, ніж інша. Переконливість аргументації завжди залежить від того, що дана аудиторія вважає переконливим [11].

Схожа думка і в Дж. Ролза: обґрунтування (justification) – це переконання інших або себе в резонансності тих принципів, на яких будується наше твердження [11, с. 166]. Тому в практичній аргументації присутній евристичний пошук – пошук тих аргументів, які найбільш переконливі для конкретної аудиторії.

С. Тулмін в своїй теорії аргументації розрізняє аналітичну та субстанційну аргументацію. Аналітичні аргументи – математичні або формально логічні, не виходять за рамки інформації в засновках, а субстанційні аргументи включають умовиводи від показів свідків до висновків аргументів. Поки стандартизована формальна обґрунтованість не пояснює повсякденні міркування в реальних словах. С. Тулмін дослідив процес міркування і розробив модель розташування (макету, layout) аргументів [15].

Перший компонент – claim – твердження – це висновки з аргументів, які захищає особа, щось схоже на призначення мандрівки, відповідь на питання "Куди ми йдемо?". Другий компонент – основа, підґрунтя, grounds. Це факти та інформація, на якій засновані аргументи. Це як питання "Що у нас є для того, щоб іти?". Третій компонент – warrant, правомочне – те, що дозволяє визначити правомірність переходу від аргументів до твердження. Це питання: "Яку дорогу ми обрали для досягнення мети мандрівки?".

Вторинні елементи макету: backing – підтримка, авторитет для правомірності, може бути залучений, коли аудиторія не хоче визнати правомірності, qualifier – визначник, який визначає силу, переконливість твердження, rebuttal – заперечення, представляє певні умови, виключення для твердження.

Ця модель С. Тулміна є універсальною для досудового і судового етапів юридичного процесу і може широко застосовуватися юристами як у спілкуванні з клієнтами, так і безпосередньо під час судового засідання.

Ще одну цікаву особливість риторичного підходу розглядає Г. Крезбауер у статті "Топіка в сучасній юридичній аргументації" ("Topics in contemporary legal argumentation"), де він приділяє детальну увагу топічному підходу до юридичної аргументації. Зробивши історичний нарис розвитку топічного підходу, він зазначає, що ще Аристотель розділяв загальні та спеціальні топіки, тобто ті, що стосуються всіх людей незалежно від особистих характеристик і ті, що використовуються лише за певних обставин або у певних випадках промови (як, наприклад, у суді). Г. Крезбауер наводить приклад свого бачення континентального права [16, с. 79-80]. Він пропонує уявити двох дівчинок – А і В, перша з яких домовляється з батьками про те, в який час їй потрібно лягати спати, а друга робить ментальні математичні обчислення. Обидві дитини міркують, але роблять це по-різному. Для А не потрібно спеціальних знань, а для В вони необхідні, до того ж, В повинна дотримуватися чітких правил. Спосіб міркування останньої дитини Г. Крезбауер порівнює з формальним міркуванням – логічним і математичним. Натомість юридичні міркування релевантні до неформальних, тому що вони не потребують чіткого строгого дотримання правил і послідовності. У юридичному міркуванні важче визначити, що є раціональним, а що ірраціональним [16, с. 81]. Тому потрібен перелік топосів, які можуть вживатися всіма юристами. Такий перелік був зроблений Страком. Там зібрані професійні (і рідше загальнолюдські) топоси, в основному – добре відомі загальні юридичні принципи, хоча сам Г. Крезбауер вважає, що таких топосів може бути більше. Найбільш популярні з них – "lex specialis derogat legi generali" (спеціальний закон відміння загального закону), "lex posterior derogat legi priori" (пізнішим законом відмінняється попередній), "nemo plus iuris transferre potest quam ipse habet" (ніхто не може передати прав більше, ніж має сам). Ці правила хоч і не є обов'язковими до виконання, як закони, проте є загальноприйнятими і недотримання їх засуджується юридичною спільнотою.

Враховуючи особливості риторичного підходу, а саме використання неформалізованої мови, увага не лише до дотримання логічних законів, але і до способу викладу аргументації, різних вербальних і невербальних характеристик, поняттю "довіра до промовця", аудиторії, до якої звернена промова, врешті, увага не лише до юридичних законів, але й до спільних місць, які прийнятні для всіх, можна було б передбачити, що прибічниками риторичного (топічного) підходу є науковці, які живуть у країнах з англо-саксонською системою права, тобто там, де в судових засіданнях бере участь журі, а не лише суддя. Тому розглядаючи риторичний підхід до моделей юридичної аргументації, слід зважати на те, що задача пропонента та опонента в суді – вплинути не тільки на професійного юриста – суддю, але й на звичайних громадян. Проте А. Соболева висловлює здивування з приводу того, що Т. Фівер, Х. Перельман – науковці з країни з континентальним правом (строго орієнтованим на кодекс) висловили підтримку риторичному підходу, але, ймовірно, саме там, де превалує система, в якій основним джерелом права є закон, більше стають видимі її недоліки.

Отже, до особливостей риторичного підходу до моделювання юридичної аргументації можна віднести те, що головним в цьому підході є те, що підставою для ухвалення рішення є переконаність аудиторії у правоті точки зору оратора. Для побудови моделі аргументації з риторичним підходом використовують природню мову, виокремлюють три модулі переконання – логос (дотримання логічних законів), етос (моральний аспект як змісту аргументів, так і постаті оратора та підзахисного), пафос (апеляція до почуттів), використовують топоси – загальноприйняті твердження, які не мають статусу закону, але невиконання яких засуджується, які змінюються через суспільну домовленість, а не офіційною інституцією, і поділяються на загальні (прийнятні для всіх незалежно від особистих характеристик) та спеціальні (встановлені в професійних колах).

Серед відмінностей між логічним і риторичним підходом до моделювання юридичної аргументації слід відзначити, що обов'язковою умовою в логічному підході є логічна правильність аргументації, пошук універсальних істинних висновків, чітка формалізація, яка дозволяє гарантувати істинність висновку (за умов істинності засновку і дотриманні логічних законів), але логічний підхід не охоплює усіх можливих відхилень від законів та суперечностей, які можуть виникнути в судовій справі, а в риторичному підході важливе переконання аудиторії в правоті власного твердження (у одному конкретному випадку), дотримання логічних законів – лише інструмент для переконання, а не мета. Риторичний підхід використовує природню мову, що дозволяє за-

стосувати підхід до моделювання будь-якої справи, але є проблема багатозначності і неточності мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Feteris Eveline T. Models for the Analysis of Legal Argumentation // Informal Logic. – 2008. – V. 28, № 1. – P. 1-5.
2. Алекси Р. Юридическая аргументация как рациональный дискурс // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 447–456.
3. Титов В. Основні західні теорії юридичної аргументації // Філософія права і загальна теорія права. – 2014. – № 1-2. – С.193-201.
4. Corbett E.P.J. Classical Rhetoric for the Modern Student, 4th ed. – Oxford University Press. – 1999. – 578 p.
5. Linda L. Berger. Studying and teaching 'law as rhetoric': A place to stand // Legal Writing. – 2010. – №3(vol.16). – P.3-64.
6. Аристотель. Риторика // Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. – Минск : Литература, 1998. – С. 739-1012.
7. Aristotle. Rhetoric // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://homepage.cs.uri.edu/courses/fall2007/csc305/Schedule/rhetoric/rhet12.htm>
8. McCormack Krista C. Ethos, Pathos, and Logos: The Benefits of Aristotelian Rhetoric in the Courtroom // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://openscholarship.wustl.edu/law_jurisprudence/vol7/iss1/9
9. Sandler P.M. Raising the Bar Opening Statement and Closing Argument II//Raising the bar: practice tips and trial technique for the young lawyer // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://advance.lexis.com/fullDocument/fullDoc/link?requestid=6b927146-7384-8099-492e-a0490f1051c1&ContentId=%2fshared%2fdocument%2fanalyticalmaterials%2furn%3acontentItem%3a4XN7-2RP0-01RF-501Y-00000-00&contextFeatureId=1000516&cid=cc6ca879-9dd8-e5d1-3733-4f67b66be1ae>.
10. Araujo R.J. Justice As Right Relationship: A Philosophical and Theological Reflection on Affirmative Action // Pepperdine Law Review. – 2000. – №3 (vol.27). – P. 463-472.
11. Kurt M. Saunders. Law as Rhetoric, Rhetoric as Argument // Journal of Legal Education. – 1994. – №3. – P.164-176.
12. Соболева А.К. Теодор Фивег и его книга "Топика и Юриспруденция: к вопросу об основном методе исследований в праве" // Риторика. – 1997. – №1(4). – С.77-94.
13. Francis J. Mootz III. Perelman's Theory of Argumentation and Natural Law // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://scholars.law.unlv.edu/facpub/86>
14. Chaim Perelman. Argument Justice, Law, and Argument: Essays on Moral and Legal Reasoning. – Kluback W. Trans. et al. Boston: Reidel. – 1980. – 181 p.
15. Toulmin S. The uses of argument. – Cambridge University Press. – 2003. – 262 p.
16. Kreuzbauer G. Topics in Contemporary Legal Argumentation: Some Remarks on the Topical Nature of Legal Argumentation in the Continental Law Tradition/Guenther Kreuzbauer // Informal Logic. – 2008. – Vol. 28. – №1. – P. 71-85.
17. Viehweg, Theodor. Topics and Law: A Contribution to Basic Research in Law. Frankfurt am Main Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang. – 1993. – 215 p.

Загудаева О. А.

ОСОБЕННОСТИ РИТОРИЧЕСКОГО ПОХОДА К МОДЕЛИРОВАНИЮ ЮРИДИЧЕСКОЙ АРГУМЕНТАЦИИ

В статье рассмотрены особенности риторического похода к моделированию юридической аргументации, выделены его характерные черты на основании работ классических и современных представителей этого похода. Среди особенностей риторического подхода особое внимание уделено понятиям топоса, интерпретации, аудитории. В статье указаны некоторые отличия риторического подхода к моделированию юридической аргументации от логического.

Ключевые слова: логическое моделирование, юридическая аргументация, риторический подход к моделированию юридической аргументации, топос.

Zahudaieva Olesia

FEATURES OF RHETORICAL APPROACHES TO MODELING OF LEGAL ARGUMENTATION

Modeling in argumentation theory allows to make an analysis of argumentation in law and to clarify structure of argumentation, its features and rules. It means that members of legal process choose more effective and rational arguments. In the article features of a rhetorical approach to modeling of legal argument are considered, its characteristic features are distinguished on the basis of works of classical and modern representatives of this approach. Among the features of the rhetorical approach, special attention is paid to the concepts of topos ("common places", the statements that allow finding premises acceptable for all participants of the court session), interpretation of laws for the reconciliation of facts of the case and legal norms, audience (judge or jury), three modes of persuasion (ethos, pathos, logos), credibility of a speaker, the use of natural language. In the article some differences of the rhetorical approach to the modeling of legal arguments from the logical one are indicated.

Key words: logical modeling, legal argumentation, rhetorical approach to modeling of legal argumentation, topos.

MEDIABULIMIA LIKE CONSEQUENT OF BEING IN VIRTUAL NETWORKS

Abstract: *Our modern reality is full of changing, is very stressful and faster than ever before. Of course this is merit of technology. But as long as technology brings us advantages, it's also concealing a threat. And this is what I want to talk about. The article proposes to consider the allocation of a new disease, which in fact is a psychophysiological disorder and is associated with the excessive dominance of media resources in our lives – mediabuloma. The causes of the appearance of this disease (the loss of message value, the desire to be constantly up to date, aggressiveness of modern media, dosage of information etc.), its symptoms (attention loses its function of focusing and dissipates, the need of continuous approval, the stereotyping of thinking, the loss of identity and personality of the individual, the distraction of attention while waiting for an answer etc.) and consequences (stratification of consciousness) are described in detail.*

Keywords: *Mediabulimia, Mediophilosophy, attention deficit hyperactivity disorder, stereotyping of thinking, delamination of consciousness.*

A special place in modern science takes an understanding of media. Media pursues a civilized society everywhere, creating separate disciplines and conceptual apparatus of mediaphilosophy as a new turn of the development of philosophy, a new aspect of the development of philosophy. After all, media postulate not just a new concept, but also a whole new reality – media reality.

Marshall McLuhan, whom we have a right to consider as one of first researchers in the field of the ecology of mass-culture, used to speak about the mosaic and fragmentation of media-culture. In my opinion, such fragmentation and heterogeneity of the received messages were the first prerequisite for developing the habit of collecting shattered images. In particular, about the means of communication McLuhan writes: "...automation creates roles for people, which is to say depth of involvement in their work and human association that our preceding mechanical technology had destroyed. Many people would be disposed to say that it was not the machine, but what one did with the machine, that was its meaning or message" [1, p. 9]. That is, having received new tools, a person simply began to spend less energy on something that took a lot of time and focused on the quality of communication, up to the feeling of empathy. Gary Small, professor at the University of California Los Angeles, in his book "iBrain: Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind" writes: "Once people get used to this state, they begin to feel the need for a permanent connection to some kind of information. This inclusion feeds their "self" and a sense of self-importance, this feeling becomes charming" [2, p. 56]. Michael Harris author of the book "The End of Absence: Reclaiming What We've Lost in a World of Constant Connection" mentions about it, analyzing his own experiences: "Probably, and I feel my importance by responding to all the calls and connection requirements that are pouring on me like from cornucopia. Probably I'm really a very important person. I need everything, without me it is impossible to do, I'm in demand. But after several years of editorial work, something radically changed in my attitude to calls. What exactly?" [3, p. 21]. Small, among other things, writes that the atmosphere with high level of interrupt frequency of messages makes our adrenal glands produce cortisol and adrenaline in large quantities. In a short time, these hormones of stress increase energy levels, enhance memory and sharpen attention. But then they also violate cognitive abilities, leads to depression and damage the neuronal chains of the hippocampus, tonsils and prefrontal cortex – those parts of the brain, which are responsible for mood and thinking. Chronic, prolonged overwork, caused by nowadays technology, can lead to morphological changes in deep structures.

Technology itself goes beyond the moral and ethical categories. They are not evil and not good, but dangerous and beloved. This is the danger we have been in love for many millennia. But we rarely remember that, for example, the purpose of human relations can go beyond the efficient transmission of information. However, the devotion of communication, in which technologies are intermediaries (if in the coming years we will destroy ourselves, then this will not be due to a lack of communication, but rather from inability to more sophisticated communication methods), that is, the restless desire to make life as open as possible – very often amaze ourselves.

Let's consider our irrepressible passion to online activity. By 2012, humanity has sent requests to Google more than trillion times a year (in one hundred and forty-six languages). Every day, people send one hundred and forty four billion emails to each other. In 2013, we put "likes" four and a half billion times on Facebook every day. (If there was a possibility to put 'dislikes' on Facebook, probably, this figure would have increased). Every minute we downloaded 100 hours of video on YouTube. And every second – six hundred thirty seven photos in Instagram. The content of our multi-faceted network existence has taken such monumental forms that we can not dismiss it, as from some minor addition to real life.

Stunning speed with which digital technologies span the world causing fear: over the past decade, the number of Internet users has increased by five hundred sixty-six percent. The social environment brings mass behavior – half of Internet users communicate with friends and relatives on Facebook, with Americans doing it in 59 per cent of cases (and college students – 93 per cent). The amount of time which is devoted to electronic devices means that we are tearing it off from other aspects of our lives. We reassure ourselves that while distracting on a phone or tablet, checking email – it takes only a few seconds. But it is estimated that in 2012, Americans spent 520 precious billions of minutes each month on connecting to the Internet. This number exceeded the previous year's figures by more than 100 billion minutes. We must remember: it's not just a quantitative boost of what was before. The Internet is not only enriches our life experience, it becomes our life experience. This was said by Susan Greenfield, a British scientist, writer, broadcaster, explorer of impact of technology on the brain, Professor at Oxford University: A car or plane allows you to travel faster and at distant distances. I am worried about that modern technologies have ceased to be a means and begin to turn into a goal. The Internet becomes a goal in itself and for itself.

But on the other hand, while increasing the flow of the received, and reducing the effort, the value of such received – is

lost and the view on this received thing begin to be obscure. This is noted by V. Savchuk in the book "Mediaphilosophy: attacks of reality": "As far as media, widening our horizons, brings things closer, they determine not only what we perceive, but also what **we do not perceive**". [4, c. 84]. This formulation of everyday life changes the habits of perception translates it into a new speed and builds a new reality – the mediareality. Therefore, it is not surprising that having a new reality means having new illnesses within it.

To study this issue I had to use not so much theoretical data as empirical by observing and analyzing.

It is clear that with the development of media resources the access to a variety of information was received by anyone who sought it. The knowledge is the power. The more individual knows, the more his value increases, the more popular he becomes in his social surroundings. In its turn, ignorance in topical issues of chosen social group throws a person beyond the boundaries of this group. Thence, average man on the street, trying to be constantly "in the subject line" receives a huge amount of information of different quality and relevance. In order not to miss anything "necessary" he is forced to look for it in a diverse, discarded, disorganized informative string. Social networks, like conglomerates of communication, further exacerbate the situation. You should take my point that everything monotonous cannot hold up attention for a long time, unless, of course, a person suffers from mental disorders. And because of the aggressiveness of the images of modern megacities, a person is forced to search for his eyes, his consciousness, something new and pleasant, so that it does not irritate, but soothe the eyes and thoughts. And the easiest way is to get it without leaving your place, through your information transfer device. It's easier to see the mountains in the net than to go to the ski resort. And it's even more pleasant, not just to find and look at it, but if someone will share precious pictures with you, will pay attention and it's even better, if it will be a person whom you like. It brings pleasure, and people, as you know, tend to follow something that brings them pleasure.

But the same type of information quickly annoys too. Therefore, a purely textual stream of information is diluted by a variety of other images – visual or audible (photo, replaced by video, text, music, etc.). And the developers of social networks themselves spend a lot of time trying to create picture the most diverse and close to the real communication. To do this, they come up with countless smiles and animated messages. Moreover, social networks are full of attractive, often changing ad units. They trying to do everything, do not make a person feel bored, in the largest networks in personal communication can be divided and all other content, which a hundred times diversifies the process of communication and brings more pleasure. Furthermore, in the majority of large networks in private communication we can share all other contents, those in hundred times diversifies the process of chatting and brings more joy.

On the other hand, it's hard to swallow a large mass at once, that's why the **information is given in doses**, in small capacious messages that do not take much time or effort to perceive, do not require attention of accentuation, but also find almost no response to the consciousness of those who received it. Like an example of this can serve endlessly scrolled news feed-post of "friends" in the network. Rarely when they fill in more than a few phrases, they are often supplemented with photographs, but they never end. As a consequence, **attention loses its function of focusing and dissipates**. The process of focusing attention is extremely difficult; there were numerous psychologists' works devoted to it. The work of attentive regulators requires the expenditure of mental effort, the volume of which is limited. "Each individual has a certain set of regulators and developed in varying degrees, skills and acquired habit of their use. Some people spend less effort

to get into an optimal state and can regulate the information flow in a variety of situations and in solving divers, even routine tasks. For example, the cashier rhythmically presses the keys of the cash register, as if playing on a musical instrument". [5, c. 252] Consciousness, being in a state of increased excitement and hyperactivity, does not make any reflection on the received information, perceiving, but not comprehending it. This process is akin to eating food. If you continuously swallow everything without chewing a thing, then the saturation moment is realized with a delay, representing a qualitative overload, and as a result, causing a sharp rejection and a "recurrent reflex". The frequency of such processes, soon, can develop a pathological illness – bulimia.

Mediabulimia, as well as the ordinary, is a **psycho-physiological disorder**, during which "gluttony" of easy accessible "food", replaced by aversion and artificially induced "vomiting", i.e. refusal to obtain information (in the context of this work – a stay in the state of offline), or a restriction to the critical minimum required, which will soon be replaced by an attack of "gluttony" shortage and self-flagellation for the previous period of failure.

Such unhealthy periodicity contributes to the development of depressive conditions, psychosomatic disorders and resembles the periodicity of manic-depressive psychosis or sadomasochistic dependence.

One of the main reasons for the development of media bulimia in general, and in social networks in particular, is **attention deficit hyperactivity syndrome**, which has its own causality.

The main function of all social networks is communication. But communication, in and of itself, does not make problems, that cannot be said about the constant need for communication, as interpersonal "stroking". "Stroking is such interaction of one person with others, in which he directs his attention to a partner, and, referring to him, signals that he recognizes presence of this person or himself as a Personality. During this, partner experiences these or other emotions and feelings. Stroking is not necessarily a physical touch. Stroking is a smile, a compliment, and support, and words that emphasize the importance of a person". [6].

So, non-significant exchange with messages, often limited to a few phrases, can be functionally equated with "stroking", because **communication is a manifestation of interest, attention and often the very fact of interest is more important than filling the conversation**. Thus, *the constant need for messaging can be classified as the symptoms of mediabulimia*. What is more, these messages often do not carry any new information, being only linguistic clichés, such as questions about affairs, about weather; when the interlocutor is not so important, as what exactly you will answer, as the fact of the answer itself.

The second symptom is the distraction of attention while waiting for an answer. This insignificant period of time a person tries to fill in with something that is not burdensome, insignificant, so as do not get carried away and do not go off the topic of the "main conversation". He looks through short background information that does not evoke any response in the psyche, replacing some sensations – by others (text – photo – video): consciousness is eluding, attention is not focused, framed in **attention deficit disorder**, which is both *the cause and symptom* of mediabulimia.

The last important *symptom-consequence* of the development of media bulimia is **the stereotyping of thinking, the loss of identity and personality of the individual**. The person, constantly being saturated with unnecessary, popularized, but useless information, gradually gets used to think "like everyone else", choosing and responding positively, to those notices which received the most "stroking", hoping to get "stroking" in response. These are the same people who always know everything, they were at all times.

They just need to be aware of all the latest events of "their village", but as Marshall McLuhan said, the modern man of the electronic society who actively uses the means of communication already senses the whole Earth, the whole space around him as one global village where news is transmitted as quickly as the speaker can spread them on the Internet. Of course, it's impossible to know "everything in the world", but a person with a mediabulimia tries to do it with big deal of passion.

It is worth to tell about some **"stratification of consciousness"**. When a person, with his own thoughts, tries to cover several processes at the same time (for example, to think over previous message and, at the same time, watching the video) this creates an aggravated form of attention deficit. Then, even during being outside of the social network, or actively absorbing informative matter, a person feels the need for "multi-channel thinking", trying to make thoughts flow as if on two chosen topics simultaneously. But, of course, this applies only to the same type of information, such as "text-text", in other cases, the streams do not intersect. An indicator of this stratification is unconscious thinking, such as, dreams. When in a dream, user can see a picture being viewed, along with the typed text, as if through a screen.

Naturally, **that the most susceptible to mediabulimia are teenagers and children**, the most active users of virtual reality, the most impressionable, having the most unstable consciousness, unlike the stable psyche of adults. But I would like to note that the more time is going away, the more mature become people, who have been growing up already with the devices in their hand, for which this rate is not so terrible, but more familiar. On the other hand, the generation of gamers, this is not only small children and teenagers, but often well-established personalities who in their spare time prefer active rest of different kind.

From the biological point of view, healthy person's brain is constantly in a state of filtering, processing and screening out the data, and this task is feasible, but with a small amount of information. According to the research of psychologists, attention is detained only on ten per cent of the received data, it falls even less into memory, the rest is not even fixed by our brain, as it is considered like unnecessary. A person, who is sick, tries to fix more until all the symptoms of mediabulimia come. But, perhaps, this is only a new turn in the development of civilization. The amount of information becomes larger and this is an irreversible process, therefore it remains to cherish the hope that our brain, our consciousness succumbing to such constant training, will overcome the mediabulimia and adapt to the new situation.

In addition, people should be informed about the possibility of the disease. Of course, in our country it is common when people feel indulgent to these kinds of illnesses, but this is only because of ignorance, non-acquaintance with the seriousness of the problem. There is a risk that the mediabulimia will be picked up simply as a beautiful and incomprehensible term, on which is very romantic to suffer,

Одинець А.В.

МЕДИАБУЛЕМИЯ ЯК НАСЛІДОК ПЕРЕБУВАННЯ У ВІРТУАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

У статті пропонується до розгляду виокремлення нової хвороби, яка по суті являє собою психофізіологічний розлад та пов'язана з надмірним засиллям медіа-ресурсів у нашому житті – медіабулемія. Детально описуються причини появи такого захворювання, його симптоми та наслідки.

Ключові слова: Медіабулемія, медіафілософія, синдром дефіциту уваги і гіперактивності, стереотипізація мислення, розшарування свідомості.

Одинець А.В.

МЕДИАБУЛЕМИЯ КАК СЛЕДСТВИЕ ПРЕБЫВАНИЯ В ВИРТУАЛЬНЫХ СЕТЯХ

В статье предлагается к рассмотрению выделение новой болезни, которая по сути представляет собой психофизиологическое расстройство и связана с чрезмерным засильем медиа-ресурсов в нашей жизни – медиабулемия. Подробно описываются причины появления такого заболевания, его симптомы и последствия.

Ключевые слова: Медиабулемия, Медиафилософия, синдром дефицита внимания и гиперактивности, стереотипизация мышления, расслаивание сознания.

as it was (and still is) with depression. It remains only to hope that media culture, media education will expand its field of activity, painting not only its advantages, but also all the dangers of media reality.

In this way, frequent users of virtual resources in general and social networks particular are in danger of developing a new but successfully progressing disease – mediabulimia, to which we must be treated with all caution and seriousness. The understanding of causes and consequences of mediabulimia in their interrelation is provided by mediaphilosophy – and thereby increases the chances of confronting mediabulimia and / or the possibility of reworking it in another way of thinking, developing the ability of our brain to perceive without rejection.

Analyzing the current situation, one can observe some unpleasant consequences associated with excessive human presence in the media space, virtual space. Of these, one can distinguish: the need for constant connection to information, because of the fear of remaining alone with their thoughts (fear of loneliness), or because of fear of not being aware of the latest news and thus falling out of the social group; Psychological dependence on "strokes" or approval from the part of friends, or even not familiar people. Increasing the sense of self-importance, due to the receipt of a large number of calls and messages (which in the end can lead to chronic fatigue due to the constant development of the hormone of stress in the body); Such excessive, but superficial absorption of information negatively affects its adoption and can provoke attention deficit hyperactivity disorder. Other negative consequences include stereotyping thinking, due to excessive consumption of popular information, inattention and linguistic clichés. But it should be noted that all these horrible pictures are not so compulsory if people will be remain to support self-discipline and self-awareness. Perhaps, such a transitional state is only a new turn in the bizarre victory of evolution and for subsequent generations such state of affairs won't be so amazing.

LITERATURE

1. Marshall McLuhan *Understanding Media: The Extensions of Man*; 1st ed. McGraw Hill, NY; reissued by MIT Press, 1994, with introduction by Lewis H. Lapham; reissued by Gingko Press, 2003. ISBN 1-58423-073-8. (p. 9)
2. Gary Small, Gigi Vorgan *iBrain: Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind* – HarperCollins, 2008 – ISBN 0061340332, 9780061340338 – 256 p. (p. 56)
3. Michael Harris *The End of Absence: Reclaiming What We've Lost in a World of Constant Connection* / Publisher: Current (August 7, 2014) ISBN-13: 978-1591846932 (p. 21)
4. Савчук В. В. *Медиафилософия. Присутствие реальности.* – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Издательство РХГА, 2014. – 350 с. ISBN 978-5-88812-550-2 – с.84
5. Дормашев Ю.Б., Романов В.Я. *Психология внимания.* М.: Трикола, 1995. – 347 с. ISBN/ISSN:5-88415-018-0. (с. 252)
6. *Поглаживание.* Энциклопедия "Психологос" (режим доступа: <http://www.psychologos.ru/articles/view/poglazhivanie>)

АВТОРИ

Загудаєва Олеся Андріївна – аспірантка кафедри логіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ільїн Володимир Васильович – доктор філософських наук, професор кафедри економічної теорії макро- і мікроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крилова Світлана Анатоліївна – доктор філософських наук, завідувач кафедри філософської антропології НПУ імені М. Драгоманова.

Крimeць Людмила Володимирівна – доктор філософських наук, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (соціально-гуманітарних проблем) кафедри суспільних наук Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Приходько Володимир Володимирович – кандидат філософських наук, доцент кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Одинець Анна Валеріївна – аспірантка кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Пролєєв Сергій Вікторович – доктор філософських наук, провідний науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Рубанець Олександра Михайлівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії НТУУ "КПІ імені Ігоря Сікорського".

Степаненко Ірина Володимирівна – доктор філософських наук, завідувач відділу інтернаціоналізації вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України.

Туренко Віталій Едуардович – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Хамітов Назіп Віленович – доктор філософських наук, провідний науковий співробітник відділу філософської антропології Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

Шашкова Людмила Олексіївна – доктор філософських наук, завідувач кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Щербина Олена Юріївна – доктор філософських наук, професор кафедри логіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Якубіна Валентина Леонідівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Інформація для авторів альманаху "Філософські проблеми гуманітарних наук"

До друку приймаються статті українською мовою обсягом 20-22 тис. знаків (для тих авторів, які не володіють українською мовою, – російською чи англійською мовами).

Просимо оформляти статті за такими вимогами:

- відповідно до вимог МОН України стаття має бути структурована і включати такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді; аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається; визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі; формулювання мети і завдань; виклад основного матеріалу статті з обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі;
- подавати роздрукований рукопис статті у 2-х прим. разом з електронним носієм інформації (файли у форматі RTF);
- текст має бути вичитаний і підписаний автором, для аспірантів, здобувачів – з рецензією наукового керівника та витягом з протоколу засідання кафедри (наукового відділу) про рекомендацію статті до друку;
- на початку статті вказати індекс УДК;
- зазначити прізвище, ім'я та по-батькові автора (повністю), назву установи без скорочень, інформація для зв'язку, які слід друкувати праворуч угорі 14-пунктним напівжирним шрифтом;
- поля: верхнє, нижнє, лівє, правє – 2 см, абзац – 1 см;
- назву статті друкувати 16-пунктним напівжирним шрифтом через інтервал після прізвища автора;
- наприкінці статті визначити ключові слова (до 5-ти);
- текст статті друкувати 14-пунктним шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервали без переносів;
- прізвище, назву статті, анотацію, ключові слова друкувати українською, російською та англійською мовами;
- посилання у тексті розміщуються у кінці статті відповідно до порядку посилання, у списку літератури вказуються автори, повна назва твору, місто видання, видавництво, том, номер, випуск, рік видання, загальна кількість сторінок;
- зразок посилання в тексті: [6, с. 23].

Дотримання вимог щодо оформлення статті обов'язкове! Редакція залишає за собою право на редагування або відхилення авторських рукописів. Надані матеріали не повертаються.

Наукове видання

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

№ 1(27)

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 5,8. Наклад 100. Зам. № 218-8595.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл37.
Підписано до друку 28.03.18

Видавець і виготовлювач

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43

☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128

e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02